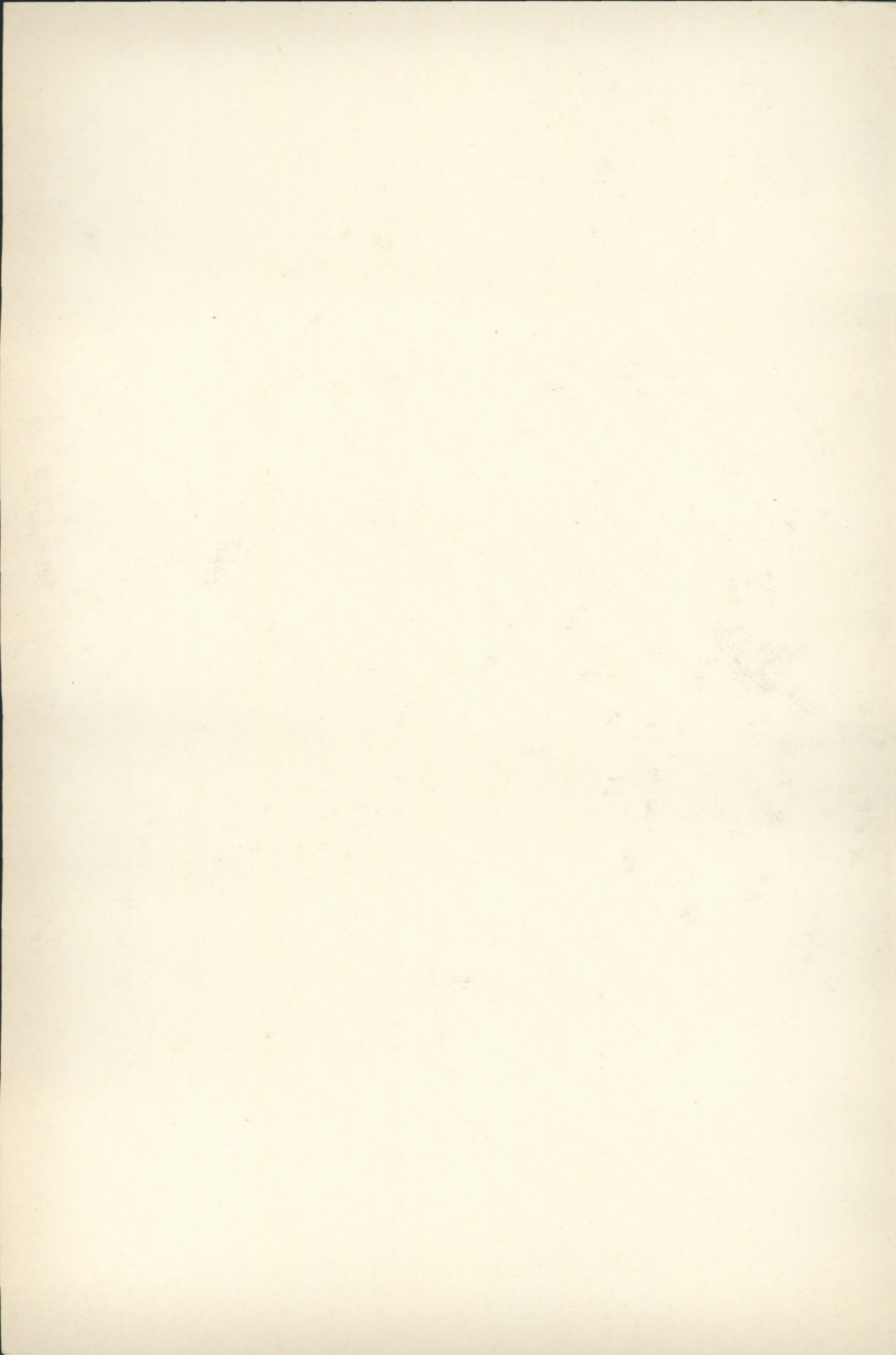
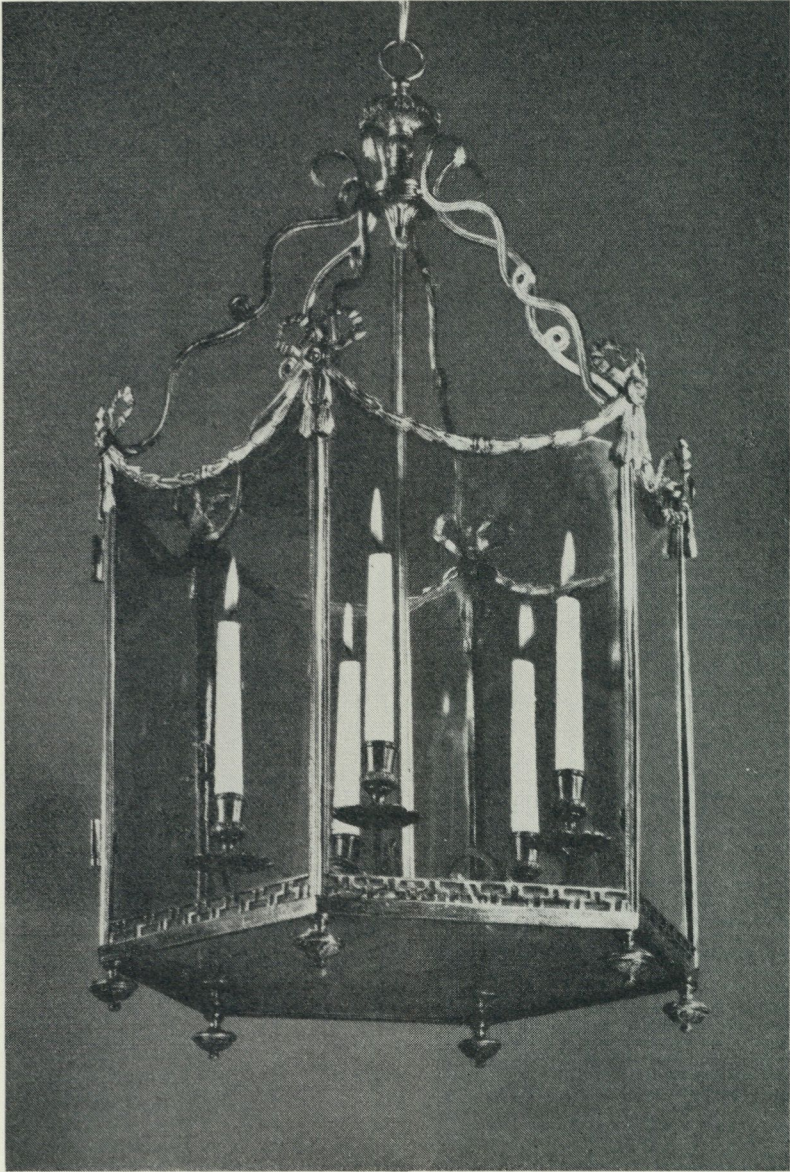

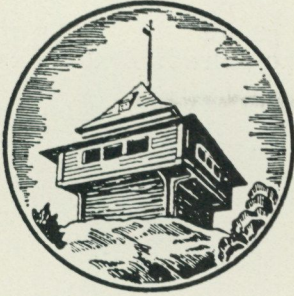
**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1954**

*Gustaviansk lykta av förgylld brons. Gåva av
Nordiska museets vänner 1953.*

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1954

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · BENGT BENGTTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

Omslagsbilden: Carl Jonas Love Almquist.

*Detalj ur Hilding Linnqvists fresk "Sagan om Sverige"
i Sollidens trapphus.*

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1954

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

INNEHÅLL

GÖSTA BERG, Värmland och Skansen	7
ERIK ANDRÉN, Ekshäradsgården på Skansen	13
ANNA-MAJA NYLÉN, "Herrgårn" och bygden	23
KERSTIN SJÖQVIST, Inredningen på "Herrgårn"	41
INGA WIKLAND, Människor och miljö på "Herrgårn"	71
LAURITZ GENTZ, Några Berzeliusminnen i Nordiska museets ägo	87
MARSHALL LAGERQUIST, Haupt i Paris	97
SIGURD WALLIN, Umgänge med Årstafrun	105
BROR HILLGREN, Mästaren till Hammarsvallsmålningarna	123
INGA WIKLAND, En rosele från Nordkoster	127
RUT LIEDGREN, Strömbäcks glasbruk	129
ANDREAS LINDBLOM, Sollidens konstnärliga utsmyckning	145
ERNFRID JÄFVERT, Lyskulan eller skomakarkulan	161
KERSTI HOLMQUIST, Ett silverskrin från stormaktstiden	173
BRITA STJERNSWÄRD, Ur skissböckerna från Sävstaholm	187
TELEMAK FREDBÄRJ, Om floran på Svindersvik	193
Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar	213
Nordiska museet och Skansen under år 1953:	
Allmogevdelningen	221
Högreståndsavdelningen	225
Skansen	230
Tyresö	240
Julita gård	240
Arkivet	241
Biblioteket	242
Undervisningsavdelningen	243
Den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folk- livsforskning och Institutet för folklivsforskning	244

Utställningar	246
Fältarbeten	249
Förvaltning m. m.	252
Styrelseberättelse för år 1952	265
Revisionsberättelse för år 1952	277
Förteckning över personer och institutioner som 1952—1953 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen	279

VÄRMLAND OCH SKANSEN

av Gösta Berg

Inget svenskt landskap torde vara så känt ute i världen som Värmland, få heller så omtalade i vårt eget land. Man kan fråga sig efter orsaken, men utan tvivel ligger en viktig sådan i det skimmer som Gösta Berlings saga kastade över dessa bygder, för svenskarnas del också i Värmlänningarna och den romantiska prägel som detta festliga divertissement fick genom sin uppvisning av provinsens folkdräkter och folkdanser. Också på Skansen ha dessa redan från början i hög grad bidragit att ge färg åt folklivet här uppe.

Som bekant vill Skansen i någon mån även ge en återspegling i smått av hela vårt land med dess olika landskap. Det har under sådana förhållanden tett sig som en brist att den värmländska byggnadskulturen, som även den har monumentalitet och självständig karaktär av liknande slag som övriga sidor av folklivet, inte på något sätt varit representerad i förhållande till sin betydelse. Jag tänker då inte på de byggnader som uppfördes av de i slutet av 1500- och början av 1600-talet inflyttade finnarna, minnesmärken av stort värde som blivit tillvaratagna främst genom framlidne intendenten Nils Keylands åtgärder och som på Skansen äro sammanförda i den s. k. Finngården. Den svenska kulturen var däremot företrädd endast av två byggnader, nämligen den i och för sig arkitekturhistoriskt intressanta dubbelboden från Hedarne, Ransäterstorp i Ransäters socken, vilken inköptes 1914 och uppfördes på Skansen 1915, samt torkkölnan för malt i typisk västsvensk utformning från Korteruds by i Köla socken, uppförd på Skansen 1923.

När Nordiska museet erfor att Värmländska Sällskapet i Stockholm hyste planer på att i likhet med vad Hälsinge Gille tidigare gjort förhjälpa Skansen till att erhålla en representativ byggnad från sitt landskap, hälsades detta från vårt håll med stor glädje.

Sällskapet har främst genom sin skattmästare, grosshandlare Teodor Ericson, med mycken energi tillsett att planerna kunnat förverkligas. I samråd med museet och länets hövding utsågs redan 1951 en ensam mangårdsbyggnad, som stod obebodd i Norra Skoga i Ekshärads socken. Sällskapet lyckades utverka att byggnaden av ägarefamiljen Erikson överlämnades som gåva för att uppföras på Skansen. Nu vidtog från sällskapets sida ett omfattande arbete för att skapa de ekonomiska förutsättningarna för en flyttning. Även detta har gått lyckosamt genom glädjande tillmötesgående från många olika håll. (En närmare redovisning här för kommer att ges, när insamlingen blivit avslutad.)

Redan när de första planerna framkommo, avsåg man att i någon mån också genom uppförandet av byggnaden ge Wermländska Sällskapet en fast replipunkt i huvudstaden. Det faller av sig självt att detta stora och anrika sällskap, stiftat år 1816, inte kan göra gården till samlingsplats i den meningen att man i denna skulle kunna avhålla sina livligt besökta samkväm. Därtill förslår inte utrymmet, trots byggnadens monumentala mått. Man har emellertid tänkt sig att direktionen här åtminstone understundom skulle kunna sammanträda, och man har i byggnaden reserverat lokaler för sällskapets arkiv och övriga tillhörigheter. I avsikt att möjliggöra även festlig samvaro ha anordningar vidtagits, så att mindre måltider kunna serveras i byggnaden utan större olägenhet.

På Skansen kommer Värmlandsgården, som närmare skildras på följande sidor av de tjänstemän som handlagt frågorna om byggnadens flyttning och återuppförande, att fylla ett tomrum även på annat vis. Vi ha nu fått en representant här uppe för de redan från början i två våningar planerade byggnader som vid 1800-talets mitt spreda sig från städerna, ofta förmedlade av boställena med deras mer ståndsmässiga kultur. Den har blivit en ståtlig företrädare för västsvensk timmerarkitektur, sådan denna har utformats under skiftande inflytelser från andra bygder, en utveckling som inte långt senare avbröts genom införandet av helt nya byggnadstyper och nya byggnadstekniker. Festligt målad i Falu rödfärg och täckt med tak av Glava skiffer gör den ett magnifikt intryck både när den avtecknar sig mot drivor och snöhöljda träd och när den skymtar fram i den rika lövträdsvegetationen.

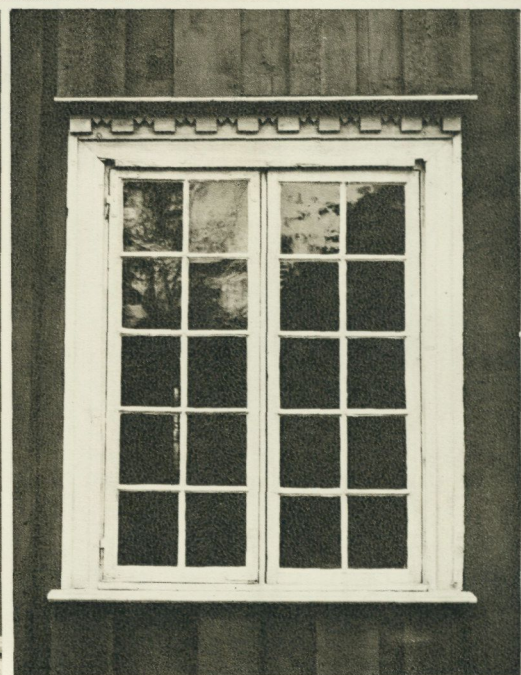

Häradsdomaren Per Larsson, f. 1811, d. 1889, hans hustru Ingjerd Sonidsdotter, f. 1813, d. 1893, och deras barn, som bodde på "Herrgårn" från 1850-talets slut.

Nästa bilduppslag: Ekshäradsgården före flyttningen till Skansen.

Överst: Gården låg på västra sidan om landsvägen. — Nederst: Dörromfatning och fönsterfoder avtecknar sig i ljusgrått mot den rödfärgade lockpanelen.

EKSHÄRADSGÅRDEN PÅ SKANSEN

av Erik Andrén

Gården låg i Norra Skoga i Ekshärads socken, strax söder om den lilla Busjön. Vägen från kyrkan halvannan mil norrut följer Busjöns östra strand, gör några tvära kurvor vid sjöns sydspets och löper sedan rakt söderut. Just då man kommit in på raksträckan såg man gården ligga på höger sida om vägen: en storvuxen tvåvåningsbyggnad med rödfärgad väggpanel, gråvita foder och listverk, smårutiga fönster och grått skiffertak. Den låg utomordentligt vackert i terrängen. Gårdsplatsen var helt plan, gräsbevuxen och inramad av lövvegetation. Bakom manbyggnaden fanns en liten förvuxen täppa med bärbuskar och fruktträd. Och därbortom höjde sig marken till en brant skogbevuxen höjd, som bildade en effektiv bakgrund i mörkgrönt till den rödfärgade bebyggelsen.

Av uthusen fanns bara en liten ombyggd bodlänga kvar vid norra tomtgränsen. Men man tänkte knappast på denna defekt i gårdsbebyggelsen, ty manbyggnaden hade alltid legat fritt och dominerande med några långsträckta låga uthuslängor förskjutna långt åt sidan, mot norra respektive södra tomtgränsen.

Enligt den lokala traditionen skulle huset vara byggt av en kronolänsman Pallin i början av 1820-talet. Visserligen präglas det arkivaliska materialet av oklara eller motsägande uppgifter, men det står dock klart att traditionen förtjänar tilltro. Hitills har inga handlingar påträffats som meddelar byggnadsåret; vid rivningen kunde man emellertid iakttä några årtal på timret. I förstugan finns till vänster om ingången på sjunde stockvarvet årtalet 1824 jämte några otydliga linjer (monogram?), allt i rödkrita. På väggen mot tingssalen såg man bakom brädpanelen

1856 den 9 Juni
 Pallin
 Jan Boman

Den översta stocken i främre långväggen har en blyertsanteckning från 1856.

årtalet 1825 i svaga vita kritstreck — likaså på sjunde stockvarvet. Dessa båda årtal sitter på normal skrivhöjd över golvet och bör alltså ha skrivits sedan huset färdigtimrats och golvet inlagts men innan förstugans panel uppsattes. Sannolikt betyder 1824 året för timmerarbetet, 1825 året för inredningen.

Det finns ytterligare en datering direkt på timret, denna gång på väggbandet, dvs. översta stocken i ena långväggen. Här står i blyertsskrift "1856 den 9 Juni Pallin" samt upp och nervänt "Jan Boman". En granskning av timret visar sparrhugg i tredje stockvarvet uppifrån räknat. Huset har alltså från början varit något lägre och haft mindre branta takfall, täckta med torv. På sommaren 1856 har hela torvtaket avlägsnats, långväggarna höjts med två stockvarv, nya gavelrösten upptimrats och det nuvarande branta taket med skiffertäckning tillkommit. Vid taklagsölet har en Pallin-ättling¹ stått på ställningen och skrivit sitt efternamn och datum, medan byggmästaren (?) Jan Boman befunnit sig på vinden, lutat sig ut över väggen och skrivit sitt namn upp och nervänt.

Men låt oss återvända till de arkivaliska uppgifterna om fastigheten. Det finns i Lantmäteristyrelsens arkiv en utmärkt karta över Norra Skoga, författad 1829—31 av Ad. Fr. Stenbeck. Enligt denna karta, sid. 15, tillhörde den aktuella fastigheten, som betecknas med litt. L, "Gamle Erik Ersson". En mindre obebyggd tomt öster om vägen med beteckningen litt. I tillhörde "Herr Mantals Commisarien Jan Olof Pallin". Den gamle Erik Ersson var far till Ragnild Ersdotter, Pallins maka. Länsmannen har

¹ Sannolikt byggherrens broder (f. 1808) eller son (f. 1817).

Norra Skoga omkring 1830. Den aktuella gården betecknas med L. Detalj ur karta av Ad. Fr. Stenbeck 1829—31; originalet i Lantmäteristyrelsens arkiv.

alltså byggt sin stora fina mangårdsbyggnad på en tomtmark som åtminstone formellt icke var hans utan svärfaderns.

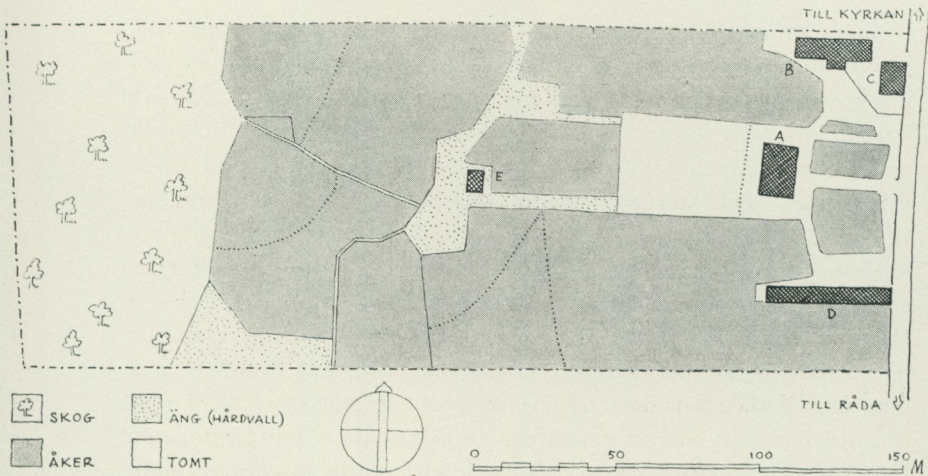
Makarna Pallin fick inte lång tid njuta av tillvaron i det nya hemmet. Redan på nyåret 1832 dog hustrun och två år senare länsmannen, knappt 42 år gammal. Under den följande tiden väx-lade ägarna (jämför nedan sid. 78) och gården synes inte ha varit kontinuerligt bebodd förrän omkring 1860. Från denna tid och fram till sin död 1889 bodde häradsdomaren Per Larsson här med sin familj.

Byggnaden från Ekshärad är uppförd av grovt timmer i två våningar. Stenfoten var före flyttningen så låg — bitvis endast ett par tum — att syllstockarna till stor del blivit rötskadade och vid återuppförandet måst utbytas. Nu är stenfotens höjd ökad så att riskerna för rötskador kan anses eliminerade. Frånsett syllvarvet och några mindre partier under sydgavelns fönster var timmerstommen i synnerligen gott skick, och det märktes vid flyttningen att den består av verkligt kärntimmer.

Timret visade inga spår av rödfärg och var inte alls väderbitet, vilket betyder att väggarna brädkläts redan ett eller ett par år efter upptimringen. Brädfodringen består av en stående lockpanel som rödfärgats. Kring ingångsdörren finns ett slätpanelat väggparti, oljemålat i en gråvit färg och inramat av ett par smäckra halvkolonner och en profilerad krönlist. Den kraftigt framspringande taklisten och de rikt utsirade fönsterfodren är målade i samma gråvita färg.

Det ljusa fältet kring ytterdörren är en karakteristisk detalj, som torde ha varit långt ifrån ovanlig på Karl-Johanstidens två-våningshus längs Fryksdalen och Klarälvsdalen — ehuru den numera oftast är dold eller förvanskad genom tillbyggda verandor och förstukvistar. En motsvarande tendens att inrama ingången finns också i 1830-talets Hälsingland. Så t. ex. har sängstugan i Skansens Delsbogård en något likartad, vitmålad panel kring dörren, här dock berikad med snidade ornament.

Skiffertaket tillkom såsom redan nämnts sommaren 1856. Då man övergår från torvtak till skiffertak, vill man gärna höja nocken och därmed öka takfallets lutning. Torvtak får inte vara

Per Larssons gård omkring 1890. A manbyggnaden; B stall, vagnbod, magasin och drängstuga; C loge; D ladugård; E källare. Detalj ur karta i Norra Skoga, upprättad 1890—91 av A. Frykberg; originalet tillhör Per Erikssons sterbhus, Hedenskog.

för branta, eftersom torven har en tendens att hasa nedåt mot mullåsen. För skiffertak och i synnerhet tegeltak är det däremot en fördel om takfallet är så brant att regnvattnet lätt rinner av. Någon praktisk anledning att höja takfoten med två stockvarv 1856 fanns naturligtvis inte — tvärtom, ty man blev då tvungen att höja nocken ytterligare. Men man ville förmodligen försköna huset och öka dess dominans i bymiljön.

Takskiffern, grå glimmerskiffer från Glava stenbrott strax söder om Arvika, består av drygt centimetertjocka pannor, ungefär 30 cm höga och 37 cm breda. Nära de övre hörnen finns två hak, där man med spik fäster pannan i takpanelen. Den övre hälften av varje skifferpanna är täckt av överliggande. Till hela taket har det gått åt drygt 4 700 pannor med en total vikt av mer än 16 ton. Säkerligen spelade takskifferns tyngd en viss roll då man bestämde sig för att bygga om taket med tätare takstolar.

De båda skorstenarna är inklädda med decimetertjocka sandstenhällar, som helt döljer och skyddar murverket av tegel.

Sammanfattningsvis kan man säga att byggnadens yttre förblivit oförändrat sedan 1800-talets mitt. Det var bara på två punkter som sena reparationer medfört förvanskningar: några av bottenvåningens fönster hade försetts med stora glasrutor och sydgavelns brädpanel hade reparerats med tunnare bräder. I båda fallen blev vid återuppförandet på Skansen det ursprungliga skicket återställt.

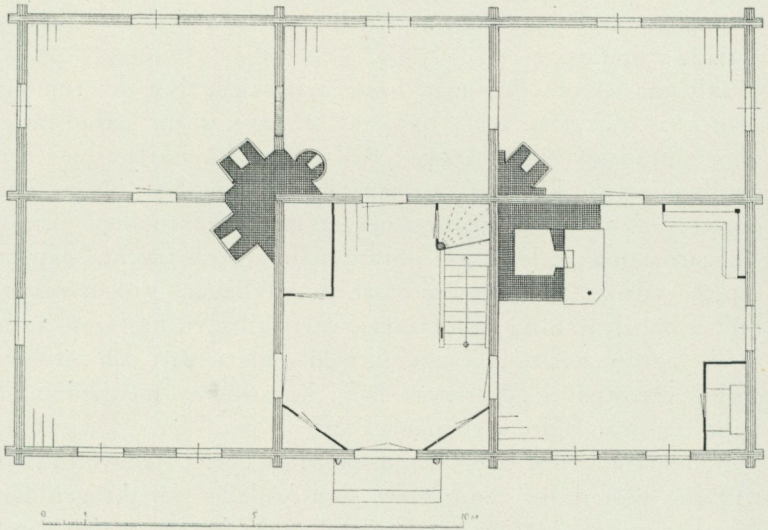
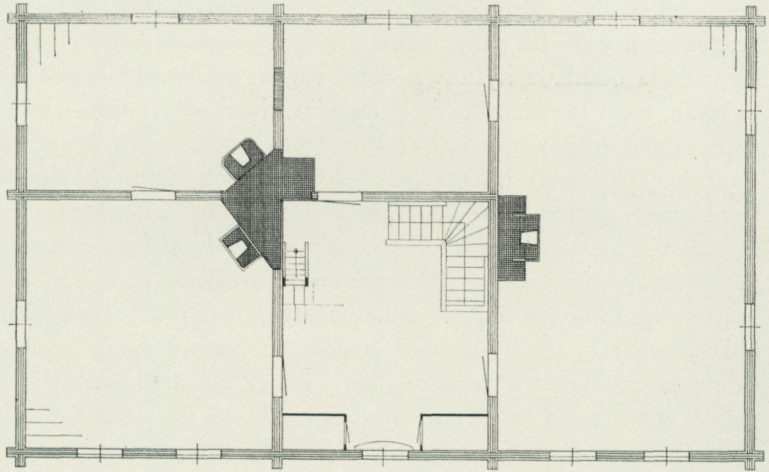
Även i det inre har byggnaden lyckligtvis blivit skonad från genomgripande reparationer och förändringar. Naturligtvis har i flertalet rum väggytorna målats om eller försetts med tapeter, men inga väggar har flyttats, nästan ingenting har förstörts, och man kan skala fram hela lagerföljden av väggfärger. I flera rum fanns det utanpå den ursprungliga limfärgsmålade papperstapeten fem eller flera lager tryckta tapeter. Den enda inredningsdetalj som i några fall förstörts och måst rekonstrueras är eldstäderna.

Redan när man kommer in i förstugan stannar man häpen inför den originella och relativt välbevarade väggdekoren: en schvungfull marmorering i svart och grönt på ljusgrå botten, allt målats i limfärg på väggpanelen från golv till tak. Under denna dekoration finns en enkel stänkmålning i rött och svart på vit botten; stänkmålningen tillkom säkerligen på 1820-talet men hur gammal marmoreringen är undandrar sig vårt bedömande. I förstugan finns det två snedskåp vid ytterväggen och en större skrubb, byggd såsom pendang till trappan.

Innerdörrarna är av samma typ i hela huset — s. k. franska dörrar med två helfranska och en halvfransk fyllning. Flertalet av dörrarna har ursprungligen varit målade i engelskt rött eller i olika blå färgtoner, men några har senare ommålats i ljusgrått eller såsom i förstugan i en vackert stiliserad ekimitation.

Till höger om förstugan ligger köket, som domineras av den stora av gråsten och tegel murade spisen — den upptar nära nog en femtedel av golvytan. Spisen har en stor järnhäll, nygjuten efter modell av den gamla som var till hälften sönderbränd genom långvarig och hård eldning. Även bakugnen har bottenhäll av gjutjärn. I hörnet till höger om spisen har kärllhyllan sin plats. Den är byggd av John Johansson 1860 enligt en blyertsanteckning på baksidan. Dessförinnan stod en något mindre kärllhylla på sam-

EKSHÄRADSGÅRDEN PÅ SKANSEN

Planer av Ekshäradsgårdens över- och bottenvåning såsom den återuppförts på Skansen. Uppmätning av Janis Cirulis 1953.

ma plats. I det tredje hörnet finns ett rymligt skafferi, byggt av bräder från golv till tak, oljemålat i grå marmorering och inrett med enkla omålade hyllor. Kökets väggar är lerslagna och slätputsade; först har man med ett huggjärn hackat i timret och fyllt i springorna med vidjor o. dyl., allt för att ge fäste åt leran; därefter har den med linboss och stöv blandade leran påslagits i flera omgångar. Sist har den färdiga släta ytan kalkats eller limfärgats i gråvitt och försetts med grå och röda stänk. Taket och taklisten är här liksom i alla rummen limfärgade.

Rummet innanför köket, vilket här liksom annorstädes kallats kökskammaren, har i det inre hörnet en rörspis, byggd som en exakt kopia av den ursprungliga. Väggarna är klistrade med pappersark, ca 50 × 60 cm, limfärgade i blekrött ovanför och i grått med stänkmålning nedanför den påspikade bröstlisten.

Gångkammaren ligger mitt för förstugan. Här var eldstaden i sen tid ombyggd till nisch för en järnkamin. Då det visat sig omöjligt att rekonstruera den äldre formen, insattes här en rund kakelugn, som tillhört motsvarande kammare i övre våningen. Ugnen är av en tidig 1800-talstyp och torde tillhöra husets ursprungliga inredning. Väggarna är här putsade liksom i köket och målade i limfärg.

Till vänster om förstugan ligger tingssalen, dvs. det rum som från 1828 och fram till 1889 stått reserverat för häradsrättens sammanträden i Norra Skoga.¹ Redan före sekelskiftet blev rummet omgjort till kök: ett litet skafferiskåp byggdes i hörnet invid dörren, och rörspisen nedtogs och ersattes med en liten järnspis. Väggarnas många lager av limfärgsmålning och tryckta pappers-
tapeter vittnar välutgående om smakens växlingar. Vid återuppförandet har den äldsta dekorationen återställts, en limfärgsmålning direkt på den lerslagna väggytan med stänk i blått och rött ovan en grå "bröstpanel". Rörspisen har rekonstruerats med ledning av uppgifter från äldre sagesmän på orten.

Rummet innanför tingssalen disponerades efter Pallins tid såsom tillfällig bostad för länsmannen och kallades följaktligen länsmanskammaren. Här är rörspisen en exakt kopia av den gamla,

¹ Älvdals härads nedre tingslag, som omfattar socknarna Ekshärad, Norra Råda, Sunnemo och Gustav Adolf, bildar Älvdals och Nyeds domsaga.

och papperstapeten med sin bruna och gråblå limfärgsmålning är rekonstruerad efter bevarade fragment som tillvaratogs vid rivningen.

En ganska bekväm trappa med spjälräcken i blått och svart leder upp till övre förstugan. Här liksom i bottenvåningen är väggarna panelade och målade i limfärg — stänk i svart, vitt och rött på en blekröd bottenfärg. Mot denna varma färgskala bildar de i en mustigt blå färg målade dörrarna en effektfull kontrast.

Rummet ovanför tingsalen är lika stort som denna och har stundom — efter väderstrecken på den ursprungliga platsen — kallats "sönnersalen". Här är kakelugnen bevarad och återuppsatt på sin rätta plats, en flat ugn av gulglaserat, delvis reliefornerat kakel. Ugnen är förmodligen anskaffad från Karlstad under 1830- eller 40-talet och tillhör sålunda ej den allra äldsta inredningen. På väggarna fanns närmast timret en limfärgsmålade ljusgrå tapet, därovan en skär och därovan fem lager av tryckta papperstapeter, av vilka den äldsta tillhör 1800-talets mitt, den yngsta 1910-talet.

Kammaren innanför denna sal har väl en gång varit husets förnämsta gästrum; måhända har härads hövdingen logerat här då tinget utsträcktes över flera dagar. Här fanns före husets flyttning en modern vit kakelugn. Denna är nu ersatt med en gulglaserad kakelugn av tidig 1800-talstyp, som tidigare haft sin plats i rummet på andra sidan förstugan. På väggarna fanns underst en limfärgsmålade tapet med skär väggfärg och ljusgrå "bröstpanel", därovan fyra lager tryckta papperstapeter. Den äldsta av de tryckta tapeterna hade ett egenartat "moaré"-mönster, tonat i blått och vitt mot en gulgrå botten.

På andra sidan om förstugan fanns det två rum: ett större ovanför köket — här stod den nyssnämnda kakelugnen — och ett mindre rum utan eldstad. Men nu var det meningen att man vid husets återuppförande på Skansen skulle söka ordna en sal som i viss utsträckning kunde disponeras för samkväm och måltider. Det skulle alltså bli nödvändigt att här slå samman två rum till ett. Och nu kom en historisk realitet oss till hjälp. Det visade sig vid rivningen att väggen mellan de båda rummen icke var timrad utan byggd av dubbel brädpanel. Huset var sålunda planerat med

en enda stor sal utmed hela gaveln; golv och tak var inlagda innan man av någon anledning beslöt sig för att dela upp salen i två rum. Det var t. o. m. samma sorts bröstpanel i båda rummen, och sammanslagningen behövde därför inte medföra någon förvanskning av inredningsdetaljerna. Endast eldstaden måste omgestaltas — den fick formen av en enkel rörspis mellan murstockarna från bottenvåningens eldstäder.

Det finns ännu ett rum i denna våning, nämligen det som ligger mittför förstugan och vanligen kallats övre gångkammaren. En kraftig märkla i dörrfodret tyder på att dörren under någon period kunnat låsas utifrån med en järnslå. Denna lilla detalj bestyrker onekligen den för övrigt vaga tradition, som talar om att rummet vid behov skulle ha använts såsom arrestlokal under pågående rättegång. Vid återuppförandet har det blivit nödvändigt att reservera detta utrymme för praktiska ändamål: här har inretts ett litet modernt pentry, som genom en nyupptagen dörröppning står i förbindelse med stora salen.

Såsom manbyggnaden från Ekshärad nu står på Skansen är den en god representant för värmländskt husbygge under Karl Johans-tiden. Den är bastant och bra byggd och den har på ett märkligt sätt bevarat sin gamla prägel. Där finns detaljer, t. ex. flera av innerdörrarna, som inte målats om en enda gång på 125 år! Den gamla oljefärgen finns orörd kvar, bitvis smutsad och sliten omkring dörrlåset, och den bidrar till att ge miljön en äkthetsprägel som ingen rekonstruktion och än så skicklig patinering skulle kunna åstadkomma.

Huset är också ett intressant exempel på den sociala ambition som gör sig gällande i 1800-talets Sverige — och inte minst i Värmland. En förmögen bonde och naturligtvis i ännu högre grad en kronans förtroendeman ville med bostaden tydligt markera sin plats på den sociala rangskalan. Och sämre uttryck kan mänsklig fåfänga ta sig.

”HERRGÅRN” OCH BYGDEN

av Anna-Maja Nylén

Det hus kronolänsmannen Johan Olof Pallin lät uppföra åt sig i byn Norra Skoga i Ekshärads socken var helt säkert ett av de första boningshusen i två våningar inte bara i byn utan också i socknen. Huset var festligt rödfärgat och hade två rader fönster med vitmålade bågar och ingångsdörren var markerad med ett vitstruket överstycke, som gav huset en prägel av representativ monumentalitet. Så såg i början av 1800-talet bara herrgårdar och borgarhus ut i denna del av Värmland och därför gick också Pallins hus i trakten under namnet ”Herrgårn”. Härtill har säkert också bidragit att husets ägare och bebyggare ända fram till 1852 representerat ett annat socialt skikt med en verksamhet av delvis annan art än bondens och med livliga kontakter utom bondemiljön. ”Herrgårn” utgjorde ända fram till dess övertagande av häradsdomaren Per Larsson en härd för borgerlig kultur inom byn och har spelat en betydelsefull roll för förmedlingen av kontakt med yttvärlden och spridning av nyheter vare sig dessa gällde byggnadsstil, inredning, bostadsvanor, umgängesformer, dräktseder och dräktmoder m. m. Med dess byggherre och förste ägare mantalskommissarien kronolänsmannen J. O. Pallin knöts till huset en rad för bygden betydelsefulla funktioner, som gjorde det till ett säte för statsmaktens representant, en regeringens yttersta förgrening ute på landet. Genom sitt yrke kom Pallin att gripa in överallt i bygdens liv, då han som kronolänsmän hade att närmast under kronofogden vaka över allmän ordning och säkerhet i sitt distrikt, åtala förbrytelser, driva in skatter och överallt biträda för att lagens påbud skulle åtlydas. Härigenom drogs också andra funktioner av betydelse i byns, socknens och häradets liv till

”Herrgårn” nämligen häradsrättens tingsställe och Värmlands regementes mönstringsplats för Älvdals kompani.

Med hänsyn till de förhållanden som kommunikationer och bebyggelsekoncentrationer numera erbjuder, måste det ge anledning till förvåning, att dessa för hela häradet betydelsefulla verksamheter förlagts till byn Norra och Mellan Skoga nästan två mil från kyrkan och från bygdens stora pulsåder, Klarälven. Någon eftertanke ger givetvis vid handen att genomgripande förändringar i landets näringsliv skapat andra kraftfält och dragit upp nya linjer för bygdens liv. Den period under vilken ”Herrgårn” stått i Norra Skoga bildar ett utomordentligt betydelsefullt avsnitt i Värmlands ekonomiska utveckling, tiden för industrialismens genombrott. Gårdens historia ger också på sitt sätt denna utveckling från bondebygd till industribygd. När ”Herrgårn” under senare delen av 1800-talet förändras som social miljö och förlorar de funktioner den haft i häradet, är det inte bara på grund av händelser, som utspelas inom gården, utan också ett uttryck för djupgående förändringar i bygden och tiden.

Länsmansboställe och bondgård i järnbruksbygd

Då en kronolänsmän ingalunda var någon högt avlönad tjänsteman utgjorde avkastningen av gården det egentliga ekonomiska underlaget för det välstånd och den standard, som huset och dess inredning representerade. Såväl gården med byggnader och ägor som lösöre tycks ha tillförts boet genom hustrun Ragnild Ersdotter, vilken därtill hade ansenliga ägor efter sin mor i Södra Skoga.

”Herrgårn” var en del av ”kronoskattehemmanet Skoga Mellan och Norra” och som sådant inlemmat i den fasta organisation, som en by utgjorde innan den undergått laga skifte. På den karta över byns inrösningsjord (dvs. tomter och ägor inom själva byn) som upprättats i och för laga skifte år 1831, bild s. 15, se vi ”Herrgårn” ligga inom det område som betecknats med L, på svärfadern gamle Erik Erssons tomt. Endast boningshuset har markerats och den streckade linjen runtom huset utvisar trädgårdens gränser. Redan detta att förse tomten med trädgård var ett uttryck för en

social ambition. Ingen bondgård på den tiden avsatte mark för ett sådant ändamål. Det var en företeelse som hörde herrgårdarna till. Även de övriga delägarna i byn har sina gårdar grupperade utefter vägen, som går i nord-sydlig riktning. Byns samfällda ägor är uppdelade i större eller mindre bitar, så att varje delägare i byn i proportion till sin andel skulle få del i varje ägoslag. Sålunda hade J. O. Pallin så och så mycket i Larskärret åker, i Bue åker, i Bue äng, i Brånarne åker osv., i ängsskiften, skogsskiften och fiskevatten. Sammanlagt hade han sin del av byns ägor på 27 ställen. På samma sätt var det med alla de andra byamännen. Av den bouppteckning, som gjordes efter hans hustru Ragnild år 1832, framgår att till gården hörde: ”En nästan ny Ladugård under Näfver och Torftak. En ny Badstuga, en ny Bodbyggnad jemte vinter(-) och sommar(bod). Stall, öfwerbod och 2^{ne} rännan, 1 Nytt Vedskjul jemte skjul derinvid och ett Höränne.” I ladugården eller fähuset fanns åtta hästar och två fölungar, 27 nötkreatur, därav en oxe, fem får, sju getter, nio höns, en ”tuppe”, två ankor och sju stycken svin, en för trakten numera ansenlig nötkreatursbesättning, men då ingalunda ovanlig, möjliggjord av en betydligt svagare utfodring. Anmärkningsvärt är inslaget av fjäderfä, en mindre vanlig företeelse vid denna tid i norra Värmland. Det inneliggande lagret av spannmål utgjordes av ”8 Tunnor Råg, 1½ Tunna korn, 20 Tunnor Hafra, 6 kapper Linnkorn”, därtill kom 100 tunnor potatis. I jämförelse med andra brukare inom bygden vid samma tid är innehavet normalt. Den ansenliga mängden potatis användes till stor del för framställning av brännvin. Till gården hörde ett bränneri i särskild byggnad om två rum med en inmurad panna, som rymde 50 kannor och en annan om 70 kannor. Pallin betalade också särskild skatt för bränning av brännvin, men ungefär lika mycket som sju andra Skogabönder. Sädesodlingen var som på andra gårdar ringa och gav knappast mer än vad gården behövde för eget bruk. Enligt jordeboken skattade Mellan och Norra Skoga hemman för tillsammans 2 kvarnar med 2 par stenar ”och mala jämte egen mäld för tull åt andra, medan ej heller någon odalqvarn här finnes”.

Denna del av Värmland hörde till de sädesimporterande. Åkerbruket var dåligt utvecklat, skötseln av åkrarna primitiv och red-

skapen små och dåliga. I början av 1800-talet påpekas i en rapport från Hushållningssällskapet att allmogen i Älvdals härad besår nästan allt med havre, endast en ringa del med råg och en ännu mindre del med korn, ett förhållande som ju återspeglas även i den Pallinska bouppteckningen. Redskapsuppsättningen för åkerbruket är också klen med 6 st gräv och 2 st spadar, 1 sädesharpa och 2 sädeslöp, 4 st plogar, 1 årder och 3 st harvar. Det är naturligt, att i en bygd med svagt jordbruk befolkningen i rätt stor utsträckning måste söka sig andra utvägar till försörjning. I Värmlands skogsbygder har boskapskötseln givit ett gott stöd. Vi har redan sett att gården hade en stor kreatursbesättning och tydligen hade tillgången på goda beten och slogmarker givit lämpliga betingelser för boskapsuppfödning. I bouppteckningen vittnar en post på "24 liar" och en annan på "en tolfte nya liar" värtaligt om vad som upptog en god del av karlarnas arbetstid. Förutom de naturliga betena, som under sommarhalvåret gav kreaturen föda, gällde det att skaffa vinterfoder. Det blev ett slit hela somrarna med lien för att ta vara på allt hö, man kunde få tag i på ängarna kring byn, från slogmarker och myrar i skogen och överallt annanstans där det växte litet gräs. Men inte heller detta räckte för att hålla boskapen vid ett tynande liv under vintern. Insamlingen av lav och löv var nödvändig för att dryga ut deras kost. I Pallinska bouppteckningen finnes 9 st lövskärar. Lövtakten var i stor utsträckning kvinnornas arbete, vilket utfördes under vistelsen i sätern med boskapen. Sättrarna hade stor betydelse för boskapskötselns omfattning i norra Värmland, ja, de var rent av en förutsättning för hållandet av den stora kreatursstocken. "Herrgårn" hade liksom de flesta andra gårdarna också säter.

Om vintern låg karlarna i skogen och högg ved för kolning och forslade på vinterföret hem höet, som slagits under sommaren och förvarats i lador på skogen. Täljxor, bilor, huggxor, stockkälkar och vinterskacklor i bouppteckningen ger tillkänna, att även arbeten av detta slag satte sin prägel på "Herrgårn's" liv.

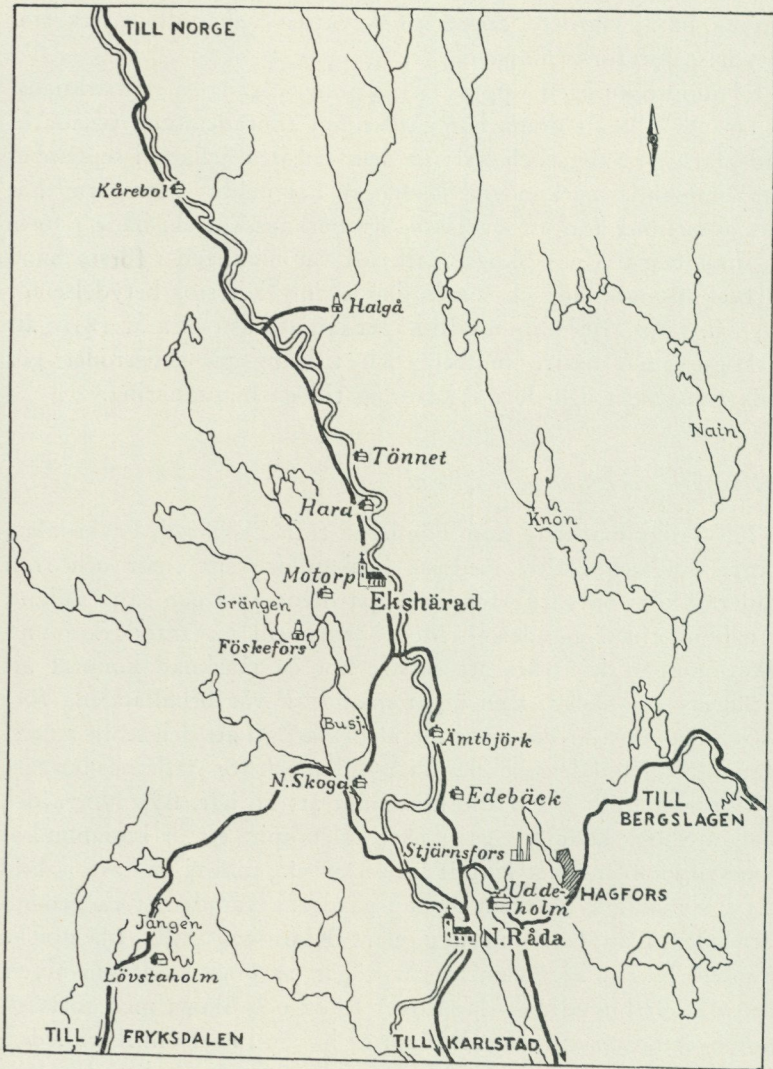
Belysande för gårdens karaktär av självhushåll på alla områden är förekomsten av smidesredskap, av redskap för träslöjd och textilslöjd, vidare av fiskredskap, av vilka förtecknas "En större och en mindre not, trettio ryssjor, tjugo nät, 500 st krok med ref

och en båt." Gårdens andel i fiskevatten var tydligen av stor betydelse för försörjningen.

I bouppteckningen upptas också som tillgång 7 st marknadsbodrar. Av allt att döma har gården ägt timrade stånd på marknadsplatsen i Skoga och hyrt ut dem vid den årligen i september återkommande marknaden. Säkerligen har också "Herrgårn" här fått avsättning för sitt överskott av boskapsskötseln både i form av smör och livdjur. Skoga marknad var nämligen i första hand en boskapsmarknad och som sådan av mycket stor betydelse för bygden. Från Hushållningssällskapet omvittnas också år 1810, att i skogsbygden bättre mulbete och tillgång på skogsfoder gör boskapskötseln och dess avkastning till en huvudnäring.

"Herrgårn" och Skoga marknad

Till Skoga marknad kom bönderna från Ekshärad, Fryksdalen, Norra Ny och Dalby med sin boskap och sitt smör och från städerna kom borgarna för att köpa deras avel och sälja sådant, som bönderna behövde. — Med hänsyn till nuvarande kommunikationer är det svårt att förstå, hur en marknad kommit att förläggas vid Skoga, men utgår man från vägförhållandena före 1800-talets mitt är det strax mera förklarligt, att den stora mötesplatsen för Älvdalens bönder å ena sidan och för städernas borgare och brukens folk å den andra kommit att bli här. Byn Norra och Mellan Skoga hade fram till 1800-talets mitt ett ur kommunikationssynpunkt mycket viktigt läge. Den väg som vi på kartan, bild s. 15, ser slingra sig fram mellan gårdarna var den stora genomfartsleden från Karlstad upp efter Klarälven ända till norska gränsen, bild s. 28. Numera går vägar på ömse sidor om älven, men då var huvudleden lagd över Råda och Skoga med fortsättning över Basterud fram till Hara en halvmil norr om Kyrkheden, numera Ekshäradsbygdens kommersiella centrum och sedan hela vägen norröver till Norge. Vid Skoga anslöt också vägen från Fryksdalen och över Råda gick vägen österut mot Bergslagen. Marknaden vid Skoga är som officiellt erkänd lantmarknad icke äldre än 1780, då den börjar uppföras i almanackan i förteckningen över marknader. E. Fernow nämner dock i sin Beskrifning

De viktigaste vägarna i Eksbärad vid 1800-talets mitt. Ritad av Bertil Wester efter en karta upprättad av C. P. Hallström år 1808 och reviderad år 1846 av lantmätaren L. Örn,

öfwer Wärmeland, tryckt 1779, att Skoga marknad, som var en "oxemarknad", endast stått i några år. Redan år 1765 gjordes en ansökan om att få marknad vid Skoga genom riksdagsmannen för Älvdals härad, Nils Månsson. I den skriftväxling mellan olika remissinstanser, som blev följden av framställningen, får man bl. a. veta, att Skoga sedan gammalt var tings- och mötesplats. Tydligt har här av ålder varit en samlingspunkt för handeln med boskap och boskapsskötselns produkter. Kronobefallningsmannen i Ekshärad, som också yttrade sig vid detta tillfälle, belyser förhållandena på följande sätt: Älvdals härad blir aldrig "i förlägenhet om afsättning på sina wahrer ty så wähl the omkring liggande bruken och Bergslagen som Dahlarne och the öfrige marknadsplatserne nära omkring orten blifwer altid afnämare af det hwad the kunna frambringa. Thenna sökta marknaden, synes sålunda ej blifwa nyttig för andra än hästebytare hwaraf uti orten en stor del finnes, och hwilka med sitt ogudaktiga framfarande, uti swordom och fylleri, både förtörna Gud, förarga människor och förleda ortens tjänstefolk och flera till alla svåra synder, laster, hwilket man nogsam t ärfarer vid alla the öfrige Landsmarknaderna i Wärmeland, hwarest fuller någon aflöper utan oväsande och vådeliga händelser, hwilket så mycket mindre hos en ostyrig och med starka drycker öfwerlastad menighet kan hämmas, som ingen Wacht wid slika marknadsplatser finnes at tillgå."

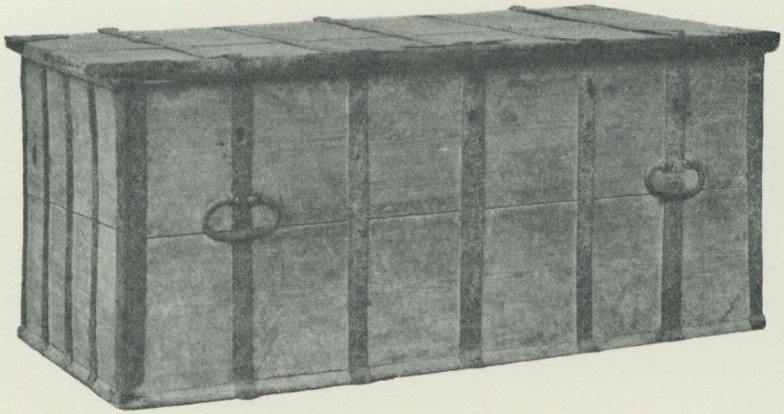
Att handeln med Bergslagen stått i förgrunden i bygden framgår också av en protestskrivelse i marknadsfrågan från sex av bönderna i Norra och Mellan Skoga, vilka menar att innevånarna i trakten ingenting har att avyttra utom "någon stutknabb", som strax upphandlas av Bergslagen eller de kringliggande bruken. Trots dessa tendentiösa protester kom marknaden till stånd och äger fortfarande rum årligen i september, fast den förlorat sin karaktär av boskapsmarknad. Nu levande äldre personer minns emellertid, hur det var förr, och deras skildringar ger nog en god bild av den kommers och det folkliv, som utvecklade sig på Skoga marknad under 1800-talet. "Skomårten hölls sista fredagen i september på en lång sträcka från 'Herrgårn' ner mot Rönningen. Där var stånd med klädesvaror, seldon, karameller och litet av varje.

Vidare var där kaffeserveringar ute i stånd och det serverades kålsoppa i andra stånd. Sprit hade de med sig själva. Handlare kom från städerna i Värmland och från Dalarna. Fryksdalingarna hade med sig kreatur och sålde. Även uppifrån Dalen kom de med kor. Marknaden varade en dag och lördagen och söndagen ägnades åt nöjen. De som kom uppifrån Dalen övernattade i Hara. På lördagsmorgonen for de från Hara vidare till Skoga och tog då vägen om Basterud väst under berget och så söröver till Skoga. De som kom från Ekshärad, Loffstrand och Ny socken brukade nattliga i Basterud. De låg på golvet runt om i stugorna. Fruntimren såg alltid till att de hade kor, så att de skulle få vara med om marknaden. Det kom ofta många från Långav 7 mil härifrån vid Likenä. Det kunde komma 4 000—5 000 människor på marknaden. De som bodde något så när i närheten reste hem på kvällen, även fryksdalingarna. Sedan kom de tillbaka på lördagskvällen. På 'Herrgårn' var det gott om plats för många logerande. Där nere i Skoga kunde de ta en krona på man."

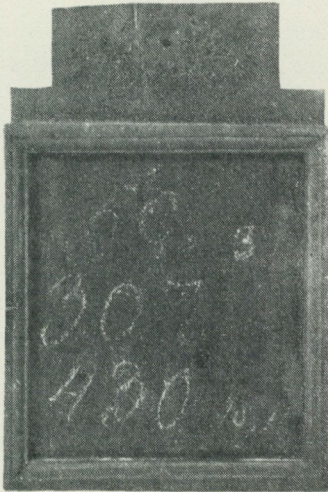
Av ålder har köpenskap bedrivits på platser, dit en årlig tillströmning av folk av någon orsak kommit till stånd. Kult- och offerställen samt fester vid heliga källor har samlat stora skaror och givit upphov till marknader. Vid Skoga var enligt Skogaböndernas skrivelse 1765 "ärligen tings- och mötesplats" och vidare — vilket kan ha ett visst samband med hänsyn till det ovan sagda — "en källa som hälsobrunn, som äfwen med sig pålitning förer efter ett och annat". I E. Fernows Beskrifning öfwer Wärmeland kan läsas följande: "Skoga Mineral-Brunn i Ekeshärad har, på 50 år, både waret mycket nyttjad och gjordt Wackra curer." Ännu i slutet av 1800-talet utnyttjades källan för detta syfte. Där fanns några byggnader, och en baderska var anställd till badgästernas tjänst. Denna källas betydelse i äldre tid vet man ingenting om, men kombinationen källa — ting — marknad kan i varje fall ge anledning till sammanställning och eftertanke.

Tingsstället i Norra Skoga och "Herrgårn" som tingshus

Norra Skoga var alltså tingsställe åtminstone sedan 1700-talets mitt. Var inom byn tingssalen varit belägen är inte

Tingshuskistan i vilken tingslagets handlingar förvarades. Dep. från Älvdals härads nedre tingslags tingshusbyggnadsskyldige.

Psalmværestavla. De siffror som synes är numren på de psalmer, vilka sjöngos vid det sista ting, som hölls i tingssalen på "Herrgårn". Dep. från Älvdals härads nedre tingslags tingshusbyggnadsskyldige. — Stol enligt uppgift brukad som domarsäte i tingssalen på "Herrgårn". Privat ägo.

närmare preciserat. Förmodligen har, såsom fallet varit inom andra härader, någon för ändamålet bestämd lokal inte funnits. Inom Mälardalskapen har man många belägg för att klockar- och sockenstugor använts och på andra ställen, där sådana inte funnits att tillgå, har i stor utsträckning tingsställe och gästgivaregård varit en naturlig kombination. Inom Flundre härad i Västergötland uppges, att det knappast finnes en gård, som inte någon gång varit säte för häradsrätten. Hur förhållandena i Skoga gestaltat sig, blir man ganska väl underrättad om genom en rättsvist från 1824 om betalning för tingshushållningen. I denna sak framträder fem hemmansägare i Norra Skoga som kâränd med krav att få ersättning, för att de turvis upplåtit sina hus till begagnande vid ordinarie och extra ting samt andra stämmor, en ersättning som uteblivit för åren från 1818 fram till 1828 på hösten, då tingshushållningen övertogs "ensamt av en enda gårdägare kronolänsmannen J. O. Pallin emot en årlig hyra av 183 riksdaler 16 skilling banco". De fem åborna klagar också över att "ersättningen till dem varit alldeles för otillräcklig emot hvad de förment sig böra hafva för husrum, ljus, bränsle, uppässning, m. m.". Av formuleringen i skrivelsen, där det betonas med särskilt eftertryck att tingshushållningen 1828 övertogs ensamt av *en enda* gårdsägare, kan man tydligt utläsa att arrangemanget med turgång bland gårdar representerar en sedvana med en stark förankring i traditionen. Bönderna har tillgodosett sitt behov av samlingsrum för by- eller sockensamfälligheten genom att i tur och ordning upplåta sina hem, och när det gällt tinget har lokalfrågan lösts på samma sätt. Häradet hade därigenom sluppit den betungande skyldigheten att bygga tingshus, som är påbjuden i rättegångsbalken, och i och med att häradet hyrde av länsman Pallin uppsköts byggnadsfrågan ytterligare. Med all sannolikhet kunde han ställa utrymmen till förfogande, som för sin tid ansågs mycket tillfredsställande. I Pallins bouppteckning får man några kortfattade upplysningar om de möbler, som hörde till tingssalens inredning. Där stod ett rödmålat slagbord och en "läderlänstol", för fönstren fanns gardiner, men om bänkar och stolar för funktionärer samt för åhörare förmäler bouppteckningen ingenting. Att det varit en torftig inredning förefaller troligt. Tyvärr vet man

mycket litet om äldre tingslokalers inredning, då inventarierna i allmänhet inte tillvaratagits. Det säger ju också sig självt, att en institution som i så stor utsträckning som tingslagen saknat egen lokal och varaktig stad knappast ens ägt några sådana utan bestått nödiga möbler av de mer eller mindre tillfälliga hyresvärdarna. Så är tydligen också fallet här. De i tingsalen stående möblerna upptas i Pallins bouppteckning och är således inte tingslagets. Den läderlänstol som omnämnes har sannolikt varit domarens säte.

I 1877 års jordebok finnes en anteckning angående hemmanet Skoga Norra 1, i vilken beteckning även ”Herrgårn” innefattas, av följande lydelse: ”Enl. Kongl. brefvet den 31 Augusti 1838 har 1/2 mantal av motstående hemman såsom gästgiveri redan före 1734 blivit befriat från roterings utgörande.” Vad har nu denna kamerala formulering i verkligheten inneburit? Har också gästgiveri varit knutet till gården? För att få en uppfattning om detta måste vi veta hur ett gästgiveri fungerat vid denna tid.

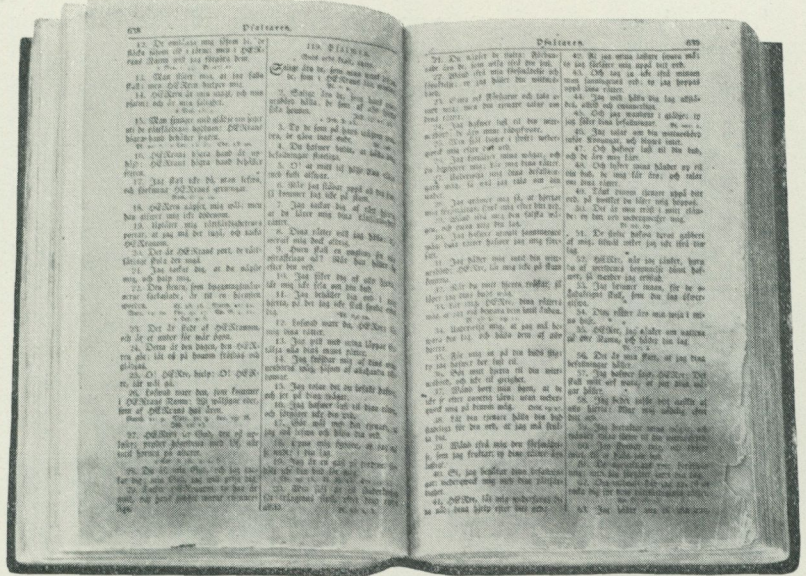
Till de vägfarandes tjänst hade staten ända sedan medeltiden med många senare ändringar och utvidgningar som en sorts statlig institution påbjudit upprättandet av värdshus vid de allmänna vägarna, där gästgivaren hade skyldighet att tillhandahålla mat och husrum samt skjuts för de vägfarande enligt en viss taxa. I gengäld åtnjöt gästgivargårdarna vissa friheter och förmåner, främst frihet från håll- och reservskjuts emedan gästgivaren var ålagd skjutsen vid sin egen gård, vidare frihet från en viss skatt, de s. k. skjutsfärdspengarna. För dessa förmåner skulle på gästgivargården utom dess ordinarie skyldighet också lämnas utrymme för mönstringar och stämmor. Sålunda löstes genom statligt initiativ behovet av kommunikationer i landet samt logi och förplägnad för de vägfarande, samtidigt som staten också på detta sätt fick samlingslokaler för stämmor, framför allt för häradsrätternas sammanträden, tingen. När gästgivarens eget hus inte räckte till, bestämde gästgivarstadgan, att resande skulle förläggas hos grannar. Dessa stod skiftesvis i tur att ta emot sådana inhyssingar mot samma betalning som gästgiveriet. Enligt traditionsuppteckningar i bygden har detta även varit fallet i Skoga. Den som stod i tur att ta emot resande fick som tecken härpå en gästgivartavla, som

han sedan, när skyldigheten upphörde för den gången, skickade vidare till den som stod näst i tur. Man finner därför vid förfrågan i bygden, att nästan alla varit gästgivargårdar. Tydligt är det den mera tillfälliga uppgiften att ta emot vägfarande, som givit upphovet till traditionen. De gästgiveriplikter, som vissa delägare i byn åtagit sig, tycks emellertid inte ha berört "Herrgårn", då varje uppgift härom saknas. Däremot framträder i husförhörslängderna för Ekshärad under 1800-talets förra del tre à fyra bönder i Norra Skoga som gästgivare. Av det fåtal gästgiveridagböcker, som bevarats från häradet, finnes ingen från Norra Skoga. Däremot har "Herrgårn" under hela 1800-talet varit mönstringsplats för Älvdals kompani av Värmlands regemente. Rekryterna samlades utanför på tomten, och när de delats upp på sitt befäl marscherade de i väg till Trossnäs eller Varpnäs vid Karlstad.

"Herrgårn" i brytningen mellan järnet och träet

När Pallin valde att uppföra sitt hus i Norra Skoga, var anledningen säkerligen den, att byn då som tingsställe, marknadsplats och viktig vägknutpunkt var huvudort i länsmansdistriktet. Den värmländska järnhanteringsens expansion i slutet av 1700-talet och under 1800-talets tre första årtionden i dessa trakter gav ytterligare stadga åt denna position. I närheten av Skoga låg Föskefors bruk anlagt för bearbetning av tackjärn, som tillverkats i Sunnehyttan och via vatten och vägar fördes dit där tillgång fanns på det för proceduren nödvändiga träkolet. Föskefors utvidgade sina anläggningar 1819 och 1833 och blev, fast sist uppfört, en av Uddeholmsbolagets största hammare. För att förse bruket med råvaror och forsla de färdiga produkterna därifrån utvecklades en livlig trafik. En del av produktionen gick också på export till Norge.

Vid Pallins död 1834 övertogs gården av arvingarna, hans tre omyndiga barn och andra släktingar, främst hans broder och efterträdare i ämbetet som kronolänsman Bengt Daniel Pallin, på vilken också kom att vila huvuddelen av förvaltningen av gården. Från år 1839 till omkring 1860 passerar egendomen genom

Bibel som hört till tingsalen på "Herrgårn". Fläckarna på bladen visar var vittnena lagt sina fingrar, då de svurit eden. Dep. från Älvdals härads nedre tingslags tingshusbyggnadsskyldige.

ett flertal ägares händer. Först innehades den av hovmarskalken C. D. U. Croneborg, vilken bl. a. också ägde Östanå omkring fem mil söder om Skoga i Älvsbacka sn, senare av hans efterlevande och Östanå bolag. Gården utarrenderades under hans tid och beboddes först av K. A. Lagerberg, inflyttad från Hammarö 1839, senare av Carl Rytterström, inflyttad 1842 från Älvsbacka. År 1853 flyttar denne till Lysvik och från 1854 äges "Herrgårn" av brukspatron G. J. Örtenholm och W. H. Montgomery, förvaltare på Lövstaholms bruk och 1854—1862 ägare av Lövstaholm, Björkefors och Annefors i Sunne och Lysviks socknar samt senare grosshandlare i Göteborg. Dessa båda utarrenderade år 1854 gården mot skogsbyte till hovjägmästaren Herman Falk och hemmansägaren Per Larsson i Norra Skoga. Croneborg, Rytterström, Örtenholm och Montgomery representerade stora bruksintressen i denna del av Värmland och detta vittmal av ägare

och arrendatorer är på ett synnerligen intressant sätt belysande för en brytningsperiod i Värmlands ekonomiska utveckling och inte minst för Ekshäradsbygden. "Herrgårn" är under denna tid ingenting annat än ett spekulationsobjekt i järnets och träets kamp om skogar, egendomar och arbetskraft. När gården slutligen övergick helt i häradshövdingens Per Larssons ägo, och han flyttar in med sin familj, kommer den under tre årtionden att präglas av bondgårdens lugna rytm. Men bygden var då ganska förändrad till sin ekonomiska struktur. Jättarna hade kämpat slut, träet gick segrande ur striden och järnbruken fick stryka på foten. Under loppet av 1800-talets senare del fick det ena efter det andra lägga ned driften. Föskefors stoppade 1884. I stället samlades järnförädlingen till Hagfors järnverk ett par mil sydöst om Skoga.

Träindustrin började byggas upp, men träförädlingsanläggningarna förlades inte inom samma bygd som järnbruken. Uddeholmsbolaget, som från början hade sina största intressen i järnbruksrörelsen, var redan på 1860-talet lika starkt engagerat i träindustrin. Stora skogsområden erhöll bolaget vid inköpet av Föskefors och Abrahamsfors bruksanläggningar i slutet av 1700- och början av 1800-talet. Med utgångspunkt från dessa förvärv utökade bolaget under 1800-talets mitt sitt innehav av skogsarealer till en betydande omfattning särskilt i Ekshärad. År 1840 ägde Uddeholms bolag här 44 % av den beskattade jorden och numera utgör bolagsskogen i Ekshärad 70 % av hela skogsarealen.

De stora köp av skogsskiften bolaget gjorde från bönderna skapade till en början god tillgång på reda pengar. Detta välstånd blev för många av kort varaktighet. Det ovana innehavet av kontanter resulterade i en penningrullning, som i hög grad berikat den även eljest mycket frodiga värmländska anekdotfloran men knappast folket självt. Det mest bestående av försäljningskonjunkturen torde ha varit de ansenliga hus, som byggdes. Under denna nybyggnadsperiod vid 1800-talets mitt uppfördes ett flertal rödfärgade tvåvåningshus av samma slag som "Herrgårn", vilken nu inte längre reste sig över låga, grå hus utan kanske snarare var något mindre än dem som de förmögaste Skogabönderna byggde åt sig. När Per Larsson flyttade in på "Herrgårn" stod det inte samma glans kring huset. Det kanske

snarast var litet åldrigt och slitet jämfört med de andra skinande nya husen.

Inte var heller den fasta egendomen, som hörde under "Herrgårn" nu så omfattande som förut. Per Larsson uppger i sin bouppteckning endast drygt en tredjedel av vad som står upptaget i J. O. Pallins. Kreatursbesättningen och grödan visar också en motsvarande minskning. Redan 1839 bortfaller jordinnehavet i Södra Skoga och 1853 avgår genom byte vissa skogslotter.

Det ekonomiska underlaget för gården hade alltså blivit åtskilligt knappare sedan dess förste ägare J. O. Pallin bodde där.

*"Herrgårn" mister tingshushållningen och
Norra Skoga tingsstället*

Om tingslokal upplåtits i "Herrgårn" även efter Pallins död 1834, under den tid då sterbhusdelägarna innehade egendomen, vet man inte med säkerhet, men det förefaller sannolikt, då man under den därpå följande ägaren hovmarskalken Croneborg bevisligen hyrt ut erforderliga utrymmen för häradsrättens sammanträden. I sockenstämmoprotokollen hittar man nämligen för den 12 november 1843 uppgiften, att tingslagets innevånare samlats för att överlägga om de skulle göra upp nytt kontrakt med Croneborg angående tingshushyran, eller om de skulle besluta om nybyggnad av tingshus. Även denna gång drog man sig för ett så kostsamt företag och i stället instruerades de representanter, som sockenmännen vid detta tillfälle valde, att ett nytt kontrakt skulle slutas med den som för minsta anbudet ville åta sig tingshushållningen. Vid häradsrätten framförde de valda representanterna Ekshäradbornas önskemål om en billigare tingshushyra, vilket Croneborgs talesman ville tillmötesgå med en sänkning av hyran till 133 rdr 20 sk banco per år. Emellertid framträdde skogabonden P. Jönsson och erbjöd sig att hålla tingslokal i sitt hus mot endast 100 rdr bco, men då domhavanden förordade hovmarskalken Croneborgs anbud, beslöts att kontraktet skulle förlängas. De villkor, som därvid närmare preciserades, ger en så pass tydlig bild av vad tingshushållningen innebar, att det kan vara av intresse att här återge en del av häradsrättens protokoll: "Såsom huwudsaklige villkor

öwerenskoms att wid alla Urtima och lagtima ting eller andra Allmänna sammankomster utom tingssalen, boningsrum med 2^{ne} bäddade sängar skulle wara, att för domhafwanden tillgå, äfwensom ett rum med bäddad säng förienstgörande länsmanen och ett rum med tre sängar till nämndemännen, och borde tingshuswärden bekosta eldning och ljus uti ej mindre desse boningsrum än af tingsstufwan hvarsin natt. Tingswärden åtog sig, att emot serskild betalning hålla mat Nämnden, Domaren och Länsmanen tillhanda.”

I mars 1862 upplästes wid häradsrätten en skrivelse från den då på ”Herrgårn” boende häradsdomaren Per Larsson, av följande lydelse: ”Då med Tingshushållningen är förenadt besvär att tillhandahålla rum för de Allmänna Sammankomster som tidt och ofta infaller här mera än i angränsande Tingslag inom Fögderiet, så får jag hos Herr Häradshöfdingen ödmjukast anhålla om Tingshushyrans förhöjning i närmare likhet med hvad af de andra Tingslagen erlägges.” Vid samma tillfälle upplyste Per Larsson om att ersättningen ditills varit 200 riksdaler riksmünt per år, men att han nu ville ha 300 riksdaler, vilket också medgavs. Samtidigt fick bruksägaren Holmberg i uppdrag att göra upp ritning och förslag till en brandfri nybyggnad. Dessa framlades wid hösttinget 1862, men man beslöt att nybyggnaden tills vidare fick anstå och i stället skulle kontraktet med Per Larsson förlängas. Sedan var tingshusbyggnadsfrågan uppe 1884 och 1887, vilket sistnämnda år en nybyggnad beslöts. Den skulle förläggas till Råda, som ansågs ligga bättre till i häradet. År 1889 var detta tingshus färdigt och togs första gången i bruk wid tinget den 16 september detta år.

Så länge häradsdomaren Per Larsson bodde på ”Herrgårn” 1854—1889 var här alltså tingsställe tills det nya tingshuset i Råda var färdigt att tas i bruk. I bouppteckningen efter Per Larsson upptages domarebord med säten, och man får väl förutsetta att dessa möbler hört samman med tingssalen. Hos ättlingar till Per Larsson finnes stolar bevarade, som exakt svarar mot vad våra meddelare minns och till dessa är också knutna traditionen, att de varit domaresäten i tingssalen på ”Herrgårn”. Båda stolarna är av samma typ, bild s. 31 och 58, med ryggstöd och armstöd,

svängda ben och fötter med lejon tassar. På tingshuset i Råda fanns också bevarad en kista av trä med järnbeslag, bild s. 31, i vilken tingslagets papper förvarats, en psalmverstavla, bild s. 31, på vilken med krita skrevs de psalmer som skulle sjungas vid tingspredikan, vidare en bibel, tryckt i Stockholm 1859, bild s. 35, på vilken vittneseden svurits. Dessa tingssalsinventarier har överlämnats som deposition till Nordiska museet att förvaras på det gamla tingsstället från Norra Skoga.

Kravet på en mera ändamålsenlig förvaring av häradsrättens handlingar i ett brandfritt utrymme har i diskussionen om uppförande av tingshusbyggnad med tiden framförts med allt större skärpa. I ett domboksprotokoll från den 14 oktober 1884 kan man läsa att häradsrättens papper förvaras i skåp uppställda dels i tingsalen dels i ett därinnanför beläget rum. På tingshuset i Råda finnes ett skåp, på vilket en rad nämndemän skrivit sina namn, tydligen är det ett av dem som tjänat som förvaringsutrymme för arkivalier. En bänk med ryggstöd målad i brunrött som fanns kvar på "Herrgårn" har med all sannolikhet varit en av de omtalade nämndemansbänkarna och ett grovt omålat säte, som också följde med vid övertagandet av gården, kan med fog förmodas vara en av åhörarbänkarna. Såväl bevarade inventarier som berättelser ger oss bilden av en kärv enkelhet i inredningen av tingsalen, vilket står helt i samklang med tingshushållningens ursprung och utveckling.

Som skäl för uppförandet av ett särskilt tingshus framhålles vid diskussionerna förutom behovet av större utrymmen för rättens ledamöter, av arkiv och av särskilt häradshäkte med starkt eftertryck, att den dåvarande tingsstaden i Norra Skoga var olämplig med hänsyn till dess läge "ytterst på westra gränsen af tingslaget". Det är givet, att denna syn på placeringen av tingsstaden icke är betingad av geografiska skäl, utan helt beror på bebyggelsens omgruppering och kommunikationsledningens ändrade betydelse. Verkningarna av näringslivets omläggning hade nu börjat visa sig. Ett resultat av bolagens, framför allt Uddeholmsbolagets stora markförvärv i dessa trakter var en mycket avsevärd stegring av de beroende allmogeelementen, torpare, backstugusittare, statare, drängar, pigor. Detta befolkningsöverskott

kunde inte assimileras av jordbruket, när skogen inte längre fanns för beten och som extra inkomstkälla. Detta förhållande utgjorde i stort sett utgångsläget för skogsbrukets utbyggnad till storindustri. Vissa gynnsamma omständigheter gav därtill omkring 1860 ett starkt stöd åt träindustriens utveckling, främst tullnedsättningar på den engelska virkesmarknaden, de svenska exporttullarnas avskaffande och anläggandet av ångsågar.

För Ekshäradsbygden fick skogen allt större betydelse som arbetsfält. Karlarna drogs dit och arbetade i bolagets tjänst med avverkning, timmerkörning och kolning på vintrarna och med flottnig om vårarna. I stora skaror begav de sig också till Dalarna, Hälsingland och de norrländska skogsdistrikten. När träförädlingsanläggningar växte upp vid Årås, Munkfors och Stjärnsfors absorberades en väsentlig del av detta rörliga befolkningsöverskott. Just den sydliga delen av Älvdals härad har lämnat en mycket mindre tribut till emigrationen än Värmland i övrigt, vilket berodde på att den växande industrien berett ökade arbetstillfällena. Vid sekelskiftet och början av 1900-talet var mer än hälften av arbetarstammen vid Hagfors järnverk från Ekshärad.

Kommunikationerna hade givetvis ändrats med hänsyn till nya bebyggelsecentra. År 1876 drogs järnvägen fram till Edebäck och båtförbindelse upprättades mellan Edebäck och Vingäng nio mil uppför Klarälven. Detta minskade avsevärt betydelsen av vägen över Skoga.

När tingshushållningen flyttades från "Herrgårn" hade Norra Skoga förlorat sin betydelse som Ekshärads och Älvdals härads huvudort. Som jordbruksfastighet kunde gården ej heller bära sig, när dess skogstillgångar avyttrades av Per Larssons arvingar till Uddeholmsbolaget. Kvar stod endast den funktion av bostadshus som den fick under 1890-talets början för tillfälliga inhysingar och senare under omkring 50 år för en driftig hantverkare och affärsman, Per Jonsson. Då han dog 1945 fann ingen längre någon användning för huset.

Uppgifterna om tingshusbyggnadsfrågan 1862, 1884 och 1887 äro hämtade ur domboksutdrag, som välvilligt ställts till mitt förfogande av häradshövding J. Frostmark, Karlstad.

INREDNINGEN PÅ "HERRGÅRN"

av Kerstin Sjöqvist

Det var ett innehållsrikt bohag, som "Herrgårens" första husmor, fru Ragnild Pallin, lämnade efter sig. Hon avled den 3 januari 1832, och bouppteckningen efter henne är daterad den 16 augusti 1833. Utöver det till häradsrätten inlämnade exemplaret har ett utkast, påbörjat i juli samma år, blivit bevarat, och detta ger i vissa fall en utförligare bild av inventarierna än originalet. Med ledning av dessa aktstycken kan man göra sig en god bild av hur det hem såg ut, som först inreddes på "Herrgårn". Man får ett livligt intryck av att det inte bara har varit den ståtliga byggnaden, som givit upphov till benämningen "Herrgårn", utan att även den lösa inredningen kan ha bidragit till namnets uppkomst.

Det visar sig också, att familjen Pallin haft helt andra bostadsvanor än vad som varit vanligt i trakten. Genom att följa bouppteckningen, som under rubriken "Meubler och Husgeråds Saker", "Sängkläder och Linne" samt "Diverse" anger vad som givit varje rum dess karaktär, kommer man fram till en rumsdisposition, som dels anslutit sig till familjen Pallins eget behov, dels stått i direkt samband med kronolänsman Pallins sociala ställning och det förhållandet, att tingsal var inrymd i huset.

Bouppteckningen upptar följande rumsbeteckningar och inventarier för manbyggnaden:

Köket: 1 stort skåp — 1 soffa — 3 gamla stolar — 1 fjeder Bullster — 1 får skins fäll — 2:ne fjeder dynor.

n. n. r. (nedre norra rummet; nuv. kökskammaren): 1 stort målat Matskåp — 1 blåmålat Skåp med Bireån — 1 gl¹ rundt Bord — 1 gl målad Pulpet — 1 Wäggur med federal — 1 dubbel säng — 1 liten Säng — 1 Nyckelskåp — 1 Bokhylla — 1 liten Spegel med låda — 1 Tafla med ram — 4 Trästolar —

¹ gl = gammalt.

2 fjerder Bullstrar — 1 ny fårskins fäll — 1 gl Filt — 1 gl Täck med fårskins foder — 4 fjeder dynor.

n. m. r. eller NMrt (nedre mellanrummet; nuv. nedre gångkammaren): 1 målat Slagbord — 1 Sängställe — 2 Läderklädda Stolar — 1 Spegel Comod — 8 små Taflor med ramar — 2 dubbel Sängar — 1 litet Bord — 1 rundt målat Slagbord — 2 gl Stolar — 2 sämre fjerder Bullstrar — 2 gl fårskins fallar — 2 gl fjeder dynor.

Tingssalen: 1 rödmålat Slagbord — 1 läder Lännstohl — 3 par fönster Gardiner.

V. R. eller n. v. r. (västra eller nedre västra rummet; nuv. länsmanskam-maren): 1 rödmålad Bireån med lås och beslag — 1 inlagdt Spelbord — 2:ne rödmålade Skrifbord — 1 klädd Sitt Soffa — 1 Pendül — 6 Taflor med ramar och glas — 4 klädda Stolar med rutigt öfverdr. — 1 Tvätt Bord — 2:ne Enmans Sängar — 2 par Fönster Gardiner — 2 par Rull Gardiner — 2:ne gl Kistor — 2:ne större fjeder Bullstrar med nytt Bullstervars öfverdrag — 2:ne mindre d:o — 2:ne Filtar — 8 större och mindre fjeder dynor.

s. v. r. (sydvästra rummet; nuv. rummet innanför "sönnersaln"): 1 Bireån af Ek med Beslag — 4 styrstolar med rutigt Öfverdrag — 1 litet Tvättbord — 2:ne små målade Skrif Bord — 1 målad Enmans Säng — 6 Taflor med ramar — 1 liten spegel — 2 par fina fönster Gardiner — 2 par Rullgardiner — 2 fjerder Bullstrar — 2 nya Cattuns Täcken — 2 större och mindre fjeder dynor.

s. ö. r. (sydöstra rummet; nuv. "sönnersaln"): 1 stort rödmålat Slagbord — 1 stor sitt Soffa klädd — 1 säng Soffa d:o — 1 målad 2 mans Säng — 1 Spegel Comod — 3 klädda Lännstolar — 1 litet Tvätt Bord — 3 par fönster Gardiner — 3 par Rull Gardiner — 3 fjerder Bullstrar med blå. öfverdrag — 1 d:o — 1 gult Cattuns Täck — 1 gl grått d:o — 1 gl randigt d:o — 10 större och mindre fjeder dynor — 1 Madrass.

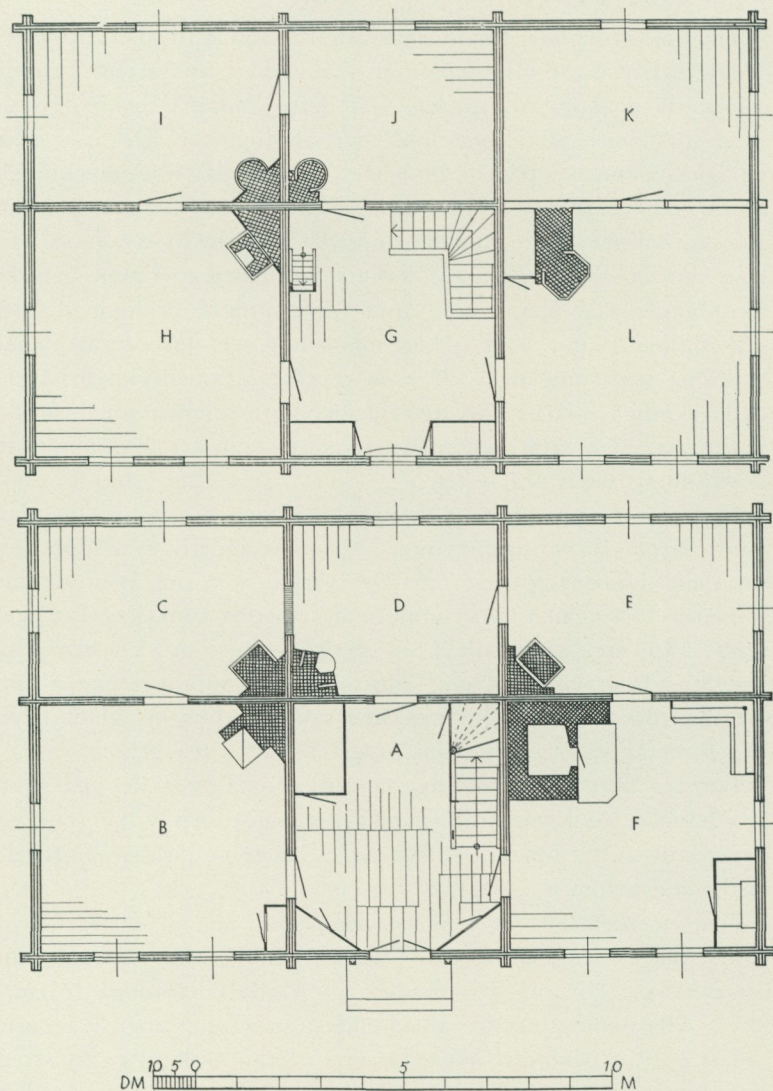
n. ö. R. (nordöstra rummet; nuv. "nolersaln"): 1 större Wäggspegel — 1 klädd Sitt Soffa — 12 Stolar klädde med swart Waxduk — 3 par fönster Gardiner — 3 par Rull Gardiner — 2:ne Lamperter.

Ö. R. (öfra rummet; rummet innanför "nolersaln", numera sammanslaget med denna): 1 målat Bord med dubbelt slag — 1 målad Skåpskänk med lås — 2:ne Lakerade hörnskåp med fötter — 1 litet rödmålat Spel Bord — 1 litet lakerat d:o — 1 Lakerat flaskfoder — 1 flaskfoder av Ek — 15 större Taflar med ramar och Glas — 1 liten Tafla med förgylld ram.

ö. m. r. (övre mellanrummet; nuv. övre gångkammaren): 1 gl målat skåp med glasdörrar — 1 målat Sängställe — 1 liten söndrig Spegel — 1 stor kista med lås.

Bouppteckningen visar, att familjen Pallin, då den flyttade in i sitt nybyggda hus, varit traditionsbunden i valet av utrymmen för familjens dagliga behov. Utöver köket är det rummen innanför köket och förstugan, som tagits i anspråk. Detta överensstämmer med de bostadsvanor, som rådde i fru Pallins föräldrahem i Södra Skoga och i bygden i övrigt, vilket längre fram skall beröras.

INREDNINGEN PÅ "HERRGÅRN"

Planer av Eکشäradsgården före flyttningen. Uppmätning av Sander Rosén 1951. — Rumsbeteckning efter bouppteckning från 1833, inom parentes efter muntliga uppgifter från 1800-talets slut. A (förstugan). B Tingssalen. C V.R. el. n.v.r. (länsmanskammararen). D n.m.r. el. NMr^t (nedre gångkammararen). E n.n.r. (kökskammararen). F Köket. G (övre förstugan). H s.ö.r. ("sömmersaln"). I s.v.r. rummet innanför "sömmersaln"). J ö.m.r. (övre gångkammararen). K Ö.R. (rummet innanför "nolersaln"). L n.ö.r. ("nolersaln").

Genom att plats för häradsrättens sammanträden uppläts i huset, måste även vissa utrymmen användas av rättens funktionärer, då de kom till gården. För detta ändamål behövdes rum med sovplatser samt även med skrivmöjligheter. De åt sydväst belägna rummen i båda våningarna, som enligt bouppteckningen bland annat var möblerade med två skrivbord vardera, har med stor sannolikhet fyllt en sådan uppgift. Det nedre av dessa båda rum har också i senare tid kallats länsmanskammaren, emedan länsmanen i samband med sina förrättningar brukade bo där.

Familjen Pallin hade säkert på grund av husfaderns sociala ställning stort umgänge och vissa representationskyldigheter. De båda rymliga salarna i övervåningen jämte rummet innanför den nordöstra salen talar genom sin inredning om att de kommit till användning vid stora fester.

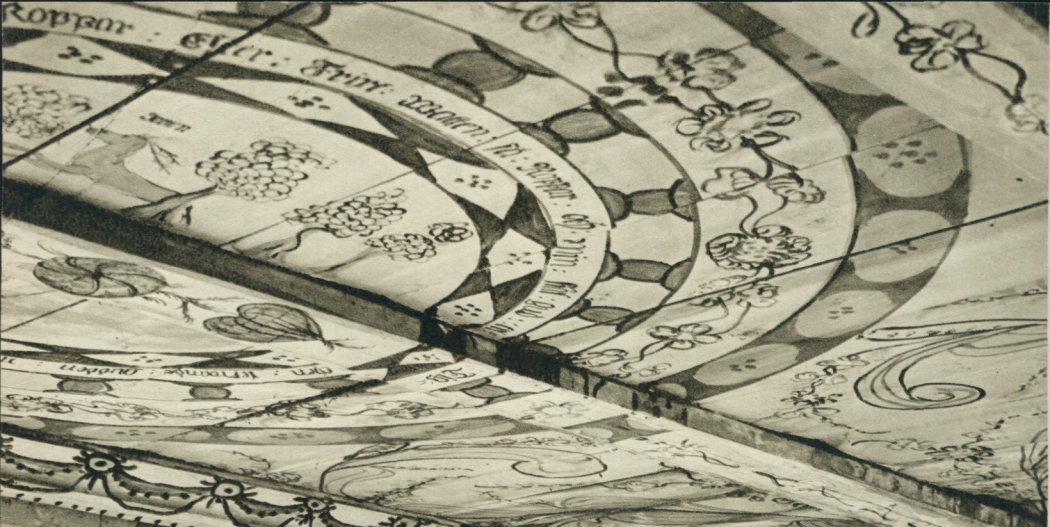
Sydöstra rummet har av bouppteckningen att döma även använts såsom förvaringsutrymme, vilket de i detta rum upptagna tio fjäderdynorna vittnar om. Det verkar som om även rummet innanför förstugan i övervåningen haft denna funktion. Ett gammalt skåp, ett "sängställe", en söndrig spegel och en stor kista var de enda inventarier som fanns här, när bouppteckningen upprättades. Bord, stolar och sängkläder saknades liksom sådana pryd- nadsföremål som ger ett rum prägel av att vara bebott.

För att få en uppfattning om vilka detaljer i den pallinska inredningen, som var traditionellt betingade och vilka som var påverkade av främmande inflytanden, måste vi göra en jämförelse med bondehemmen i bygden.

I en reseberättelse över en forskningsresa genom västra Värmland, som en ung naturvetare, Ludvig Borgström, företog sommaren 1845, skildrar han gårdarna i Älvdals härad på följande sätt: "Alla boningshus äro alltid endast en våning höga: väggarna endast 6 à 8 stockhvarf höga. De små nästan fyrkantiga fönstrens glasrutor skära hvarandra i rundbågar, hvilket ser rätt prydligt ut. Tvenne dylika små fönster sitta alltid placerade tätt vid hvar-

Vid 1800-talets mitt uppfördes på de större gårdarna hus i två våningar med stående, rödfärgad panel. Hagen, Västra Tönnet, Ekshärad. Gården Ullanfolk, Hara, ger en god bild av hur bebyggelsen i Ekshärad såg ut före 1800-talets mitt. Ena långsidan har fortfarande omälad timmervägg i likhet med matboden t. v.

T. v.: Interiör från Nils Olsgården, Östra Tönnet. Målningarna är enligt uppgift utförda av Olof Danielsson från Malung 1804. — Ovan: Kläd-kammaren, Jonasfolk, Hara.

Överst: Sal på övre våningen, Jonasfolk, Hara. — Nederst: Köket, Jonasfolk, Hara.

andra. Alla dörröppningar ha de tvenne öfra vinklarna på sned afskurna genom räta linier, hvarigenom de komma att närma sig rundbågen. På samma sätt äro taken brutna eller hvälfda i stugorna, hvarigenom dessa bli ganska rymliga och höga, ehuru väggarna äro så låga. Alla uthusen äro deremot två våningar höga, alla byggda i en viss stil. Alla byggnaderna äro utan träfordring och anstrykning, utan hafva timrets af ålder nästan silfvergråa färg. Stugu-väggarne äro betäckta med stora målade tapeter eller 'väggeboninger', eller är sjelfva brädväggen utmålad med bibliska föreställningar, blomster och löfverk, allt i mycket bjärta färger. Flera av dessa skilderier antyda en ganska hög ålder", bild s. 46.

Det var sådana låga och anspråkslösa hus, som utgjorde grannskapet till "Herrgårn", och som genom sin kontrastverkan kom den rödmålade tvåvåningsbyggnaden att framstå som något vida mer än det vanliga. Ett av dessa ålderdomliga hus som en gång legat mittemot "Herrgårn", har flyttats till Kyrkheden av Eks-härads hembygdsförening. I dessa byggnader har man det egentliga bostadsrummet till höger, en kammare innanför förstugan samt ett rum till vänster. I protokoll från Älvdals härads höstting 1735, då allmogen på landshövdingens uppmaning kommit samman för att rådslå om brandstodsförening, framkommer namnen på de olika utrymmena i samband med värdering av husen. Sålunda talas om "En stuga förstuga kammare och Gästestuga", som värderades i 80 Dlr samt om "en dito utan Gästestuga" värderad i 50 Dlr. Det framgår, att den vardagliga tillvaron var koncentrerad till en stuga och en kammare, och att endast en del gårdar hade ett särskilt utrymme, som togs i bruk, då vardagens enahanda avbröts av någon festlighet.

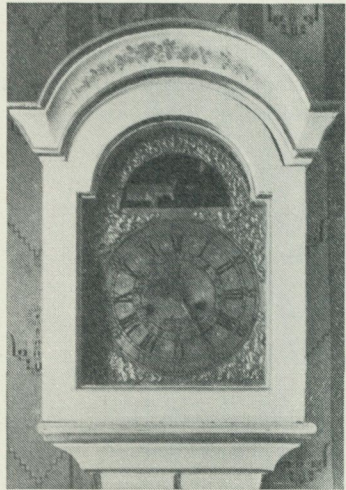
Dessa hus hade under 1800-talets förra del fortfarande samma planlösning. För att få en uppfattning om den lösa inredningen har ett tjugotal bouppteckningar från tiden 1830—33 studerats. Härvid finner man, att slagbordet varit den vanligaste bordstypen, och att soffor och styrstolar² varit de mest förekommande sittmöblerna. Som förvaringsmöbler har kistor, stora skåp och hörnskåp använts. Skåpsängen med dess textila utrustning av bolstrar

² Denna benämning på en stol med endast ryggstöd användes fortfarande i bygden.

och dynor av fjäder, fårskinnsfällar och sängförlåtar har varit den dominerande sängtypen. Vaggur har funnits i de flesta hem. Linneförrådet har utgjorts av blaggarns- och lärftslakan samt dukar av samma material, vävda i dräll. Bordkläden har förekommit på flera ställen, likaså handkläden, om vilka Ludvig Borgström berättar i sin tidigare nämnda reseberättelse: "Handdukar eller 'Handkläden' nyttjas här ännu af samma form, som i Gustaf d. I:s tid: de kunna vara flera alnar långa, men endast omkring en half aln breda, i båda ändar försedda med en 1 à 2 quarters bred genombruten spetsväfnad kantad med fransar."

En jämförelse mellan inventariet i "Herrgårn" och i dessa hem visar, att samtliga möbler med ett undantag finns hos Pallins. Men möblerna är här mera påkostade, och varianter förekommer. Så t. ex. påträffar man utom vanliga slagbord runda sådana och slagbord med "dubbelt slag" samt runda bord och småbord. Soforna och de flesta stolarna är klädda antingen med läder, vaxduk eller rutiga överdrag. Utöver de traditionella förvaringsmöblerna, kistor och skåp, finner man här byrån, byråskåpet och skåpskänken. Andra nya möbelyper, som återfinns, är sådana för personlig hygien som tvättbord och spegelkommoder samt dessutom bokhylla och skrivbord. Av en så exklusiv möbelyp som spelbord finns inte mindre än tre exemplar på "Herrgårn", "1 inlagdt, 1 litet rödmålat" och "1 litet lackerat". Skåpsängen, som var vanlig i bondehemmen, har på "Herrgårn" fått lämna plats för stånd-, enmans- och dubbelsängar samt "sängställen". En särskild barnsäng har också förekommit; bland inventarierna i rummet innanför köket upptages bl. a. "1 liten säng".

Vad beträffar textilierna, den inventariegrupp, som ger hemmet ett ombonat utseende, kan även här dragas en parallell med möblerna. Grundstommen i bäddutrustningen är densamma överallt: bolstrar och dynor av fjäder samt fällar av fårskinn. Men i sängklädes- och linneförrådet hos Pallins finns fyra filter och tolv täcken samt en madrass och utöver de tjugo paren lakan, aderton stycken örngottsvar, "15 fina" och "3 gröfre". Bäddkulturen har stått högre på "Herrgårn", och även den har påverkats av borgerliga vanor. Detsamma kan sägas om umgängesvanorna som avspeglas i familjens stora förråd av dukar, servetter, glas och porslin.

*Urtavla till golvur, signerad Nr 467
Johan Tinglöf 1810.*

I "Herrgårn" har i motsats till övriga bostadshus i bygden funnits såväl fönstergardiner som rullgardiner. Detta beror på de för trakten ovanligt stora och höga fönstren i denna byggnad.

Sammanfattningsvis kan sägas, att inredningen på "Herrgårn" under Pallins tid utgjorde en blandning av traditionell bondekultur och en borgerlig kultur, där den senare dominerade och gav hemmet dess karaktär, som så småningom kom att avsätta sina spår i såväl byggnadsskick som heminredning i socknen i övrigt.

Hur hade då kronolänsman Pallin förvärvat dessa ägodelar, och hur skaffade sig folk i bygden i allmänhet sitt bohag? Äldre inventarier fick man genom inrop på auktioner eller genom arv, såsom var fallet med fru Pallin, vilken något år efter inflyttningen på "Herrgårn" ärvde sin mor Kjerstin Persdotter. En av de genomgångna bouppteckningarna, som är upprättad 1832 efter en man i Busjöviken, ger belägg för ett auktionsköp, då den under rubriken "Stårhusets vitterliga skuld" säger: "Till af Anders Carlsons stårbhus i Bjojsjöhögden enligt autjons inrop 5.38." Ny-modigheter har framför allt spritts genom auktioner på herrgårdar och prästgårdar.

Bygdehantverkare har i viss utsträckning anlitats, och till den kategorien får urmakarfamiljen Tinglöf i Ekshärad räknas. Ur-

makare Johan Tinglöf (1751—1812) var en av de mest produktiva och kända bygdeurmakarna i Värmland, och hans klockor finns i hela landskapet. Det största antalet har dock bevarats i hans hemsocken, där man den dag som är sätter mycket stort värde på en klocka av hans tillverkning. Tinglöf arbetade som så många andra bygdehantverkare bl. a. åt sockenkyrkan, där han fick i uppdrag att göra ett tornur. Hans livliga fantasi tog sig uttryck i utsmyckningen av urtavlor, som han ofta försåg med rörliga figurer. Så är t. ex. ett ur av hans tillverkning försett med figurer i form av en slaktare, som slår en bock i huvudet varje gång klockan slår, bild s. 51. Tavlan är signerad "Nr 467 Johan Tinglöf 1810".

Tinglöf hade tre söner, Jakob (1780—1833), Jan Gustaf (1790—1837) och Magnus (1792—1853), vilka samtliga verkade såsom urmakare, dock utan faderns produktivitet.

Slutligen har de mera välsituerade vid resor till städerna gjort beställningar av sina hantverkare, vilkas polerade eller betsade möbler på så sätt kommit in i bondehemmen. En stor del av det pallinska bohaget har säkert ett sådant ursprung. Av fru Pallins bouppteckning framgår nämligen under rubriken Skulder, att familjen gjort handelsresor till såväl Karlstad som Filipstad.

Av bouppteckningsmaterialet i övrigt kan man utläsa en sporadisk förekomst av inventarier av borgerlig karaktär i andra hem än det pallinska. Sålunda lämnade en hustru från Motorp 1832 bl. a. efter sig en så exklusiv sak som ett tebord. Hon ägde också en bolster och en dyna av dun, vilket inte ens fanns på "Herrgårn". Bouppteckningen upplyser oss tyvärr inte om hennes sociala ställning, men boets behållning visar, att det var ett förmöget hem.

Innan vi övergår till att beskriva det hem, som under 1800-talets senare hälft var inrett på "Herrgårn", kan det vara av intresse att följa det pallinska hemmets återverkningar i bygden. Som underlag för kännedom härom tjänar ett undersökningsmaterial insamlat 1951—53 samt ett 40-tal bouppteckningar från tiden 1854—60.

Vad själva boningshusen beträffar, har de låga envåningsbyggnaderna på flera håll i socknen ersatts med tvåvåningsbyggnader antingen av samma utseende och storlek som "Herrgårn" eller

mindre med endast ett rum, "öfra rummet", på gaveln i andra våningen, bilder s. 45 och 48.

I grannskapet av "Herrgårn" byggdes sålunda i början av 1830-talet en liknande byggnad hos Halvarsfolk, och i Västra Tönnet byggde den förmögne Per Sonidsson, "Vasseruds-Per", åt sig ett hus, om möjligt ståtligare än "Herrgårn", och han lät även uppföra stora tvåvåningshus åt sina barn. "Det skulle vara riktigt stort på den tiden, dom som hade råd till det" säger en av våra meddelare och fortsätter: "Förresten så behövde man inte vara förmögen för att man hade ett stort hus. Det var deras eget timmer. Ett förfärligt arbete var det ju förstås, för allt timmer sågades för hand. Men arbetskraften var billig."

Det gäller om såväl de större hemmen som om hemmen i genomsnitt, att de har de gamla möblerna kvar med undantag av skåpsängen, som har utbytts mot dragsängar, "flyttsängar" och "sängställen", vilket redan var fallet på "Herrgårn". Byråskåpet har fått en allmän spridning, och jämsides med slagbordet uppträder ett annat bord, "lottbordet". Men hos de personer, som hade möjlighet att bygga nya hus, märker man en viss ambition att förse hemmen med en hel del mera ståndsmässiga nyheter. I bouppteckningar efter sådana personer talas om runda och halv-runda bord, byråar och chiffonjéer, spegel- och tvättkommoder, betsade och klädda soffor. I bouppteckningen efter en son till den förut nämnde "Vasseruds-Per", Sonid Persson, som jämte sin hustru Ragnild Månsdotter och deras enda barn "vådligen omkommo i Clara Elf" den 28 mars 1859, finns bl. a. "1 sittsoffa med tvättkommod och madrass", en originell soffa i Karl Johansstil, bild s. 67, som nu ägs av en ättling.

Den höjda levnadsstandarden har gjort, att man företagit resor till städerna i större utsträckning än tidigare och där gjort beställningar. Under rubriken Skulder i bouppteckningarna kan utläsas, att det varit till Karlstad och Filipstad, som man rest. Här finner man också, att västgötarna drivit handel i socknen. Sålunda har två hemmansägare i Byn skulder till "Wästgöthen Andreas Larsson i Borås". I den textila utrustningen är förekomsten av handdukar, gardiner och rullgardiner mest slående, de senare i full överensstämmelse med de nya husens krav.

Av intresse är att iakttaga hur hemmen, som legat i samma by som "Herrgårn", upptar en och annan nymodighet i det för övrigt traditionella bohaget. Sålunda ägde en hemmansägare i Norra Skoga två nattkommoder, en hustru till en hemmansägare i samma by hade ett spelbord och ett skrivbord, och en änka efterlämnade bl. a. en tvättkommod. I viss mån kan man här spåra inflytanden från familjen Pallins inredning.

Ett annat hem i socknen utöver "Herrgårn", vars inredning satt sina spår i bygden, var det som Johan Olof Pallins broder och efterträdare såsom länsman Bengt Daniel Pallin inredde på Motorp omkring 1840. Hur detta hem såg ut vid 1800-talets mitt, får man kännedom om genom den bouppteckning som upprättades efter fru Maria Charlotta Pallin, som dog 21 maj 1856. Här dominerar det borgerliga inflytandet ännu mera än i broderns hem. Man träffar bl. a. på en gungstol, särskilda barnmöbler såsom "1 Barn Soffa" och "2 barn stolar" — fru Pallin lämnade sju minderåriga barn efter sig. Virkade dukar förekommer på "2 toalettbord af mahogny" och på ett runt bord. Två fotpallar finns också, likaså en eldskärm "af perlarbete". Det är säkert de första matorna i socknen, som man träffar på, när det här talas om "116 alner mattwäf semre och better", "1 större golfmatta grof" och "9 alner Matt tyg better" samt "1 lappmatt". Endast på ett ställe till påträffas mattor, nämligen efter en lanthandlande i Ämtbjörk, som i sitt med många nymodigheter försedda hem även hade "20 alner Golfmattor".

Under de trettio år, som Bengt Daniel Pallin överlevde sin hustru, hann hemmet berikas med ännu flera för bygden främmande nyheter, och på den auktion, som hölls på Motorp efter hans död, spreds en hel del av bohaget i bygden. Som exempel på sådana inventarier som fortfarande finns kvar i socknen, märks en soffa, ett bord, bild s. 57, en byrå, ett bokskåp av björk i Karl Johansstil samt en stol, bild s. 57. Två grönmålade stolar med svart sits har Nordiska museet förvärvat.

Det hem, som under 1800-talets senare hälft var inrett på "Herrgårn", har ur många synpunkter visat sig vara det som bäst lämpat sig att rekonstruera på Skansen. Förutsättningarna att få en

levande bild av detta hem har varit helt andra än man hade vid studiet av det pallinska. I sistnämnda fall var bouppteckningen efter fru Pallin den enda källa som stod till buds. Visserligen redogjordes här noggrant för vad som fanns i varje rum och lämnades även en närmare beskrivning av en del inventarier, varav man kunde sluta sig till hur rummen använts, men man fick dock ingenting veta om de olika föremålens placering. Även för kunskapen om storbonden och häradsdomaren Per Larssons och hans hustru Ingjerd Sonidsdotters hem har bouppteckningarna efter dem varit det viktigaste källmaterialet. Dessa räknar dock endast upp hemmets inventarier utan någon som helst närmare beskrivning, vilket beror på att domstolarna vid denna tid ej hade samma krav som tidigare på bouppteckningarnas utförlighet. Ej heller anges i vilka rum inventarierna varit placerade. Emellertid kompletteras detta på ett lyckligt sätt av de värdefulla beskrivningar av hemmet, som lämnats av Per Larssons barnbarn, fru Maria Erikson f. 1871, provinsialläkaren Hjalmar Erikson f. 1879 och handlanden Robert Jonsson f. 1879. Det är inte bara kännedom om möblernas placering och utseende, som man fått på denna väg, utan även en hel del smärre detaljupplysningar om mycket av det, som gör ett hem levande och inte kan utläsas ur aldrig så detaljerade bouppteckningar. Dessutom har i dessa personers skildringar ibland framkommit ett och annat minne från besök i morföräldrarnas hem, som ytterligare varit ägnat att belysa tillvaron där.

När man går genom rummen, finner man, att den borgerligt betonade inredningen från kronolänsman Pallins och hans hustru Ragnilds tid fått lämna plats för en annan hemmiljö präglad av de vanor, som utmärkte storbonden och häradsdomaren Per Larsson och hans hustru Ingjerd Sonidsdotter. Det är också mycket intressant att se hur Per Larsson, sedan han flyttat in i detta förbondeförhållanden stora hus, tack vare sin förmögenhet och sin sociala ställning anpassade sin tillvaro där, så att hemmet i flera avseenden kom att avvika från bondehemmen i bygden i övrigt.

Vid studiet av rumsdistributionen i "Herrgårn" under Per Larssons tid finner man, att den i mångt och mycket är densamma som under Pallins dagar. Utöver de rum, som var avsedda för familjens eget dagliga behov, köket och kökskammaren, kommer

sådana utrymmen som Per Larsson hyrde ut till tingslaget, nämligen tingssalen och rummet innanför denna, länsmanskammaren. ”Morfar ville ha inkomsten av att hyra ut”, säger ett av barnbarnen. Vidare utövade Per Larsson såsom förmögen storbonde och kommunal förtroendemän stor gästfrihet och behövde vid sådana tillfällen betydande utrymmen, varvid de båda salarna och rummet innanför södra salen i övervåningen kom väl till pass. Utöver detta behov tillkom ytterligare ett, nämligen det att de båda gångkamrarna vid olika tidpunkter beboddes av personer, som ej direkt hörde till familjen. Då Per Larsson flyttade in i huset, undantogs enligt uppgift nedre gångkammaren för mamsell Stina Maria Pallin. Under senare delen av 1800-talet bodde i denna kammare en dotterson till Per Larsson, som hette Per Svensson. I motsvarande rum på övervåningen bodde Per Larssons bror, Jon Larsson.

Hur såg det då ut i de olika rummen? I den stora förstugan, som helt saknade möbler, hade man en del avbalkade utrymmen, ”kontor”. I ett av dessa förvarades matvaror. Från förstugan kommer man till höger in till den del av huset, som var avsedd för familjens eget behov, köket och kökskammaren. Denna rumsdisposition var djupt rotad — fru Pallin följde den när hon flyttade in i huset omkring 30 år tidigare, Per Larsson och hans hustru hade haft det så i sina hem, och ännu i dag lever traditionen kvar i de äldre husen i socknen, bild s. 48.

I köket dominerade den fasta inredningen: spisen, kärllhyllan och skafferiet. Möblerna som fanns där var ganska enkla och fåtaliga: vid fönstret på norra sidan stod en bordbänk som jungfrurna låg i, mellan bordbänken och kärllhyllan stod ett golvvur som räckte från golv till tak. Urets konturer kan nämligen avläsas på väggen och i taket, vilket visar att det ej flyttats, då köket efter en ombyggnad målades om. Vid östra väggen stod en utdragssoffa med lock, och vidare fanns stolar, bild s. 67, ”vanliga stolar” säger fru Maria Erikson.

Det mest iögonfallande i köket var utan tvekan kärllhyllan med dess innehåll: järngrytor längst ner vid golvet, därefter kopparkärl, mässing och tenn samt överst porslinstallrikar. För att få en uppfattning om hur många sådana föremål, som kärllhyllan kan

Skrivpulpet som stått i köskammaren på "Herrgårn" under Per Larssons tid. Privat ägo.

Bord av björk som tillhört kronolänsman B. D. Pallin, Motorp. Tillhör hemmansägare och fru Ragnar Johnsson, Västtanberg.

Överst t. v.: Stol som tillhört kronolänsmannen B. D. Pallin, Motorp. Tillhör fru Hanna Persson, Västanberg. — T.h.: Stol tillverkad av snickaren Per Olsson, "Kajs Per". Tillhör Uddeholms lantbushällsskola, Ekshärad.

T.v.: Länstol som funnits på "Herrgårn" under Per Larssons tid. Har enligt uppgift använts såsom domarstol i Tingsalen. Privat ägo.

ha rymt, anges här vad som finns av dylika föremål i bouppteckningen efter Per Larsson under rubriken "Koppar jern å Tenn": 1 kittel — en mindre — 1 kastrull — en flaska — en mindre — 4 kaffe kokare — en gl skopa — 3 gl panner — 2 bunkar — 6 jerngryter med lock — 4 Tennfat — 7 tallrika — 2 messing kittlar. Tyvärr är porslinet ej specificerat utan ingår i en rubrik "Diverse glas och porslin", varför man ej får något begrepp om hur många porslinstallrikar som varit placerade i kärllhyllan. Två tallrikar från "Herrgårens" porslinsförråd finns bevarade hos släktingar till Per Larsson. Den ena är flat, av engelskt flintporcelain med blå kant, och den andra är djup med blå dekor, stämplad Gustafsberg. Utöver kärllhyllan har ett mindre förvaringsskåp funnits i köket.

Av fru Maria Erikson har vi fått några uppgifter om en del sysslor som utfördes i köket. Man diskade i en trebent järngryta, "bengryta", och hade vatten i en vattenså, "vasså", av trä, som när vattnet hämtades bars på en stång av två personer och sedan sattes ner på en trefot, som stod mellan spisen och dörren ut till förstugan. Textilt arbete har också förekommit, vilket bl. a. ett märke i taket talar om. Här har en kloss för fasthållande av varpan varit anbringad. Mattor på golven fanns inte i detta hem, men när man diskat på söndagsmorgonen, ströddes hackat enris på köksgolvet. Enriset sopades bort på måndagsmorgonen, när den nya arbetsveckan tog vid.

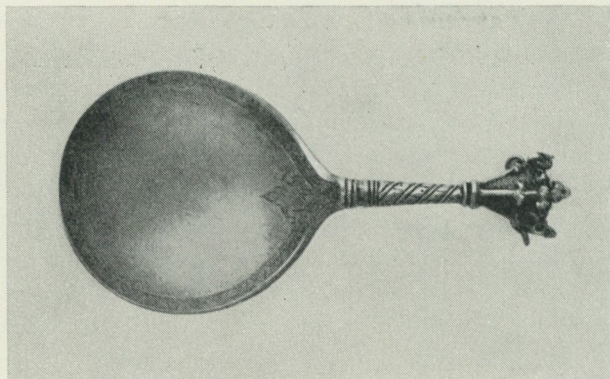
Rummet innanför köket, köskammaren, hade samma anhopning av möbler som när familjen Pallin bodde där. Det är tydligt, att detta rum i kökets omedelbara närhet varit det mest använda. De minnesbilder, som Per Larssons barnbarn har härifrån, sammanhänger med besöken vid morfaderns sjukbädd. Denne låg nämligen till följd av ett benbrott till sängs under de fyra sista åren av sitt liv. Barnbarnen kommer ihåg, att han låg i en stor rödbrun tvåmanssäng med raka gavlar, och att det fanns ännu en säng i rummet. Här stod också ett "klaffskåp". I överdelen av skåpet förvarades husets silver, och bouppteckningen efter Per Larsson berättar vad som fanns: 1 dussin gaflar — 21 matskedar — 9 teskedar — 2 sås-, en strösked — 2 strösockerskålar — 1 gräddskål — 9 bägare — 1 förläggarslef — en silfver medalj —

Gräddkanna av silver, tillverkad av Pehr Olof Hellsund, Karlstad 1853.
Bägare av silver, tillverkad av Otto Henrik Sjöberg, Falun 1746.

Strösockerskål av silver,
tillverkad av
Peter Johan Zetterling,
Linköping 1793.

*Silversked av
1500-talstyp,
med mästär-
stämpel NL.*

2 silfver specier. Detta är det främsta beviset på gårdens välstånd. En hel del av dessa silverföremål har bevarats hos Per Larssons släktingar, bild s. 60 och 61.

I underdelen av skåpet hade man det porslin, som inte var placerat i kärllhyllan. Som förut nämnts, är porslinet ej specificerat i bouppteckningen, men utöver de tidigare i samband med kärllhyllan omtalade tallrikarna finns två koppar och två skålar av vitt porslin med svart dekor bevarade, bild s. 68. Kopparna är stämplade Gustafsberg och skålarna Atterson. Motivet på de båda sistnämnda föreställer årstiderna. Innehållet i detta skåp bekräftar Robert Jonssons yttrande, då han säger: "vad som ansågs värdefullt var framför allt silver och kläder och porslin med mönster".

Till vänster innanför köksdörren stod ett golvur. Möbleringen har ytterligare bestått av några bord och stolar, och man kan nog anta, att antingen ett tvättställ eller någon av husets tre tvättkommoder varit placerad här. Förekomsten av inte mindre än tre tvättkommoder i Per Larssons hem är ett exempel på hur inredningen på "Herrgårn" avvek från den vanliga i bygden. Just sådana möbler för personlig hygien har mycket långsamt vunnit insteg hos bönderna. Vid genomgång av ett 40-tal bouppteckningar från tiden 1870—75 och 1880—85 påträffades i det förra fallet tvättkommoder endast i en bouppteckning efter en hemmansägare i Amtbjörk och i det senare fallet i bouppteckningar efter två hemmansägare i Södra Skoga.

I Per Larssons bouppteckning omnämnes "en gam. skrifpulpet". Denna pulpet, bild s. 57, hade ekådrad målning och stod i kökskammaren. Enligt en av våra sagesmän i socknen fick pojarna en pulpet, när flickorna fick en dragkista. Så allmänt förekommande har de dock inte varit enligt bouppteckningarna.

Om nedre gångkammaren har ingen kunnat lämna några upplysningar. Den skall enligt uppgift en tid ha disponerats av mamsell Stina Maria Pallin "som undantag" och beboddes sedan av Per Larssons dotterson Per Svensson som bl. a. skötte morfadern under de år denne var bunden vid sjukbädden. Motsvarande utrymme i övervåningen beboddes av en bror till Per Larsson, Jon Larsson, och av hans bouppteckning, som är daterad 9 mars 1885, framgår hur gångkammaren i denna våning varit inredd. Man har anledning anta, att inredningen i nedervåningen varit ungefär densamma. Jon Larsson hade följande möbler: 1 skåp — 1 mindre dito — 1 gl slagbord — 1 mindre dito — 1 flaskfoder med 6 flaskor — 2 enmans-sängar — 3 stolar.

Under rubriken "Diverse" uppräknas en del smärre ting, som givit Jon Larssons rum personlig karaktär: 2 rökipor — 4 rakknifvar med spegel — 2 väskor — 1 sax — diverse — 2 käppar — 1 gl bössa — 2 blåsbuteljer — 2 ljus-saxar — diverse böcker och under rubriken "Silfver" finner man, att han hade två fickur, det ena med hårkedja.

Tingsalen var förbjudet område för barnen, men Robert Jons-son lyckades en gång smyga sig in, och tack vare detta olovliga besök har man fått veta, hur det såg ut där.

Mitt på golvet stod ett stort ovalt bord med raka ben och svartmålad skiva. Härads hövdingen satt med ryggen vänd mot söder i en karmstol, som var klädd med brunt skinn och försedd med svängda ben och lejonassar. På ömse sidor om härads hövdingen satt notarie och länsman på enklare stolar. De tolv nämndemännen satt på gulmålade bänkar, som hade rygg- men ej sidostöd. Utefter väggarna stod säten för åhörarna, men vid större tillströmning av folk räckte inte dessa till, utan de flesta fick stå.

Den beskrivna inredningen omfattar huvudsakligen de inventarier, som Per Larsson höll tingslaget med. I bouppteckningen talas särskilt om "dombord med säten", vidare förekommer två

långsäten, och med beteckningen "2 länstolar" åsyftas domarstolen och en annan liknande stol, bilder s. 31 och 58. För de inventarier, som tillhörde tingslaget, redogöres i Anna-Maja Nyléns uppsats "Herrgårn och bygden".

I länsmanskammaren var inredningen mycket enkel: en säng, en kommod, några bord och stolar samt ett byråskåp som fick tjäna som skrivmöbel, var hela utrustningen. Antagligen har länsmannen också haft en del egna inventarier. I bouppteckningen efter kronolänsman Bengt Daniel Pallins hustru på Motorp anmärkes vid följande inventarier, att de förvaras i Skoga: "1 gl Theskjed, 1 Duk med 6 servetter af Blångarnsdräll, 1½ par Blångarnslakern, 1 fjederdyna, 1 gl Skåp." Och i bouppteckningen efter fru Ragnild Pallin på "Herrgårn" omtalas, att en del sängkläder befinner sig i Råda: "1 fjeder Bullster, 1 fårskinsfäll, 2 fjeder dynor, 1 Täckle."

När man kom upp för trappan till övervåningen, stod genast till vänster en stor kista. För övrigt fanns här inga möbler. På båda sidor om förstugan låg de båda festsalarna, "nolersaln" och "sönnersaln". Liksom på Pallins tid var de sparsamt möblerade. I "nolersaln" stod en lång klädd soffa med lågt ryggstöd på norra väggen, stolar utmed väggarna i övrigt och halvrunda bord vid fönstren. Däremot fanns inget bord i mitten av rummet. I bouppteckningen upptages en skänk, och den har också stått i "nolersaln". Även det var en möbel, som bidrog till att "Herrgårn" inredning avvek från den i bygden vanliga. "Sönnersaln" var i stort sett möblerad på samma sätt. Här stod emellertid ett bord mitt på golvet och till höger om dörren från förstugan ett skåp. En svartmålad gungstol med förgyllda jaktmotiv har stått i detta rum och den var på sin tid en nyhet i socknen. När gungstolarna blev vanliga i bygden vid 1800-talets slut, placerades de i "finrummet".

Rummet innanför "sönnersaln" har varit mycket "fint" möblerat. Här stod ett helt möblemang av mahogny, vars sittmöbler hade blått överdrag. Tavlor förekom mycket sparsamt, och den enda, vars motiv vi med säkerhet känner, hängde i detta rum. Det var en litografi som föreställde konung Oskar I och drottning Joséphine.

Om allmänna detaljer i inredningen berättar fru Maria Erikson, att man hade vita långgardiner överallt med undantag av tings-salen, där det endast fanns tvärkappor. Rullgardinerna var antingen hemvävda eller köpta ”med granna motiv”. Den vanligaste krukväxten på ”Herrgårn” var myrten, på annat håll i socknen hade man även balsamin och lilja. Krukväxterna var placerade i köket och kökskammaren men aldrig i salarna, som stora delar av året stod oeldade. På borden hade man dukar eller servetter i åtta-skaftsdräll. Hemstöpta talgljus sattes till vardags i mässingsstakar med skruvar. Endast vid festliga tillfällen tändes ljusen i lampettspeglarna i övervåningen. Det fanns två större sådana för två ljus och fyra mindre för ett ljus. Fotogenlampor, antingen avsedda att ställas på bordet eller hängas i taket, kom i bruk på 1880-talet, och jämsides med dessa användes mässingsljusstakar. Fru Maria Erikson har berättat, att i hennes föräldrahem fick inte finnas någon fotogenlampa. Hennes far var rädd att den skulle explodera. På 1890-talet köpte han emellertid en som skulle vara säker för explosion. Den kallades ”millionlampan”.

Användningen av rummet innanför ”nolersaln” har ingen av barnbarnen något direkt minne av. Av de undersökningar av äldre hustyper, som gjorts i socknen, har framgått, att detta rum så länge man minns använts och fortfarande användes såsom kläd-kammare och förvaringsutrymme, bild s. 47. På ”Herrgårn” behövdes många sådana utrymmen bl. a. för det stora förråd av sängkläder, som man måste hålla sig med för att kunna härbärgera de funktionärer, som kom till tingssammanträdena.

I skildringen av ”Herrgårn” under Per Larssons tid har vi sett, hur han genom att anskaffa sådana möbler som tvättkommoder, bordbänk, pulpet, klädda soffor och stolar, ja t. o. m. en hel möbel av mahogny gav sitt redan välförsedda hem en standard utöver den vanliga. Befolkningen upplevde under 1800-talets slut en svår tid, och som alltid under en lågkonjunktur blev heminredningen lidande. Vid genomgång av bouppteckningar från 1870- och 80-talen märker man, hur litet som har förändrats. I möbelbeståndet har halvrunda bord, byråskåp och dragkistor blivit allmänt förekommande, medan den textila utrustningen är ganska oförändrad — möjligen märks en större förekomst av drälldukar.

Några hem, som avvikit härifrån, har naturligtvis funnits. Bl. a. tycks invånarna i Ämtbjörk haft det bättre ekonomiskt ställt beroende på de större möjligheterna att få körslor. I en bouppteckning från 1874 efter en hemmansägare i Ämtbjörk, som efterlämnade ett rikhaltigt bo, står bl. a. angivet under "Contanter": "Efter dödsfallet har bekommit såsom körförtjenst i Bergslagen, samt för kol och timmer 844: 44."

Då man nu konstaterat i vilka avseenden Per Larssons hem skilde sig från bondehemmen och gav "Herrgårn" en särpräglad ställning, frågar man sig, liksom i skildringen av det pallinska hemmet, hur bohaget förvärvats. Det traditionella bohaget liksom en del silver har genom arv tillfallit Ingjerd Sonidsdotter och leder således sitt ursprung till den rika Vasserudssläkten i Västra Tönnet. Övriga möbler däremot har, som tidigare antytts, Per Larsson kunnat skaffa sig på grund av sin förmögenhet och sin ställning, som öppnade större möjligheter för honom att förse sitt hem med mera påkostad inredning än som var vanligt bland bönderna. Möblemanget av mahogny är ett exempel härpå. Och det är mycket troligt att Per Larsson beställt detta av någon stadshantverkare i Karlstad. Eftersom Per Larsson innehade ett flertal förtroendeuppdrag — han var bl. a. landstingsman — hade han givetvis ofta anledning att besöka residensstaden. I Karlstad köpte man i allmänhet också silver, och därom säger Robert Jonsson: "Silver köptes förstås i Karlstad, det gjorde de som hade råd, silvret var mycket värdefullt och dyrt."

De som inte hade samma möjligheter att göra resor till städernas handlande och hantverkare var hänvisade till bygdens egna yrkesutövare. Bouppteckningarna ger under rubriken skulder upplysningar om vilka som drev lanthandel, och var i socknen dessa var belägna: i Södra Skoga A. Larsson, i Norra Skoga Th. Eriksson, i Hole C. Nilsson, i Hara en man som hette Larsson, i Tönnet Per Eriksson, i Kyrkheden A. Hagelin och i Ämtbjörk P. Kjellén. I det närbelägna Edebäck gjordes även affärer med handlande Georg Dahl och efter hans död med änkan.

Man har få upplysningar om bygdehantverkare från denna tid. En gammal soldat, som hette Tönn, gjorde bl. a. enklare soffor, och snickaren Per Larsson på "Svenhea" tillverkade sängar, skåp

och stolar. Den mest kände stolsnickaren var annars Per Olsson, Kajs Per, som han allmänt kallades. Han bodde i ett torp "öst på skogen". De stolar, som han tillverkade, gick han omkring och sålde för 1: 50 eller 1: 75 stycket. Han dog omkring 1905 och var då mellan 75 och 80 år. Hans stolar kallas fortfarande Kajs Persstolar, och original eller efterbildningar finns i så gott som varje hus i socknen, antingen detta är ålderdomligt och har bevarat mycket av det äldre bohaget eller relativt nybyggt med sporadiskt förekommande äldre inventarier, bild s. 58.

Efter Per Larssons och Ingjerd Sonidsdotters död förlorade "Herrgårn" karaktären av representativt storbondehem. När deras barnbarn, skraddaren Per Jonsson, sedermera flyttade in i huset, förvandlades flera rum till hantverks- och lagerlokaler. Den stora festsalen i söder på andra våningen blev verkstad, och rummet innanför, som på såväl Pallins som Per Larssons tid brukade hysa husets förnämsta gäster, fick nu tjänstgöra som sovrum för Per Jonsson och hans gesäller. Gångkammaren i samma våning användes till lagerrum för konfektionsvaror. Tillskärarrummet låg på bottenvåningen i det rum, som förut varit länsmanskammare, och här, bland hyllor och bord, hade skraddarens hushållerska Ingeborg Larsdotter sin säng och sin skänk med personliga tillhörigheter. Större delen av sin vardagliga gärning utförde hon i den forna tingsalen, som av Per Jonsson inretts till kök.

Överst: Soffa av björk med tvättkommod. Tillhör fru Inger Robertsson, Sälje. — T.v.: Stol som stått i köket på "Herrgårn" under Per Larssons tid. Privat ägo. — T.h.: Detalj av ovanstående.

Vitt porslin med svart dekor. Har tillhört porslinsförrådet på "Herrgårn" under Per Larssons tid. Privat ägo.

B. D. Pallin.

Länsmannen Bengt Daniel Pallin, f. 1808, d. 1886.

Detalj av särk som tillhört Ingjerd Sonidsdotter.

MÄNNISKOR OCH MILJÖ PÅ "HERRGÅRN"

av Inga Wikland

I lantmäteriakter från 1829 får man reda på, att "Herrgårn" byggdes på en tomt som ägdes av Erik Ersson. Denne var svärfar till kronolänsmannen J. O. Pallin, som har uppgivits vara husets byggherre. Vid hänvändelse till en av dennes ättlingar, vilken ägnat sig åt utforskning av sin släkt, får vi beskedet, att Pallin t. o. m. skulle ha ritat huset och lett arbetet med dess uppförande. Han har alltid inom släkten omtalats som en mycket praktisk och mångkunnig man. Dessutom måste han ha varit en driftig person. Vid 23 års ålder ägde han således jordlotter inom 3 byar — Snöre, Nore och Hara — i Ekshärad.

Om det är Pallin som byggt "Herrgårn" har inte kunnat verifieras. Kvar står dock det faktum, att han bebott huset i omkring 5 år, nämligen åren 1829—1834. Från kyrkböckerna vet vi, att han föddes i Karlstad 1792 som son till vaktmästaren Jan Pallin samt att han dog i Ekshärad 1834. Under åren 1812—1817 bodde han i Snöre och Bergsäng, men vid sitt giftermål med Ragnild Ersdotter flyttade han till hennes hem i S. Skoga. I ett kommunalstämmeprotokoll från 1821 kan man läsa, att han "som uti Ekshärads socken tillbringat sina barndomsdagar och en längre lycklig tid af sin lefnad" skänkt en summa pengar till en fattiginrättning i Ekshärads socken.

Ett litet bidrag till kännedomen om hans person får man vidare i reseskildringen "Jagtnöjen", skriven av den bekante engelske storjägaren L. Lloyd:

"När vi kommit till skallfolket, gjordes en noggrann undersökning med deras matsäckar och fickor, för att ej låta någon brännvinsflaska få medfölja drevet, ty om endast några få personer voro rusiga, kunde allt misslyckas.

Länsmannen i orten, Herr Pallin, biträdde ock härvid, och emedan allmogen har mycket respekt för en sådan man, uppförde de sig på det mest exemplariska sätt."

Detta hände år 1827 "nära en by kallad Skoga". Att det inte alltid var så helt med respekten för länsman förstår man av ett annat uttalande i samband med en liknande jakt några år därefter. Detta gäller dock inte J. O. Pallin, utan hans bror och efterträdare Bengt Daniel:

"att vid skallgången på Lagmanskogen förleden 13de febr., där Hindrick Hindricksson och Engelsmannen Loyd woro befälhafware, Hindrick Hindricksson tillsade Nils Jonsson, som war samlad på ett ställe med flere andre personer att wara på sitt ställe och gå i den ordning hwar och en tillkom vid skallen, hwarpå Nils Jonsson under svordomar swarade att han skiter i fierdingsmän, Länsmän och Engelsmän och skulle genast gå hem — detta war vid pass kl. 1 på eft.m."

Då J. O. Pallin år 1817 gifte sig med Ragnild Ersdotter från S. Skoga, lämnade han i morgongåva 100 lod silver, vilket innebar en anseelig summa. Familjen — så småningom bestående av 5 personer — torde ha bott på "Herrgårn" till 1834, då J. O. Pallin dog. Hans hustru hade avlidit året dessförinnan och genom bouppteckningen efter henne kan man lätt bilda sig en uppfattning om familjens levnadsstandard. (Tyvärr har det inte varit möjligt att uppsåra J. O. Pallins bouppteckning.)

Att Ragnild Pallin varit svag för kläder förstår man lätt, när man läser under rubriken "KlädesPersedlar". Bland mycket annat har hon haft

"21 st. åtskillige sorters klädningar, 1 sidensartsklänning, svart, 41 st. åtskillige sorter Bomulskläden, 1 Svart Fruntimmershatt med Band, 1 Negliché."

Hatten och negligén talar sitt tydliga språk om att bonddottern Ragnild Ersdotter efter sitt giftermål med länsman Pallin har vinnlagt sig om att spela rollen av herrskapsfru.

Familjens förråd av böcker tycks också ha överstigit den obligatoriska uppsättningen av religiös litteratur som var den vanliga i bondefamiljer. Utöver Andaktsstunderna 4 st, 1 Bibel, 2 Postillor (Ekmans och Petterssons) finner man således Beckers Werldshistoria i 8 delar och diverse Böcker.

Kronolänsman J. O. Pallins namnteckning.

De ekonomiska resurserna får man en tydlig föreställning om. I bouppteckningen förekommer inte mindre än 11 guld-föremål i form av smycken som tillhört Ragnild Pallin, och av silver som även det skattades högt, finner man en betydlig mängd, både husgeråd och smycken. I detta sammanhang bör också nämnas, att fru Pallin varit ägare till "diverse Brurklädsel jemte krona". Pallins har varit en familj att räkna med inom socknen, vilket de själva med all säkerhet varit väl medvetna om. Man kan anta, att den brurklädsel, som frun har bestått sig med, varit avsedd att lånas ut bland de socknens unga flickor, som skulle klädas till brud.

Om familjens ställning som föregångare och initiativtagare vittnar förekomsten av höns. Detta slag av husdjur var ingalunda vanligt på den tiden. Över huvud taget har man, enligt sagesmän i bygden, tills långt in på 1900-talet ställt sig avvisande på denna punkt. Det är således anmärkningsvärt, att det redan på 1830-talet förekommit höns i Ekshärad.

Enligt död- och begravningsboken avled Jan Olof Pallin den 1 januari 1834 i nervfeber. Och man kan gissa sig till att han gått en snabb död till mötes. Den 23 december 1833 var han nämligen ännu verksam i sitt ämbete.

Begravningen, som ägde rum den 19 januari, hölls tydligen enligt gammal sed med stort uppbåd av släkt och vänkrets och riklig traktering. Detta framgår av följande brev till Bengt Daniel, skrivet av bruksförvaltaren Brattén på Risäter, gift med en kusin till den avlidne:

"Min k. Bror!

Jag beklagar på det högsta sorgen öfwer din Bror Jan. Tack för bjudningen och förtroendet med wärdskapet. Ehuru ung och oförfaren såsom wärd be-

traktad will jag likväl ej afslå din och öfriges anhållan— Så fort jag kan skall jag komma å afton. 33 K^r Brännwin följer med budet, mera war omöjligt lämna, emedan vår Timmermärkare Erik på Stenbäcken måste hafwa några K^r till sin Hustrus begrafning—”

Vid J. O. Pallins frånfälle tillträdde länsmansbefattningen av den yngre brodern Bengt Daniel, vid tillfället verksam som uppördsskrivare på Nygård i Ekshärad, bild s. 69. Denne har säkerligen varit en duglig person, som år 1830, endast vid 22 års ålder, kom i statens tjänst. Ett par år därefter fick han erbjudande om en plats på landskansliet i Karlstad, visserligen inte särskilt inkomstbringande, men troligen meriterande för en lägre förvaltnings-tjänsteman i förskingringen. Svaret på detta erbjudande, som f. ö. har en mycket vädjande och försynt formulering, blir avvisande och med skymten av överlägsenhet i tonen. (Enligt koncept på samma brevpapper.) Om man får döma av den vårdade språkbehandlingen i B. D. Pallins brev och skrivelser, tycks han ha fått en god skolunderbyggnad och den eleganta handstilen vittnar om en person med stor skrivvana. Han hade också mycket riktigt som så många andra länsmän på den tiden fått sin utbildning som skrivbiträde.

Befattningen som kronolänsman i Skoga tillträdde Pallin troligen den 18 januari 1834, vilket datum är det första i en diariebok efter honom. Fr. o. m. nu kom han att åtminstone tidvis få sin bostad på tingshuset, dvs. ”Herrgårn”. Uppdragen i den nya befattningen var av skiftande karaktär, och man kan lugnt utgå ifrån att han inte haft bekymmer med att fylla sin arbetsdag. Representationsplikterna var väl inte den minst krävande faktorn. Länsman Pallin var skyldig att stå till förfogande, när det kom betydande gäster till trakten.

Av allt att döma följde nu en livaktig epok i ”Herrgårn” historia. Redan det faktum att den beboddes av en länsman, dvs. en av instanserna i den provinsiella förvaltningen, säger oss att kontakten med omvärlden här förmedlades. Därtill kom, att gården var stor och gav rika möjligheter till husrum för främmande, som anlände till bygden, dock knappast andra personer än de som kunde anses vara tillräckligt ståndsmässiga. I ett brev — stämplat i Karlstad — står således att läsa:

"Den 2dra Majj skall jag, om Gud will, vara i Skoga för att göra Tilldelningsliqvid med Elfved. Ce och kommer i sådant ändamål till Skoga den 1ste. Kan jag då hos Bror få Logie och mat emot goda ord och betalning, som ordspråket lyder, så vore alt väl —Tänk härpå— En dag el. Två, torde jag allt få lof stadna öfver—"

En annan gång är det fråga om mer långväga gäster:

"Såvida ej någon sammankomst eller extra Ting förefaller i Norra Skoga omkring den 5 februari, har jag låfvat Hofjägmästaren Falk att 2—3 Engelsmän från Stockholm skulle få på några dagar logera i öfra rummen — underätta mig om att så beskaffat hinder kan uphäfva mitt löfte. Ehuru besvärligt att emottaga sådant främmande, skall dock ärsättningen belöna mödan. Det begäres endast warma rum, sängkläder och uppsassing."

Man får anta, att sällskapslivet har blomstrat på "Herrgårn" under denna tid. En meddelare, nu 87 år, har ofta hört sin mor berätta om glänsande baler där, med gäster från värmländska bruk och herrgårdar. Festklädda och glada människor dansade i stora rummet på övre våningen. Hon hade själv inte deltagit i dansen, men som så många andra bybor hade hon inbjudits att "stå på gängen" utanför och beskåda ståten genom den öppna dörren.

Umgänget de större gårdarna emellan har f. ö. varit synnerligen livligt. Bakgrunden härtill var väl delvis släktskapsförbindelser, vilka föranledde mer eller mindre täta ömsesidiga besök, men dessutom har marknader och mässor spelat en kolossal roll för att hålla kontakten vid liv. Vad i detta fall Skoga marknad, men även Permässan i Karlstad och Fastingen i Kristinehamn betytt som mötesplats och träffpunkt framgår med all önskvärd tydlighet av bevarade brev till länsman Pallin och till hans syster, mamsell Stina Maria. Den senare har fört en livlig korrespondens med väninnor i sin egen ställning, och dessa brev lämnar mycket litet övrigt att önska för förståelsen av den borgerliga miljö som var knuten till gården.

Stina Maija var 15 år äldre än sin bror Bengt Daniel. I likhet med andra ogifta kvinnor i hennes sociala ställning tjänade hon sitt uppehälle som hushållerska i "finare" hem. Stina Maijas verksamhetsområde var de värmländska bruken och herrgårdarna. En tid — efter Ragnild Pallins död 1833 — var hon hos sin bror

Jan Olof på "Herrgårn" och hjälpte till i husmors ställe, en annan gång tjänade hon hos sin bror Bengt Daniel. De sista åren av sitt liv lär hon ha återkommit till "Herrgårn", där hon enligt en av våra meddelare fick undantag hos häradsdomaren Per Larsson, som då bebodde gården.

Av de brev som finns efter Stina Maria Pallin är det första daterat 1815 och innehåller — typiskt nog — erbjudande om en plats:

"... jag hoppas och önskar, att vi skall blifwa nöjdda på båda sidor. städjan får jag här hos öfwersända som är 5 rixdaler wad lön beträffar så gifwer wi 30 rixdaler i lön 4 marker ull 12 alnar lärt skor så mycke Mamsell sliter marknadskåfwa och wad wi mera kan tänka i det skall Mamsell wara säker på då jag hoppas och önskar ett stilla och Godt upförande då skall Mamsell få si att wi skall wara så goda Wänner..."

Två år därefter får hon ett nytt erbjudande:

"... och jag är så lyckelig att Mamsell Palin beslutar flytta uti mitt Hus vi skola som vänner rådås och öfwerlägga om bådås våra angelägenheter som en liten fördel får jag nämna, att från Michaeli till Vårfrudagen lämnas Mamsell Palin frihet att hvad syslor beträffar af spånad och dylikt göra åt sig sjelf..."

Ett eller ett par år tycks ha varit en lämplig period för dessa engagemang. Sedan var det dags att flytta till nästa ställe och visa ett stilla och gott uppförande!

Men hos en fru Louise Fridstedt på Gårdsjö har hon tydligen funnit sig väl till rätta och slagit sig till ro. Enligt ett berömmande intyg från denna hennes matmor har hon varit hos henne i hela fyra år.

Det var väl knappast något avundsvärt livsöde att på detta sätt vara hänvisad till ett kringflackande från hem till hem. Bevarade brev från Stina Majjas medsystrar i samma situation bär också ofta en prägel av hopplöshet och missmod. Och när en av hennes väninnor i ett brev önskar henne en "wacker och beskedlig fästman", anar man att detta inte endast var ett utslag av ytlig romantik; det hade nog en långt djupare innebörd. Somliga kunde skaffa sig tröst på annat sätt i likhet med följande brevskriverska:

"... det är så uppmuntrande att med så tråkigt arbete få suga på Carameller."

Denna hushållerskekår hade dock sin alldeles speciella mission att fylla. Man får inte glömma bort vad de betydde för den personliga kontakten mellan de gårdar, där de hade sin tillfälliga bostad. Alldeles säkert har de bidragit till spridningen av nyheter, både sådana som rörde släkt och vänner och rent yrkesmässiga. Matrecept, vävmönster etc. var föremål för ett omhuldat intresse:

"... de har mat till quäl'n, hummerBudding med sås, kotletter gröna ärter potatis, äplekrämeBakelse, kycklingStek"

eller

"... och 'goda S. M. om du hade några vackra Blomsterfrön att skicka mig Reseda äler hwad som hälst'."

Om Stina Maijas släktkärlek var stor, är väl detta delvis en följd av hennes ställning i samhället. Utan eget hem eller fast bostad ökades helt naturligt behovet av samhörighet. Man ser i breven, hur hon hålles underrättad om sina släktingars göranden och låtanden. Från kusinen Marie Brattén — en dramatisk och fångslande brevskriverska — får hon de flesta nyheterna.

Med brodern Bengt Daniel finns däremot inte många synliga bevis på kontakt. Kanske kände mamsell Stina Maija respekt för sin representative och mycket anlitade bror. Dock drar hon sig inte för att förmana honom:

"Sötta Bängt, blif ej ledsen, at jag kommer mäd sådna anmärkningar, män som jag är möcket äldre än du får du förlåtta at jag så tallar..."

Och i ett annat brev:

"... har dät omtalta släpartit varit ännu, hur mår di i Elfdaln jag hörde at du var ämnat på många bonbrölop — blif ej För kärvänlig emott Flickerna — lilla bängt blif nu ej ond ty du tjänner mig at jag gärna säger min mening..."

Den kvinna som blev hans hustru var dotter till en av hans kusiner, en hemmansägare Erik Gustaf Pallin. Länsmannens familj, som så småningom utökades till 9 personer, bodde på egendomen Motorp, som byggdes 1839. Han skriver till systern den 22 april 1839:

”jag är nu i jemn verksamhet och har fått fram till Motorp såväl Tømmer som Bräder, så att om hälsan warar, tänker jag få färdigt åtminstone några rum till Hösten.”

Närmare uppgifter om länsman Pallins vistelse på ”Herrgårn” i Norra Skoga har inte varit möjliga att få tag i. Man vet inte, vid vilka tider på året som han vistades där. Men om man återigen tar den bevarade korrespondensen till hjälp, visar det sig, att dateringarna utan konsekvens sträcker sig över hela året. Denna fråga må emellertid gärna lämnas obesvarad. Den miljö som var knuten till byggnaden är tydligt nog dokumenterad.

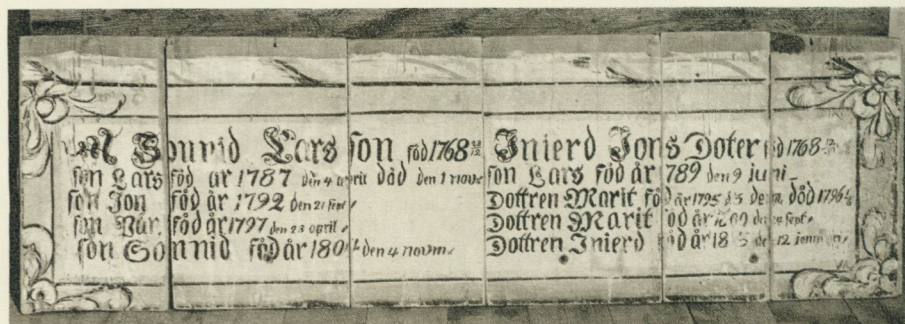
Under tiden 1839—1854 bodde på ”Herrgårn” en mängd personer, vilka dock inte tycks ha skapat någon utpräglad miljö. Ej heller finns om dem någon tradition i bygden. Carl Rytterström var den som längst bodde där, nämligen åren 1842—1853. Men det har tyvärr inte varit möjligt att skaffa några uppgifter om honom.

Någon gång efter 1854 får gården nya invånare: Per Larsson med familj tar gården i besittning, bild s. 49. En ny epok inleds i gårdens historia naturligt nog, ty med nya människor följer också nya vanor, en annan livsföring. Hur skall man då få reda på denna familjs liv och leverne? I detta fall är vi nämligen inte så lyckligt lottade, att vi har någon korrespondens att tillgå. Och det är numera svårt att få tag i någon meddelare som har något fixerat minne av familjen Per Larsson. Desto flera är de personer, som kan berätta om familjens existens och att häradsdomaren Per Larsson bodde på ”Herrgårn” under en lång följd av år. Likaledes är man i trakten mycket väl medveten om nu levande ättlingar till häradsdomarns. Och uppsöker man dessa, märker man snart att den släktskapen är något man på intet vis söker dölja.

Från kyrkböckerna vet vi, att Per Larsson föddes 1811 som son till en bonde. Att hans släkt måste ha stått högt på den sociala rangskalan inom bygden kan man lätt räkna ut när man vet, att han gifte sig med en medlem ur den mäktiga och högt aktade Vasserudssläkten. Det är troligt, att hans äktenskap 1837 med Ingjerd Sonidsdotter från Västra Tönnet har bidragit till att

Detalj av förkläde som tillhört Ingjerd Sonidsdotter.

Stamtavla över Vasserudssläkten, målad på panel, nu på Hagen, Västra Tönnet, Ekshärad.

Skräddarmästaren Per Jonsson, som bodde på "Herrgårn" från omkring 1895 till sin död 1947.

öka hans ekonomiska och sociala standard. Ingjerd var dotter till den rike Sonid Larsson på Vasserudsgården och syster till den mäktige "Vasseruds-Per", på sin tid ägare till Elofsgården och hela byn Tönnet. Det är frestande att uppehålla sig vid denna släkt som i så hög grad har satt folkfantasin i rörelse. Men det skulle föra för långt bort från "Herrgårn" i Norra Skoga.

Nämnas bör dock, att Vasserudssläkten invandrat från finnskogarna, en omständighet som i någon mån förklarar det skimmer av mystik som man gärna omger Vasserudsfolket med. Ett exempel härpå förtjänar anföras: Då Elofsgården bara för några år sedan skulle byggas om, sade folk, att det nog var bäst att akta sig för "Vasseruds-Per". De tre hantverkarna som stod för reparationerna — en målare, en byggmästare och en murare — dog endast kort tid efter det arbetet var slutfört. Detta noterades som mycket anmärkningsvärt.

Ingjerd, född 1813, var den yngsta i syskonskaran, vilket bl. a. framgår av den här illustrerade släkttavlan, bild s. 80. I Skoga, där hon allmänt gick under benämningen "Ingjerd på Herrgårn", var hon högt aktad och tydligen mycket omtyckt. "Hon var väldigt gemen, så hon gick på alla bjudningar, t. o. m. i den minsta koja", säger en meddelare som träffat henne. "Hon var kort och tjock och gick alltid klädd i bonddräkt. Grannlåt brydde hon sig inte om, och jag har aldrig sett henne använda hatt." Sedan kan man lätt räkna ut, att Ingjerd säkerligen varit mycket medveten om det stånd hon tillhörde, och att hon inte haft anspråk på att göra sig gällande på annat sätt än som bondhustru. Museet har förvärvat några plagg efter henne, den här avbildade särken med vitbroderier och ett tryckt bomullsförkläde. De bestyrker i hög grad beskrivningen av hennes klädsel, bild s. 70 och 79.

Bilden av Ingjerd kompletteras av uppgiften om att hon varit en god husmor och duktig i sitt hushåll. Därtill var hon en gästfri natur, eller "fägnasam", som man kanske hellre skulle uttrycka sig i Ekshärad.

Ur sockenstämmoprotokollen får man besked om att Per Larsson beklätt de flesta kommunala förtroendeposterna i socknen, han var t. o. m. landstingsman. Att han varit en pamp i bygden är alldeles givet. Den förut citerade meddelaren, som själv har träffat

honom, omtalar: "Per Larsson var en väldigt snäll och duktig karl, som var med i allting, utdelningar och saker och ting", och f. ö. blir han lovordad av personer, som hört sina föräldrar berätta om honom.

Det man vill veta om familjelivet på gården får man besked om i husförhörslängderna. Där finner man, att Per Larsson och Ingjerd Sonidsdotter hade 4 barn, en son och 3 döttrar. Vill man, kan man naturligtvis följa även dessa; deras levnadsöden är fångslande nog. Men det är egentligen bara en av dem, som det här finns anledning att stanna inför, och det är dottern Kjerstin. I motsats till sina syskon stannade hon kvar i föräldrahemmet även sedan hon gift sig. Och då hon dog i tidig ålder, efterlämnade hon en 7-årig son, Per Svensson. Pojkens uppfostran kom nu att ledas av morföräldrarna, och han utvecklades till en duktig karl med stor fallenhet för jordbruk. På honom vilade ansvaret för gårdens utomhuskötsel, och för den strängt upptagne häradsdomaren Per Larsson innebar detta givetvis en stor lättnad. Då denne som invalid tillbringade sina sista levnadsår i sängen, hade han i Per Svensson ett fast stöd och en kärleksfull sjukvårdare. Per Larsson avled 1890 till följd av blodstörtning i lungan. Med hans död avslutas återigen en epok i "Herrgårn's" historia.

Änkan Ingjerd Sonidsdotter bodde visserligen kvar de tre år som hon överlevde sin man, och under denna tid var Per Svensson sin mormors hjälpande hand. Det var dock familjen i sin helhet som hade gett gården dess prägel, och det var Per Larsson som hade spelat huvudrollen. När familjen splittrades och huvudpersonen inte längre fanns i livet, och när dessutom själva gården blev föremål för delning, upphörde den att fungera som en del i bondesamhället.

Nu följde en mellanperiod med tillfälliga inhyssingar på "Herrgårn". Per Larssons yngsta dotter Karin hade fått byggnaden på sin arvslott, men som hon bodde med sin familj på annat håll i byn, hyrde hon ut delar av huset till personer som tillfälligtvis vistades i Norra Skoga. Således lär en gång en urmakare ha bott där med sin familj och sedermera en skomakare och en jordbruksarbetare. Folk i bygden har emellertid endast diffusa minnen av dessa personers existens.

Så mycket mera har man att berätta om den siste hyresgästen på "Herrgårn", nämligen skräddaren Per Jonsson, bild s. 80. Speciellt har hans bror, handlanden Robert Jonsson, bidragit med värdefulla upplysningar.

I omkring 50 år skulle byggnaden nu komma att bli en hantverkares bostad och arbetsplats. När Per Jonsson "helt tillfälligt" flyttade in i huset 1895, var det hans avsikt att så småningom öppna skrädveri på annat håll. Men allteftersom beställningarna strömmade in, fann han för gott att stanna där han var i födelsebyn Skoga. Av fadern som också var skräddare, hade Per Jonsson fått sina första insikter i yrket, han liksom två av bröderna. Han fortsatte som skräddarlärling i Munkfors och avslutade sin utbildning i Karlstad, där han genomgick en tillskärarkurs.

Per Jonssons rörelse drevs i relativt stor omfattning och var dessutom i någon utsträckning lagd på konfektion, företrädesvis av arbetskläder och enklare kostymer som han själv inte ville lägga ner arbete på. Av hans bevarade räkenskaper att döma tycks han också ha försett sockenborna med täcktyger och linne, traktens sömmerskor och småskräddare med sybehör och klädestyger. Detta verifieras f. ö. av uttalanden från bl. a. personer som själva brukade gå till "Herrgårn" och göra sina uppköp. En nu 80-årig kvinna från S. Skoga, vilken i sin ungdom varit sömmerska, berättar således, att hon helst köpte sina tyger hos "Per Jonssa", därför att han alltid hade förstklassiga varor. Och brodern Robert säger: "Det fanns en massa byskräddare. Alltid var det någon där (dvs. på 'Herrgårn') som tog ut tillbehör." Försäljningen var så omfattande, att den t. o. m. utsträcktes till torgdagarna på Kyrkheden i Ekshärad. En meddelare minns t. ex. speciellt en barnkappa, som hon köpte av honom. Genom brodern Robert som brukade hjälpa till, vet vi dock att han föredrog torgdagarna i Hagfors, där han också tog beställningar på kläder. Det är troligt att denna torgkommers rörde sig om färdigsydd kläder och även fabrikskonfektion. Bland Per Jonssons efterlämnade papper återfinnes en mängd priskuranter från diverse företag av detta slag, företrädesvis industrier i Borås.

Priskuranter såsom "Rieses tysta handelsresande", "Nouveautés", "Priskurant för egna tillverkningar i sydda varor" etc.

tycks ha strömmat in i en sådan mängd, att man inte ens besvärat sig med att läsa dem. Flera av dem ligger ännu kvar i sina förseglade kuvert.

Per Jonsson har nog varit lika intresserad av affärer som av skradderi. I hans räkenskaper och affärsbrev ser vi hur han praktiskt taget uppträder som grossist både i kaffe och spirituosa. Men dessutom finner man pridförteckningar som exempelvis "å förpackade i allmänna handeln frigivna läkemedel, kosmetiska och tekniska preparat, förbands- och sjukvårdsartiklar" och en över "rakstrigel med läder- och bomullsrem samt läderhandtag".

Om Per Jonsson varit framgångsrik som affärsman framgår inte direkt av bevarade papper, ej heller av meddelares uttalanden. Att han däremot varit en utomordentligt skicklig skraddare är alla ense om i bygden. "Han fick så fina beställningar", säger en. "Till Per Jonssa skulle en alltid gå och sy kostymer, de kom från Hagfors, Södra och Norra Skoga och Ekshärad", säger en annan. Man kan utan vidare utgå ifrån att han varit traktens storskraddare. Hans bror omtalar således, att det "flöt in beställningar jämnt, så det var inga säsonger. Han hade en stor kundkrets i Hagfors, men även i Stjärnsfors hade han många beställningar. 'Svartkläder' syddes mycket till folk opp ifrån dalen". Vid 1900-talets början, då det blev modernt att fodra rockar med bisamrygg samt att pryda rockkragen med persian, ägnade sig Per Jonsson även åt detta mera avancerade arbete. "Sånna pälsar sydde han förfärligt många", berättar brodern.

Som vi sett, var Per Jonsson en man med många järn i elden och för att klara av dem alla var det givetvis nödvändigt att ha goda medhjälpare. Om gesällerna i hans tjänst vet man i trakten ganska bra besked, åtminstone så att man kan namnge ett flertal av dem. Men om deras antal har man varierande begrepp. En meddelare tar till ordentligt och säger, att skraddaren hade 20 gesäller, som bodde i övervåningen. En annan tror sig veta, att det var 10, en tredje säger 3, och de flesta säger att skraddaren hade "många" gesäller. Men från den säkraste källan, nämligen brodern Robert Jonsson, kommer uppgiften om att det i regel var 3—4 gesäller samtidigt. Därtill kom de lärlingar — några stycken åt gången — som arbetade åt honom. I regel rekryterades såväl

lärlingar som gesäller från det ogiftaståndet, då det ingick i beräkningen, att de skulle bo på stället. Denna princip var dock inte strängare än att det bland gesällerna fanns de som hade hem och familj på annat håll i socknen.

Till Per Jonssons medhjälpare hörde även en kvinnlig arbetsstyrka, nämligen västsömmerskorna. Dessa satt i sina hem och sydde, och fastän de alltså själva stod för mat och logi, fick de nöja sig med en lön av 1: 50 per väst.

Vi har fått en inblick i arbetslivet på gården under denna sista period, och man frågar sig nu, hur privatlivet har gestaltat sig.

Per Jonsson var ogift. Och utan familj kunde han ägna mera tid åt sina kunder. Han har tydligen varit road av kontakten med dem och utvecklade en gästfrihet som betygas av ett flertal personer: "När man kom för att prova bjöd han på snaps", berättar en gubbe från Södra Skoga, och en annan person säger: "Jonsson var en genuin värmlänning och det var mycket gemytligt att prova hos honom. Han bjöd alltid på grogg." Det är troligt, att denna gästfrihet även omfattade de handelsresande, som uppträdde med täta mellanrum. Enligt uppgift har dessa dock haft logi på ett gästgiveri alldeles i närheten. Med gesäller och lärlingar boende på "Herrgårn" bör det knappast ha varit möjligt att hysa tillfälliga gäster.

Per Jonssons medhjälpare i skrädderiet har redan omnämnts, men den som stod för de husliga bestyren — Ingeborg Larsdotter eller Larsson som hon senare kallade sig — har hittills förbigåtts med tystnad. Under de 40 år som hon tjänade hos Per Jonsson befästes hennes ställning som härskarinna i köket, och det påstås, att man haft stor respekt för henne, Per Jonsson inte minst. Ett försök att lämna gesällerna arbetsplats i köket utföll inte till Ingeborgs belåtenhet, varför det fick ordnas med annan plats åt de skämtsamma gossarna. "Hon var väldigt bestämd."

Ingeborg Larsson behärskade väl sitt yrke: "Hon var väldigt duktig och var mycket skicklig i matlagning", säger en meddelare, själv en duktig husmor. Och en kvinna i Ämtbjörk berättar: "Tänk vad ho var rädd om sej. Tänk vad ho sparade dessa pengar. Vad hon var rädd om skraddarns också. Det blev väl som det kunde med städningen. Hon var så gammal så det var väl inte så gott.

Hon hade väl gesäller också i maten, men hon var så duktig . . ." Hennes sparsamhet vitsordas bäst av det kapital på 12 000 kronor som hon efterlämnade vid sin död. Pengarna gick till välgörande ändamål.

1945 utrymdes "Herrgårn". Per Jonsson flyttade tillbaka till barndomshemmet, Rönningen, som beboddes och fortfarande bebos av en av hans brorsöner, och där dog han 5 år senare. Ingeborg Larsson flyttade till åldersdomshemmet och bodde där till sin död 1947.

Efter Per Jonssons uppbrott från "Herrgårn" stod huset tomt. Det hade spelat ut sin roll i socknens historia.

NÅGRA BERZELIUSMINNEN I NORDISKA MUSEETS ÄGO

av Lauritz Gentz

Inom naturvetenskaperna har Sverige spelat en grundläggande roll. Alla känner till Carl v. Linnés betydelse inom växtkännedomen. Mindre känd är Carl Wilhelm Scheeles verksamhet. Han var född i den dåförtiden svenska besittningen Stralsund år 1742 och erhöll helt sin utbildning i det svenska moderlandet. Hans broder var elev på apoteket Enhörningen i Göteborg, varest även Carl Wilhelm började år 1757. Därefter tjänstgjorde han ett par år på vardera Fläkta Örn i Malmö och Korpen i Stockholm samt var åren 1770—1776 laborant på Lejonet i Uppsala. Det senaste året blev han ägare av apoteket i Köping, där han avled år 1786. En del vet att han upptäckte syret, den viktigaste beståndsdel i luften, färre vet att han länge funderade på detta problem, antagligen ända sedan elevtiden, ännu färre vet att han grundligt undersökte den nya gasens egenskaper och säkerligen endast kemister, att han därutöver gjorde många andra stora kemiska upptäckter. Det må påpekas, att syrets upptäckt är den grund, på vilken den kemiska vetenskapen vilar.

Vid fullföljandet av resultaten efter Scheeles upptäckt blev svensken Jöns Jakob Berzelius av den största betydelse. Hans uppfattning av sin föregångare uttryckte han med orden "den oförglömmelige Scheele". Berzelius började sin bana såsom farmaceutisk och farmakologisk kemist, men övergick snart till att bli den alla kemiska företeelser uppmärksammande kemisten. Av allra största betydelse blev hans bestämningar av atomernas vikter. Fastställande av dessa är nämligen nödvändigt för kemiska beräkningar, t. ex. av erforderliga mängder natronlut och saltsyra

(klorvätesyra) för att erhålla en önskad mängd koksalt, natriumklorid.

För att göra atomviktsbestämningar erfordras känsliga vågar. Det är alltså av stort intresse att fastställa känsligheten hos de vågar, som Berzelius använde under sin långa kemiska verksamhet.

Nordiska museet har en våg, som det förvärvat på apoteket i Vimmerby. På detta apotek fortlevde traditionen, att vågen ägts av Berzelius och av honom överlåtits på apotekaren Setterberg.

Vågen är en handvåg som upphängts och fastskruvats i ett målat träskåp. Tillverkare var enligt instämpling på ena vågarmen Swen Granbeck och tillverkningsåret är 1779. Över tillverkarens namn är instämplat P R S. Båda vågarmarna är tillsammans 29 cm långa. Från vardera armen nedgår 3 snören, 10,5 cm långa, till de två vågskålarna, som har diametern 3,5 cm. Under vågskålarna är placerade tvenne stötdämpare, 5,3 cm höga och av sedvanligt utseende. Dessa fungerade såsom arreteringsinrättning, dvs. till att bringa vågen i vila. Drog man återigen ut en liten tråkloss, så sänktes stötdämparna, vågen övergick i rörelse och fungerade. Deras diameter är 4,1 cm. Glasskåpet är av nutida utseende och med glasväggar. Framsidan utgör ett uppåt skjutbart parti i formatet $36 \times 38,5$ cm. Skåpet har måttet $42 \times 15,5 \times 46$ cm. Underpartiet rymmer tvenne lådor för vikter m. m. och dessa har ett djup av 18 cm.

Apotekare John Setterberg, född 1802, undergick den då förenade provisors- och apotekarexamen den 1 nov. 1826, blev därpå genast kemist, kallad proberare, vid Koboltverken i Närke, kvarstannade där i tvenne år och inköpte 1828 apoteket i Vimmerby. I denna stad avled han 1849, alltså endast 47 år gammal.

Enligt protokoll i riksarkivet examinerades han av apotekaren P. A. Gillberg, instruktionsapotekare C. J. F. Plagemann och "professorn och kommandören" J. J. Berzelius.

Gillberg, född 1754, hade efter sin apoteksutbildning studerat i Uppsala under Linné och kemisten Thorbern Bergman, Scheeles vän, och han avlade apotekarexamen inför Collegium medicum 1782. Samma år inköpte han apoteket Korpen vid Stortorget i Stockholm.

Plagemann, född 1779, avlade apotekareexamen 1803, likaledes inför Collegium medicum, anmodades därefter bl. a. att resa till Åbo och där inreda ett kemiskt laboratorium, blev uppförd på första förslagsrummet till en adjunktur i denna stad med finnen J. G. Gadolin som professor (G. var lärjunge till Th. Bergman och vän till Scheele). Plagemann erhöll år 1816 rätt att anlägga apoteket Nordstjernen i Stockholm och blev instruktionsapotekare med skyldighet att undervisa farmaceuter. Han blev sedermera direktör för salpetersjuderiverket i Norrland och avgick därifrån med statspension efter 15 års verksamhet år 1858.

Gillberg var examinerator för Setterberg och ytterligare en kandidat i botanik och drogkännedom, Plagemann i kemisk farmaci och Berzelius i ren kemi. Samtliga gav Setterberg allra högsta betyget under det att kamraten fick nöja sig med ett lägre. Vid protokollet satt K. G. Mosander. Denne var född 1797, farmaceut, studerande under Berzelius fr. o. m. 1820, adjunkt vid Karolinska institutet 1829 och professor därstädes 1832. 1845 blev han lärare vid Farmaceutiska institutet och var dess föreståndare från 1846 till sin död 1858.

Enligt handlingar hos zinkgruvan i Ämmeberg i Närke erhöll Setterberg proberarplatsen på rekommendation av Berzelius, med vilken vårt lands industri uppehöll mycket goda förbindelser. Det skall endast erinras om att Berzelius redan år 1820 av bruks-societeten erhöll ett årligt anslag av 500 rdr bco. Vid denna tid bröt zinkgruvan avsevärda mängder kobolt för färgningsändamål vid porlinstillverkningen.

Det är tydligt att Berzelius följt Setterberg ej endast under hans teoretiska utbildning, vars grundlighet framgår av examensprotokollet, utan även vid hans arbeten på det kemiska laboratoriet. Han skulle säkerligen eljest icke hava rekommenderat honom till en ansvarsfull post inom industrien! Att Setterberg hade mycket goda förbindelser med Berzelius är tydligt.

Granskar man Vimmerbyvägen närmare, framgår det, att den icke länge har kunnat uppfylla Berzelius' krav på känslighet, utan snart har måst ersättas med en bättre våg. Däremot har den säkerligen varit användbar vid de kvantitativa bestämningar, som Setterberg hade att utföra på Koboltverken. Det är därför intet

förvånansvärt, att Berzelius har låtit honom övertaga en våg som endast upptog en plats på Karolinska institutets laboratorium. För Setterbergs arbeten såsom proberare har den återigen varit av värde.

Jämför man återigen denna våg med de fem Berzeliusvågar som förvaras i Berzeliusmuseet på Vetenskapsakademien, faller det genast i ögonen, att den äldsta av dessa är gjord med Vimmerbyvågen som modell och att den försetts med ett stativ. Berzelius gick emellertid tidvis åter över till Vimmerbymodellen med hängvåg, men i mycket förbättrad form, varom en av de andra vågarna bär vittne. Den sista av hans vågar är försedd med nutida arreteringsanordning.

Den våg som hade Vimmerbyvågen till modell är tillverkad av Sauter i Stockholm. Den finnes omnämnd i en inventarieförteckning från år 1819, men den har säkerligen redan 1811 ersatts av en ny, tillverkad av instrumentmakaren Gabriel Collin. Man kan härav draga slutsatsen att Vimmerbyvågen användes i början av 1800-talet. Akademiens äldsta våg är en stativvåg av säregen konstruktion som möjliggjort höjning och sänkning av vågens överdel. Denna förändring i vågarmarnas läge gjordes dock för hand. Vågarmarna är tillsammans 32,2 cm långa och från dem nedgår trenne tunna snören 12,7 cm långa till de båda runda vågskålarna, vilka har en diameter på 5,1 cm. Under dessa sattes, då vågen var i vila, två stötdämpare av svarvat trä, 4,8 cm höga och med en diameter på 3,5 cm. Det betsade glasskåpet har sidor och tak av glas och på framsidan tvenne glassörrar. Skåpets format är $39,8 \times 17,3 \times 47,7$ cm. Underdelen av skåpet rymmer tvenne lådor för vikter o. dyl. samt tvenne reservvågskålar med snören.

Eftersom förbindelserna mellan Berzelius och Setterberg är säkert klarlagda och eftersom de båda vågarnas konstruktioner är synnerligen överensstämmande, så kan det icke råda något tvivel om att traditionen på apoteket i Vimmerby vilar på en säker grund. Nordiska museet är alltså ägare till den allra första av Berzelius under de första åren av 1800-talet använda vågen!

Den av Sauter efter denna gjorda vågen skänkte Berzelius' änka efter makens död till medicinalrådet M. M. af Pontén, som har deponerat den i vetenskapsakademiens museum.

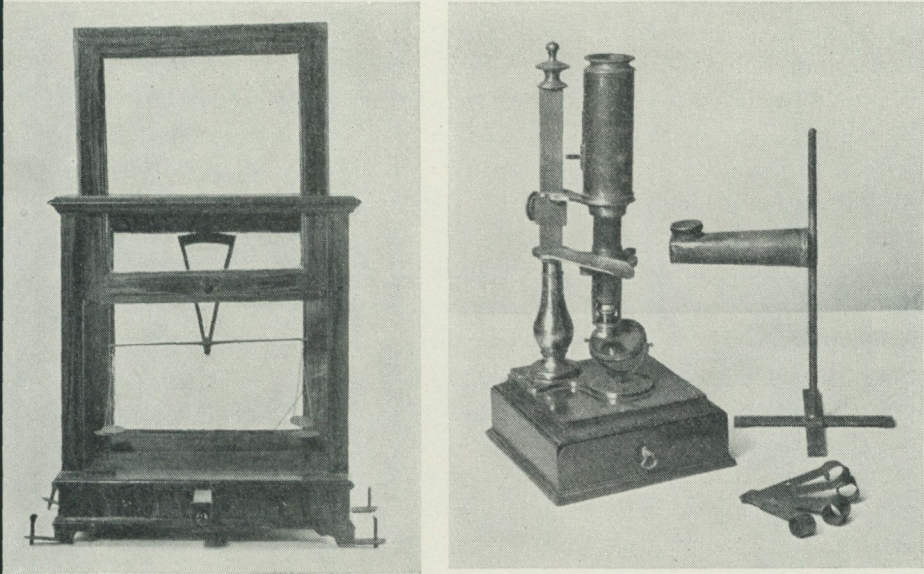

Bild 1 och 2. Berzelius' första våg, den s. k. Vimmerbyvågen. — Berzelius' mikroskop samt en lampa för mindre uppvärmningar.

Vid en ingående granskning av Vimmerbyvågen måste granskar-
 ren fråga sig: vartill har denna våg använts emellan tillverknings-
 året 1779 och det år, då Berzelius tog den i bruk? Endast tvenne
 möjligheter föreligger, antingen har en dåtida kemist eller en
 apotekare använt den.

Före Scheeles upptäckt av syret, publicerad i Leipzig år 1777,
 ansåg man att vid en förbränning av något ämne, vilket som helst,
 bortgick någon substans. Av t. ex. Dante kallades det för eld och
 han förklarar att denna svävade uppåt mot sitt urhem nära må-
 nen, m. a. o. den gamla Prometeussagan fortlevde. Under 1700-
 talet kallade man detta ämne för flogiston med betydelsen det
 brännbara ämnet. Man ansåg m. a. o. att vid en förbränning blev
 det brända ämnet lättare, vilket man höll för så säkert, att man
 ej tänkte på att kontrollera det med vågens hjälp! Först efter
 Scheeles upptäckt och publicering av sin avhandling började man
 att granska flogistonteorien. Fransmannen Lavoisier offentlig-

gjorde redan under Scheeles sista år sin uppfattning att vid en förbränning uppstod en kemisk förening mellan syre och det brända ämnet och att denna kemiska omsättning förorsakade en viktökning, ej en viktminskning! Sedan denna uppfattning vunnit en allmän anslutning bland kemisterna, fick vågen en allmän användning bland dem. Det är därför föga troligt, att en svensk kemist år 1779 brukat denna våg.

Inom apoteken är vågens bruk betydligt äldre. I den äldsta tryckta apotekstaxan av år 1698 anges i regel priserna för uns (26,69 gram), libra (356,3 gram) och mera sällan för lod (14,9 gram), drakma (3,70 gram) och skrupel (1,24 gram). Endast för de starkaste gifterna förekommer någon gång priset angivet för gran (6,2 centigram, 0,062 gram).

Intendenten Bengt Bengtsson visar i Fataburen för år 1934 en apoteksvåg, upphängd i en sorts bjälke, vilken apotekaren använde vid sina större vägningar. Apotekets nuvarande stativvågar har vuxit ut från denna upphängningsanordning. Under mellanstadiet hängdes vågen i ett järnstativ. En sådan hängande stativvåg finnes i museet i Kalmar slott och en i Farmaceutiska föreningen. Denna enkla och större våg brukades vid vägningar med libra, uns, lod och möjligen vid mindre farliga ämnen även med drakma. För vägning med skrupel har erfordrats mindre handvågar. En sådan finnes också i Nordiska museets Berzeliussamlingar, med anteckning att den har tillhört honom. Denna våg har för vågarmarna en längd av 10 cm, från dessa nedgår tre kortare snören till vågskålarna, av vilka den ena är rund och med diametern 3 cm, den andra är trekantig med sidorna 3,6 cm långa. För vägningar med gran har ännu känsligare vågar erfordrats. Det är därför troligt att Vimmerbyvågen av Granbeck har gjorts för ett apotek. Om den ursprungligen har varit en handvåg eller om den har varit innesluten i ett glasskåp är omöjligt att avgöra. Det senare synes mest antagligt. Det är m. a. o. en märklig våg som befinner sig i Nordiska museets ägo även ur synpunkten, att den belyser huru en gammal apoteksvåg med den största känsligheten såg ut i vårt land år 1779. Ur denna konstruktion har vår tids så oerhört känsliga analysvågar vuxit fram! Den belyser även Berzelius' första verksamhet såsom farmaceutisk och farmakologisk kemist, något

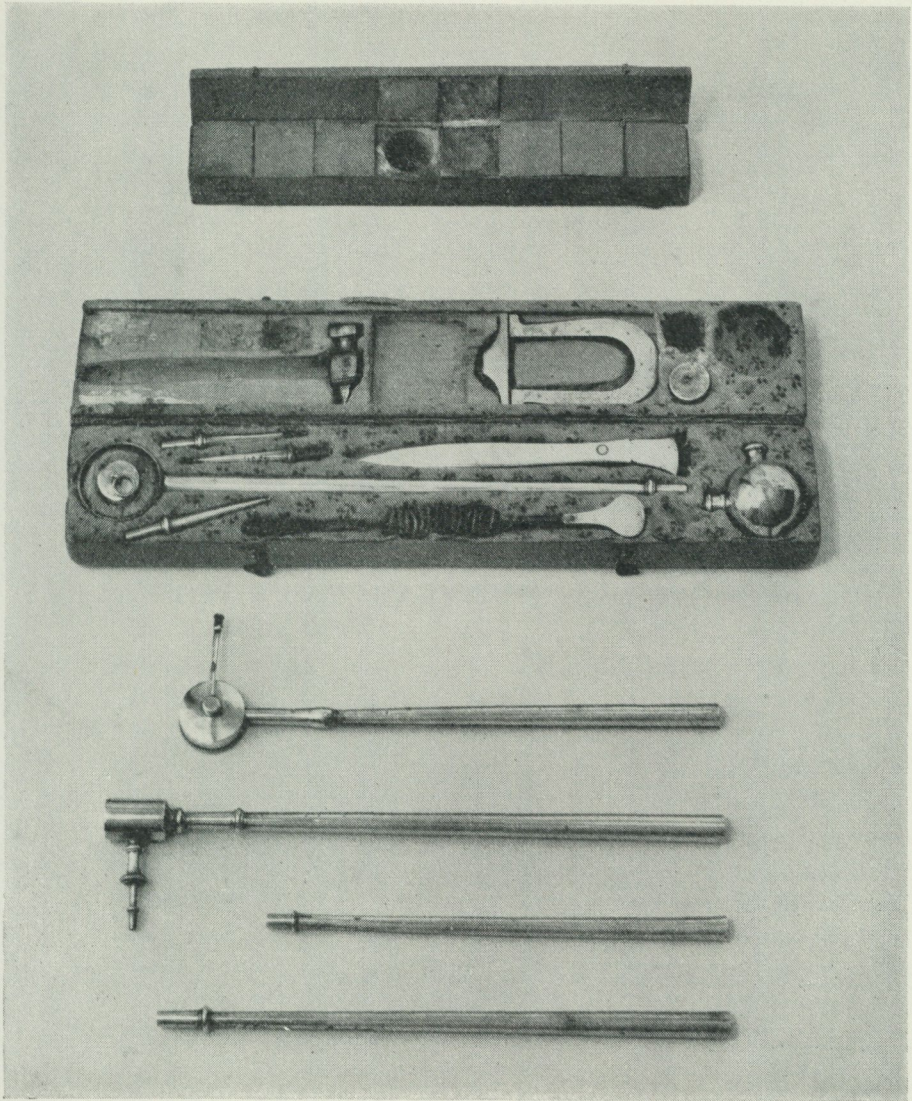

Bild 3. Överst låda med åtta fack för reagenser. Därunder etui med magnet, hammare av stål, pincett och blåsrör av silver samt två silverdosor för reagenser.

som mera utförligt behandlats i en undersökning av Martin Lundqvist.

Nordiska museet har i sina Berzeliussamlingar även ett mikroskop som enligt traditionen på apoteket Örnén i Karlstad har tillhört Berzelius. Om detta mikroskop kan med full säkerhet endast sägas, att envoyén Torsten Undén från sin barndomstid erinrar sig denna tradition. Sagesmannen är född år 1877.

Envoyéns fader, apotekaren Victor Undén, förestod apoteket under åren 1878—1892 och var därefter t. o. m. år 1923 ägare av det. Han var gift med sin företrädare, Lorentz Kaijser, dotter Beata. Kaijser innehade detta apotek från 1865 till sin död.

Sannolikt har Undén övertagit mikroskopet efter sin svärfader, men eftersom Berzelius dog år 1848 kan Kaijser icke gärna hava erhållit det av honom.

Det är emellertid möjligt att följa Kaijserns utbildning och därigenom kasta något, om ock ett dunkelt ljus över den väg mikroskopet kan hava vandrat innan det kom i Kaijserns ägo.

Kaijser blev elev på apoteket Hjorten i Örebro år 1834 och avlade där sin farmacie studiosiexamen år 1838. Apoteket sköttes av den yngre Ulmgren. Det är icke troligt, att mikroskopet har varit i den släktens ägo. Efter examen tjänstgjorde Kaijser på Lejonet i Jönköping till år 1840 och därefter på Svanen i Lund. Under denna tid och till år 1843 blev han genom sin chefs, Forshaells, förmedling satt i tillfälle att bevista universitetets föreläsningar, bl. a. i kemi och botanik. Han avlade den 11 maj 1844 apotekarexamen inför Collegium medicum, nu omändrat till Sundhetskollegium. Kort därefter blev han erbjuden adjunksbefattning vid Chalmerska slöjdskolan i Göteborg, men antog plats på Ugglan i Stockholm. År 1845 inköpte han apoteket i Söderhamn, 1850 Lejonet i Landskrona och 1865 Örnén i Karlstad.

Den dugande Berzeliusslärljungen, sedermera generaldirektören N. J. Berlin, blev år 1839 lärare vid Farmaceutiska institutet och var åren 1845—1862 professor i Lund. Det må framhållas att Forshaell var en mångbetrodd man med många förbindelser. Apotekarexamen avlade han i Stockholm redan 1818 med vitsordet "utmärkt berömlig i alla delar av den farmaceutiska vetenskapen". Examinatorer var Berzelius, apotekarna A. Pripp och J.

Åberg samt professorn O. Swartz. Åren 1836—1843 var han ägare av apoteket Svanen i Lund. Han var en flitig författare i olika farmaceutiska ämnen, blev 1837 ledamot av Fysiografiska sällskapet i Lund, 1839 och 1840 var han ordförande i de farmaceutiska sektionerna vid naturforskaremötena i Göteborg och Köpenhamn osv. Efter sin försäljning av apoteket inköpte han egendomen Övensås i närheten av Eksjö och ägnade sig åt lantbruk. Ekonomiska svårigheter tvingade honom att år 1869 försälja sitt gods och att flytta till Eksjö, varest han avled år 1877. Mikroskopet kan möjligen från Berzelius gått över i Berlins, sedan i Forshaells och från honom i Kaijsers ägo.

En möjlighet förefinnes också, att den vakne Kaijsers kan hava förvärvat mikroskopet efter Berzelius' död vid besök på apotekar-societetens årsmöten i Stockholm, som han säkerligen besökte flera gånger. Något bestämt låter emellertid icke säga sig om huru han har förvärvat mikroskopet.

Mikroskopet är av allra enklaste slag, har ett mycket tunt stativ och på dettas baksida graderingar från 1—5 samt på sidan en skruvanordning, vilken medelst en urnyckel eller liknande har kunnat flytta överdelen upp och ned. Objektbord saknas, fem objektiv har funnits, av vilka ett numera saknas, men endast ett okular. Tillverkarens namn är icke utsatt. Till det hör sex hornskivor med mikroskopiska preparat.

I Nordiska museets ägo finnes även en mortel i porfyr av samma utseende som en större på Vetenskapsakademiens Berzeliusmuseum. Diametern är 15 cm, pistillens längd 6,8 cm och denna har ett svarvat handtag av trä 10,5 cm långt. Då sådana porfyrföremål i åtskilliga fall visat sig vara gåvor från ägaren till Älvdalens porfyrverk — som bekant ingen mindre än Karl XIV Johan — är det högst troligt att Berzelius erhållit morteln som en kunglig present.

Av samma material är ett skrivbordsställ med bläckhorn och sanddosa. Dessa överensstämna med mortelns utförande.

År 1888 överlämnade geologen E. Erdmann (1840—1923) till museet en lång, smal, delvis urholkad träkloss med lock, som innehöll följande föremål av silver: ett blåsrör med lös, klotrund behållare samt trenne lösa sidorör; en hållare med lockförsedd skål,

avsedd för upphettning av kemikalier; två dosor med lock, förvaringskärl för kemikalier (urholkning visar att en tredje dosa har försvunnit); en ovanligt bred pincett; en hammare, vars träskaft har försvunnit; samt dessutom en magnet. Den intressanta och vackra uppsättningen har enligt donatorn tillhört Berzelius, en uppgift, som utan tvivel är riktig.

Vid en av Hammers auktioner har Nordiska museet förvärvat: en lampa, fäst på ett löst stativ, avsedd för mindre uppvärmningar; en trækloss med ursvarvade hål, försedda med lock av bleckplåt och avsedda till förvaring av reagens vid blåsrörsundersökningar; därtill fyra blåsrör. I samma förvärv ingick även en samling brev av Berzelius' hand, vilka med säkerhet knyta även redskapen till den berömde kemisten.

HAUPT I PARIS

av Marshall Lagerquist

I en artikel under strecket i Svenska Dagbladet för den 3 juni 1950 med titeln Haupt i London hade författaren till föreliggande uppsats tillfälle att med utgångspunkt från ett på den då pågående utställningen Elias Martin och hans krets i Liljevalchs konsthall förekommande porträtt av en ebenist Foulough i London lämna några förut okända uppgifter om schatullmakaren och ebenisten Georg Haupts vistelse i England. Beträffande denne gustavianske snickares gesällvandring hade man tidigare haft att förlita sig på blott den av honom själv lämnade uppgiften, refererad i Böttigers bok om Haupt, att han i studiesyfte besökt såväl Frankrike som England. Om man bortser från att Haupts möbler ganska tydligt talar för trovärdigheten av mästartens utsago, saknade man således varje verkligt bevis för att han bedrivit yrkesstudier utomlands. Genom efterforskningar i England kunde emellertid omsider fastställas att Haupt varit verksam som cabinet-maker i London — tidvis i självständig ställning och med protektion av den engelske konungens förste arkitekt, den svenskfödde Sir William Chambers — från nyåret 1768 och till dess han som utnämnd svensk kunglig hovsnickare återvände till hemlandet i slutet av år 1769 eller möjligen alldeles i början av det följande. Vad åter hans påstådda uppehåll i Frankrike angår, så har hittills inga som helst spår därav kunnat påträffas. Man har väl kunnat följa honom och hans yrkesbroder Christian Fürloh — den ovannämnde Foulough — till Amsterdam, i vilken stad de båda befann sig 1763. Men mellan detta år och 1768 existerar en högst beklaglig lakun, som för en analys av Haupts stiluppfattning och ett klarläggande av hans inspirationskällor skulle vara av största vikt att få helt eller

delvis utfylld. Härvidlag torde man nog få se tiden an i avvaktan på att närmast en tillfällighet skall avslöja något om dessa dunkla år i Haults levnad.

En dylik tillfällighet inträffade också, fortare än man kunnat ana, förra året. Vid ett besök, som då gjordes i Sverige av en tjänsteman vid Administration Général du Mobilier National i Paris, fick författaren kännedom om en därstädes nyligen gjord upptäckt av en 1767 daterad *fransk* möbel med Georg Haults signatur. Ur fransk synpunkt innebar denna upptäckt givetvis ingen större sensation utan föranledde väl på sin höjd en randanmärkning, men för svensk möbelhistorisk forskning öppnar den onekligen ett överraskande perspektiv.

Omständigheterna kring upptäckten var i korthet följande. Ett antikt skrivbord i Institut Géographique National behövde iständsättas för att fortsättningsvis kunna tjäna praktiskt ändamål. Bland annat måste klädseln på skivan förnyas. Restaureringsarbetet, som verkställdes efter anvisningar av Inspection du Mobilier National, fordrade att skivan lossades från sargen, varvid på ovansidan av en tvärså i sargen och normalt dold av skivan framkom en med rödkrita gjord anteckning av denna lydelse: "George Haupt Suedois a fait Cet bureau a Chanteloup 1767" (bild 1). Bordet är försett med ett gammalt ägarmärke, ett inbränt krönt C i spegelmonogram.

Skrivbordet är påfallande enkelt (bild 2). Det är utfört helt i mahogny utan inläggningar av något slag och saknar, om man undantager lådornas anspråkslösa nyckelskyltar och handtag av ordinär Louis XVI-typ, metallapplikationer. Formerna är genomgående klassicistiskt strama; benen är fyrkantiga och nedåt avsmalnande samt upptill invid sargen försedda med två kannelyrer och tre försänkta "droppar" på vardera yttersidorna. Ytorna livas av förhöjda fyllningar runt sargen och försänkta på benen. — Om till äventyrs detta skrivbord anonymt skulle ha framträtt i Sverige, torde nutida sakkunskap förmodligen utan större tvekan ha klassificerat detsamma som sengustavianskt, dvs. ansett det ha tillkommit på 1780- eller 1790-talet.

Förekomsten av ägarmärket på skrivbordet i förening med det i signaturen ingående namnet Chanteloup avslöjar en intressant

George Haupt Suédois
à fait au bureau à Chanteloup
1767

Bild 1. Georg Haupts med rödkrita skrivna signatur på ett skrivbord i Institut Géographique National i Paris.

proveniens. Vid Amboise, två mil öster om Tours i departementet Indre-et-Loire, låg på 1700-talet det praktfulla slottet Chanteloup, uppfört i början av århundradet av Robert de Cotte för en prinsessa des Ursins. Så när som på en liten paviljong återstår numera ingenting därav. År 1761 förvärvades Chanteloup av den ryktbare statsmannen under Ludvig XV:s tid, Etienne-François de Stainville, duc de Choiseul, ett bekant namn också i svensk utrikespolitik under den senare frihetstiden. Denne, eller kanske rättare sagt, dennes lika lysande som fint bildade maka, en dotter till bankiren och konstkännaren Crozat, lät under loppet av 1760-talet utvidga och modernisera slottsanläggningen under medverkan av arkitekten Le Camus. Man vet av Mme de Choiseuls korrespondens, att hon i hög grad tog personlig del i slottets förskönnande och att hennes lust stod till att följa hantverkarna i deras dagliga arbete. Från 1764 tillbragte hon regelbundet en stor del av våren och sommaren på Chanteloup i lantlig avskildhet tillsammans med några av sina litterära vänner. Vad det i detta sammanhang aktuella årtalet 1767 beträffar, så anlände hon till Chanteloup i maj, mer än en månad försenad till följd av en familjeangelägenhet i Paris. — Ett krönt C i spegelmonogram är känt som hertig de Choiseuls ägarmärke på möbler och då signaturen som sagt bidrager med ortsbestämning, kan man således utgå från att skrivbordet gjorts för och haft sin plats på Chanteloup.

Georg Haupts vistelse i Frankrike blir härmed äntligen belagd. Tidigast kan han ha inträffat i Paris 1763 och han lämnade bevisligen Frankrike på nyåret 1768. Man frågar sig då, om han på den korta tiden av fyra år och vid tjugofem års ålder haft möjlighet uppträda som frimästare i Paris, där skråtvånget till skillnad

Bild 2. Louis seize-skrivbord av mahogny i Institut Géographique National i Paris. Signerat 1767 av den svenske snickargesällen Georg Haupt. Utfört för slottet Chanteloup, som tillhörde den ryktbare statsmannen hertig de Choiseul.

från förhållandena i London vid samma tid var minst lika rigöröst som i Stockholm, eller om han genom förbindelser hade kunnat vinna anställning av tillfällig natur på Chanteloup. Båda möjligheterna syns mig uteslutna dels av ovannämnda skäl, dels av följande omständighet. Den anteckning med karaktär av signatur, som Haupt gjorde på skrivbordet i samband med dess färdigställande, är satt på ett ställe, där den icke kunde tänkas bliva iakttagen inom överskådlig tid. Den avslöjades ju först sedan skivan lossats från sargen. Signaturen får därför anses ditsatt av ökynde men säkerligen av berättigad stolthet över ett fullgott arbete. Man känner till, åtminstone från Sverige, ett flertal dylika dolda gesällanteckningar på möbler från 1700-talet med i vanlig ordning förekommande mästarsignaturer. Hade Haupt ägt frihet att arbeta som självständig ebenist, då närmast som artisan libre, så hade han också utan risk av påföljd kunnat anbringa sin skrivna signatur på ett mindre oåtkomligt ställe, exempelvis i eller under

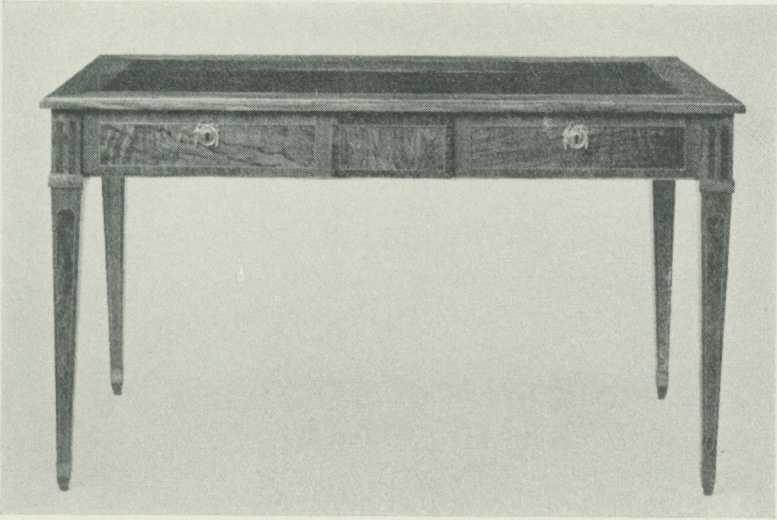

Bild 3. Gustavianskt skrivbord av valnöt på Löfstad i Östergötland. Signerat av kungl. hovschatullmakaren Georg Haupt. Utfört troligen för Axel von Fersen d. y:s syster, Sophie Piper eller möjligen hennes fader, Axel von Fersen d. ä.

botten av en låda i skrivbordet. Man får otvivelaktigt i detta fall tänka sig, att Haupt varit gesäll och av sin mästare skickats till Chanteloup för att där i enlighet med givna direktiv utföra de mindre krävande beställningarna. Ty att framställningen av detta skrivbord, trots dess även för franska förhållanden uppseendeväckande modernitet, snickarmässigt sett var en tämligen enkel uppgift för en i marqueterie à fleurs tränad ebenist i Paris torde vara ett faktum.

1760-talet är en stilbrytningens tid i den franska metropolen. Klassicismen under benämningen "le goût grec" började tränga ut "le style rocaille" från dominansen inom konsthantverket. På möblernas område betecknar utgivandet under 1760-talets senare hälft av Jean-François de Neufforges arbete "Recueil élémentaire d'architecture" en vändpunkt. Haupts skrivbord för Chanteloup ansluter i stilen, ehuru förenklat med avseende på de dekorativa detaljerna, närmast till en av typritningarna i de Neufforges verk.

Så länge Georg Haupts resa till Frankrike ej kunde bestyrkas, även om allt talade för att han företagit en sådan, var sökandet efter hans franske läromästare mer eller mindre akademiskt. John Böttiger behandlade problemet i boken om Haupt och utpekade på stilistiska grunder med alla tänkbara reservationer ebenisten Leleu och författaren själv har i ett annat sammanhang med samma skäl ansett den berömde Riesener som tänkbar. I och med upptäckten av detta skrivbord kan man röra sig på fastare mark och en tredje mästare kan nu föras in i diskussionen, nämligen Simon Eben.

Denne var yngre broder till den vida mer omtalade Jean-François och dennes efterträdare både som hovebenist och som förste ebenist vid Les Gobelins. Han gynnades särskilt av Mme de Pompadour, med vilken för övrigt hertig de Choiseul politiskt och även i andra avseenden var nära lierad. Sedan Simon Eben avlidit 1786, önskade den utfattiga änkan fortsätta att driva verkstaden med en son som verkgesäll och för vinnande av detta ändamål sökte och fann hon en beskyddare i en hertig du Châtelet. I ett brev till direktören för den kungliga byggnadsverksamheten lade denne välvilligt fram änkans sak och i brevet förekommer följande passus, som kan vara av betydelse för diskussionen om Haupt och hans läroår i Paris: "... Cet artiste [Simon Eben] a travaillé bien longtemps pour tous les gens considérables, et en particulier pour M. le duc de Choiseul" [spärrat av författaren]. Naturligtvis går det icke att draga alltför vittgående slutsatser härav, men å andra sidan utgör förvisso denna notis om Eben och hans förhållande till hertig de Choiseul en fingervisning. Att svensken Haupt kan ha fått anställning i denna på sin tid mycket berömda verkstad utgör långt ifrån någon orimlighet med tanke på närliggande exempel. — Simon Eben signerade tyvärr ytterligt sällan sina arbeten. De få kända med hans namn utsatt, av vilka ett bord finnes i Victoria and Albert Museum i London, är till karaktären så disparata i förhållande till skrivbordet från Chanteloup att något stilistiskt samband ej går att konstatera.

Från svensk horisont är skrivbordet en originell företeelse i betraktande av dess datering till 1767, vid vilken tidpunkt möbel-

hantverket i Stockholm alltjämt befann sig på rokokons ståndpunkt. Den sengustavianska stilen med dess förkärlek för slät mahogny låg då ännu gott och väl femton år framåt i tiden. Ur fransk synpunkt däremot är, som förut framhållits, förekomsten av möbler i klassicistisk dräkt vid denna tid knappast förvånansvärd. I en uppsats, kallad Hauptepoken, i *Fataburen* 1953 har författaren berört Georg Haupts ställning till mahogny som möbelträ och till den vid 1780-talets början framträdande sengustavianska möbelstilen, varvid framhölls, att mästaren icke synes ha ställt sig principiellt avvisande till dessa nya ideal även om han ej i någon högre grad hyllade dem. Hans studieår i England garanterade under alla förhållanden, att han ej varit obekant med möbler i slät mahogny redan i början av sin självständiga yrkesutövning i hemlandet. I sak ändrar ej upptäckten av skrivbordet från Chanteloup dessa uttalanden, men den bidrager med en alldeles ny erfarenhet, nämligen att Haupt *före* sin ankomst till England skaffat sig kunskap om och även tillämpat en möbelstil, som värdesatte de strukturala egenskaperna hos mahogny och en stram klassicistisk formgivning.

Georg Haupts möbler från verksamheten som mästare i Stockholm har ju mestadels som karakteristiska kännetecken dels ett föga varierat intarsiamönster, dels ett överflöd av dekorativa mäsingsbeslag. Några enstaka gånger har han emellertid av en eller annan anledning avstått från dessa framträdande effekter för att med anspråkslösare medel söka uppnå en verkan, som likaledes kunde motsvara högt ställda anspråk på lyx. Till dylika sällsynta möbler av hans hand hör ett skrivbord, ett bokskåp och en byrå, samtliga av valnötsträ och av allt att döma utgörande ett möblemang, på Löfstad i Östergötland. Där har de funnits åtminstone sedan år 1812 och de har beställts hos Haupt av en medlem av familjen Fersen. Skrivbordet på Löfstad (bild 3) visar starka stilistiska beröringspunkter med skrivbordet från Chanteloup. Skillnaden dem emellan ligger egentligen blott i att fyllningarna på sargen och benen samt kannelyrerna i hörnen i det förra fallet är markerade genom teckning i trä medan motsvarande i det senare fallet är reliefmässigt verkliga.

För en kommande utförlig monografi över hovschatullmakaren och ebenisten Georg Haupt är kändedomen om detta ungdomsverk av mästaren från hans studietid i Paris synnerligen värdefull.

Källor: M. Lagerquist, George Haupt, Ebéniste du Roi. Utställningskatalog 1952. — F. de Salverte, Le Meuble français d'après les Ornemanistes de 1660 à 1789. Paris 1930. — Dens., Les Ebénistes du XVIIIe Siècle. Paris 1934. — L. Hauteceur, Histoire de l'Architecture classique en France, IV. Paris 1952. — G. Maugras, Le duc et la duchesse de Choiseul. Paris 1902.

UMGÄNGE MED ÅRSTAFRUN

av *Sigurd Wallin*

Årstafrun, Märta Helena Reenstierna, ryttmästarinna von Schnell har i smånotiser dag för dag i sin långa dagboks följd plockat in korta observationer och meddelanden om människorna i sin omgivning. Sammanförda kunna obetydligheterna ibland summeras till helfigursbilder av personerna, sådana de togo sig ut från ryttmästarinnans synpunkt, ty hennes notiser ge ofta klart besked, stundom skarpa glimtar av karakteristik av båda de berörda parterna, dagboksförfattarinnan såväl som hennes umgänge.

Årstaherrskapets umgänge fick sin form av många omständigheter, av vilka läget strax utom huvudstadens tullar var en av de mest avgörande. En lantherrgård med sin sockengemenskap i Brännkyrka och med staden inom räckhåll för både för- och eftermiddagsbesök ger ymniga tillfällen till umgänge på ståndsjämbördigt plan. Lägger man därtill de varierande arterna av kontakt med dem som sitta på andra pinnar på den sociala stegen blir umgämbilden ännu mer sammansatt. Kanske mest givande som tidsbelysning bli förbindelserna nedåt, sett från det besuttna adels- och officersståndets synpunkt. Dessa förbindelsers sammansättning och de former som tillämpas ge stundom kulturhistoriska aspekter, som ej bjudas ur annat källmaterial än ett sådant detaljmättat samtidsprotokoll som Årstadagboken är. Personkarakteristikerna kunna också då och då förvandla en från matriklar och protokoll känd stockholmare till en livslevande människa med vanor och ovanor. Ett par exempel ur det skiftande stockholmlivet kring Årsta är det som här nedan sammanförts.

*Årstafrun och guldsmedsåldermannen
Westerstråle*

Genom Årstadagbokens alla fyrtiosju årgångar möter man titt och tätt namnet Westerstråle. Märta Helena Reenstierna redovisar därigenom ett sällsynt långvarigt och troget umgänge mellan adelsfamiljen på herrgården strax utom Hornstull och en hantverkar-släkt på Söder, som kunde räkna sig till det högre borgerskapet.

När dagboken börjar 1793 hörde guldsmeden Stefan Westerstråle och hans bror kamrern redan till umgänget på Årsta, och deras namn återfinnas i listorna på middagsgäster på de första sidorna i dagboken. Stefan Westerstråle var då en 29 års man och sedan fyra år guldsmedsmästare i Stockholm, brodern Nils Johan var fyra år äldre och tjänstgjorde som kammarskrivare i Krigs-kollegium.

Familjen på Årsta bestod av den 60-årige före detta ryttmästaren Christian Henrik von Schnell, hans maka Märta Helena Reenstierna, som det året fyllde fyrtio, och ende sonen tretton-åringen Hans Abraham, som nyss — på julafton — fått sin sergeantfullmakt.

Det första utförligare referatet i dagboken gäller ryttmästarens och Hans Abrahams resa till Uppsala på jubelfesten i anledning av Uppsala mötes tvåhundraårsminne. Och bland de stockholmsbekanta med vilka man besåg stadens märkvärdigheter och intog sina måltider var också guldsmed Westerstråle. Ett halvår senare var Årstafamiljen på hans bröllop. Dagboksnotisen därom lyder: "1793 Augusti 11. Söndag klock: 5 eftermiddagen furo vi hemifrån Min man, jag och Hans Abr: till fru Vestman på dess Dotters och Herr Vesterstråles bröllopp, efter klock 8 kom Brudgummen och gick då vigseln för sig sedan Souperades och efter Soupéen följde alla hem brudparet där man drack Caffé, Renskt vin och åt confect. Klockan 1/2. till 4. kommo vi hem trötta och sömniga. Förmiddagen sofdes bort."

Härpå följde en period om två årtionden med mycket flitiga förbindelser av både sällskapligt och praktiskt slag mellan de båda familjerna, avlöst av andra former först i och med att familjerna upplöstes genom dödsfall så att på Årsta blott Märta

Helena Reenstierna levde kvar och i det Westerstråleska huset en skara av omyndiga barn.

Det Westerstråleska huset i rent topografisk mening var allt ifrån början en fastighet på högsta krönet av Götgatan vid dess östsida. Det kompletterades med trädgårdstomt på Pelarbacken och efter hand tillkommo flera fastigheter i samma mån som näringen gav välstånd. Och i lika takt tillväxte familjen. Snart sagt årligen föddes ett barn så att trots barnadödligheten barnskaran efter femton år bestod av sex döttrar och en liten son.

Dagbokens bild av detta fortgående umgänge är summan av en mängd korta notiser, var för sig obetydliga. En vändning här och där har förmågan att lysa upp, och någon gång blir en samvaro mer detaljerat beskriven. Ett litet plock av exempel skall här söka ge en föreställning om livet och personerna. Emellanåt är det noga förberedda bjudningar i större eller mindre sällskap, ej sällan ett trettiootal personer eller mer. Söndagen den 20 oktober 1793 ”voro vi alla bjudne till Vesterstråles därest efven voro fruns Mor, Broder, herns Bror Revisor Vesterstråle, Lagman Videgren, Dess Son, en gamall Mamsell Videgren, fru Vestman som bor i huset med sina 2:ne stjufdöttrar, En Capitaine Eneskjöld, Herr Lindström med fru och Svägerska samt vi, vår son och Commissarien (Kindberg, informatorn på Årsta). Vi voro där till Middags och aftonmåltid och furo ej därifrån förrän mot 1/2 2. om natten emedan där var en liten dans ehuru somlige herrar en stund gingo bort som uti laget icke särdeles väl blef ansedt. 3:ne af Vesterstråles Arbetare spelade och den Ene benämnd Herslin agerade flere narracktige pieser.”

En annan gång avslutades året med middag på Årsta den 30 december 1796: ”Tidigt om morgonen voro vi alla uti full occupation att emottaga våra förut bjudne främmande som klock: 1. infunno sig och voro följande. Assessor Estenberg med Son och två Döttrar, Factor Bille med Syster, 2. Döttrar 4. Söner 2. Informatorer, Vesterstråle med fru, Bror, Svermor och Dotter, les Demoiselles Örman och Ulström tilsammans 22. personer och vi sjelfva 4. som utgjorde et långt bord. Eftermidagen lektes först Julelekar och mot klock. 6. kom En Spelman Vagtmästaren Törnblad, då balen öppnades med Pålska Sedan menuette och slutl:

contra danser hvilka fortsattes till klock. 10, då Aftonmåltiden anrättades och sedan dansades ett afskeds pour purie, då alla efter alt utseende nöjda hemfuro och var jag så väl af mycket hushåldsbesvär som ock af några rätt dugtiga Dansar ganska trött och lade vi oss ej förrän klock: efter 2."

Dessemellan tittar man in till varandra mer i förbigående och stannar till en eller annan måltid, och långa tider går knappast en söndag utan en visit av herr Westerstråle på Årsta, ensam eller åtföljd av frun eller andra anhöriga. För Årstaherrskapets stadsresor låg Westerstråles hus väl till som en anhalt, och man tog ofta vägen där förbi både på in- och utresan. Och anledningarna kunde vara många. En viktig sådan fanns onsdagen den 8 oktober 1794. "Tidigt om morgonen fingo vi veta att den Bekante Ehrenström skulle utföras och Halshuggas i staden på Nytorget. Min Son och jag furo med Chajse till Vesterstråles hus der vi i fönstret åsågo hans förbifart i Hyrvagn åtföljd af 2:ne präster. Herr Kindberg gick vidare, emedan han furit med båt öfver, och ehuru han ej fick se delinquenten, berättades honom, att han på afrättsplatsen fått pardon. Vi åkte genast hem, och blefvo nog förvånade vid denna notice. Det sades ock, att han vid Lilljeholmen skulle få middag och sedan bortföras till någon fästning. Mölnaren som varit vid Nytorget, hade sett Mästermannen hugga Bilan uti stupstocken, och sedan togade menniskjo mängden åter, under förbannelser öfver ogjernings mannen." Som deltagare i Gustaf Mauritz Armfelts konspirationer mot förmyndarregeringen var J. A. Ehrenström dödsdömd men benådades till livstids fängelse och frigavs redan 1796. Den 25 maj det året erbjöds åter ett liknande skådespel på Götgatan, då den olycklige Kempen som mördat Capitain Gyllenram gick till döden.

Stefan Westerstråles verksamhet som guldsmed får man lära känna genom åtskilliga notiser om hur han träffas i sitt stånd i marknaden, hur han är bortrest ett par veckor till marknader i andra städer osv. men oftast genom de affärer, små eller stora, som Årstafamiljen efter hand gör med honom. År 1793 var Märta Helena Reenstierna den 26 oktober hos Westerstråle i marknaden och såg "en spansk Rör som han skaffat mig" och följande 3 januari betalte hon "6. Ricksdaler i avräkning på mitt spanska

Rör". Under 1794 gjorde hon så följande guldsmedsaffärer. "Jag hemtog ett par Saltkar att låta min man se på och hvilka han sedan köpte." Westerstråle fick "de 14. RD:r jag för min halskjedja var skyldig". "Efven lämnade mina Braselletter till Vesterstrålen att däruti sätta guldkjedjor", vilka hämtades efter en månad. Efter ett år märktes braceletter och halskedja. Och efter ytterligare nio månader gör fru von Schnell sig skuldfri genom att betala 40 R:dr för guldarmkedjorna. Hon lämnar text till inskription på en sked som skall bli gåva till drängen Valstedt och hon byter sig till en ring med devisen "Sincere Reciprocité", beställd för att anspela på makarna von Schnell-Reenstiernas initialer. På julafton trängdes fru von Schnell i julmarknaden gruelig med folk som nästan intet köpte. "Jag köpte ett guldurbandsspänne åt min man och fick av Herr Vesterstråle 1 skålpund confect."

Småaffärerna omväxla ibland med några större pjäser. Den 19 januari 1797 firades Henriksdagen på Årsta med middagsbjudning. Dagen förut var drängen Nils "3. gånger uti ärender för callaset till Stan, då han sista resan från Herr Vesterstråle hemförde 4. par Silfver Ljustakar som för 2:ne år sedan tingades till ombyte mot våra förra olika stakar". Vid middagen invigdes dessa med vackra vita vaxljus. Och den 4 februari for fru von Schnell till stan "att hos Herr Vesterstråle aflämna våra gamla Ljustakar och emotaga räkningen på de nya hvarvid millangiften samt tillagt silfver till 2. Ljussaxar besteg sig till 47. RD:r".

Måndagen den 6 oktober 1800 var Årstafamiljen och några andra hos Westerstråles och "spisade aftonmåltid, rätt nätt och artigt tillagad, och passerade aftonen muntert. Ehuru väl Silfver till bruk och nyttjande är förbjudet, var min lilla Gubbe så god och köpte åt mig ett litet ganska vackert drifvit presenter fat som bland annat får förvaras som en raritet". En överflödsförordning hade nämligen förbjudit användande av bordssilver, och söndagen den 28 september hade några av de närmre vännerna på Årsta trakterats med "brunt thé", eftersom det också rådde kaffeförbud, och vid aftonmåltiden tagit högtidligt avsked av silverpjäserna: "Då Ljus uti alla fyra kronorna och Silfverstakar brunno, samt en korg fylld med friska trädgårdsblommor sirade bordet; samt dracks Mjöd och sjöngs gamla skålar, vid det man

ärinrade sig det nådiga förbud, att hädanefter få bruka vissa ärligt fångne silfver pieser". Det förbjudna ställde fru von Schnell sedan in i salsskåpet och lät dammet lägga sig på silversakerna till ett bevis på att förbudet icke överträdde på Årsta.

Så länge Westerstråle levde fortsatte emellertid affärerna med Årsta och omfattade allehanda pjäser: silverstrumpstickor, solfjäder, guldmedaljong med miniatyrporträtt, kråsnålar, skorosor, ringar, även emaljerade, och åtskilligt annat. Den 5 april 1808 kom Christiana från Enskede och berättade att en flygel där brunnit ned och inspektör Forsberg förlorat allt vad han hade. Han hade sagt att han nu ej ägde så mycket som en träsked, "hvarföre strax skickades till Herr Vesterstråle efter en refflad matsked med påskrift: den 5. Aprill 1808, som min Gubbe var så god och skickade till Forsberg, med Christiana, till ett litet bohag; hvaröfver han blifvit ömt rörd och tackat mycket."

Stefan Westerstråle hade framgång i sitt yrke. Säkert byggde detta på personlig driftighet, men något betydde väl också hans gifte i den mäktiga hantverkssläkten Westman. Jämsides med barnskaran växte förmögenheten och i samma takt steg självförtroendet. Bisittare- och åldermansvärdigheterna i guldsmedsämbetet kommo i tur och ordning. Dagboken speglar tydligt denna utveckling och sin vana trogen döljer författarinnan ej sina tankar, allra minst de kritiska. Framför allt karakteriseras familjefadern själv men också de många uppväxande döttrarna, "de obelevade och gaucha mamsellerna". Men egendomligt nog äro de omdömen lätt räknade som fru von Schnell ägnar åt fru Westerstråle. Sexton års flitigt umgänge utan någon brytning är nästan rekord för dagboksförfattarinnan. Och ändå hyser hon varken någon större uppskattning eller egentlig vänskap för frun. Det trägna umgänget blir snarast i längden ledsamt. Och den tidigare så utpräglade Westerstråleska gästfriheten övergår i en viss inknappning och tröghet i fägnaden.

Ett litet plock ur dagboken behövs även här som verifikation av dessa påståenden. Söndagen den 9 januari 1803 heter det: "Pappa och jag voro hos Vesterstråles och passerade en faselig långsam eftermiddag, emedan ingen mer främmande var där, och

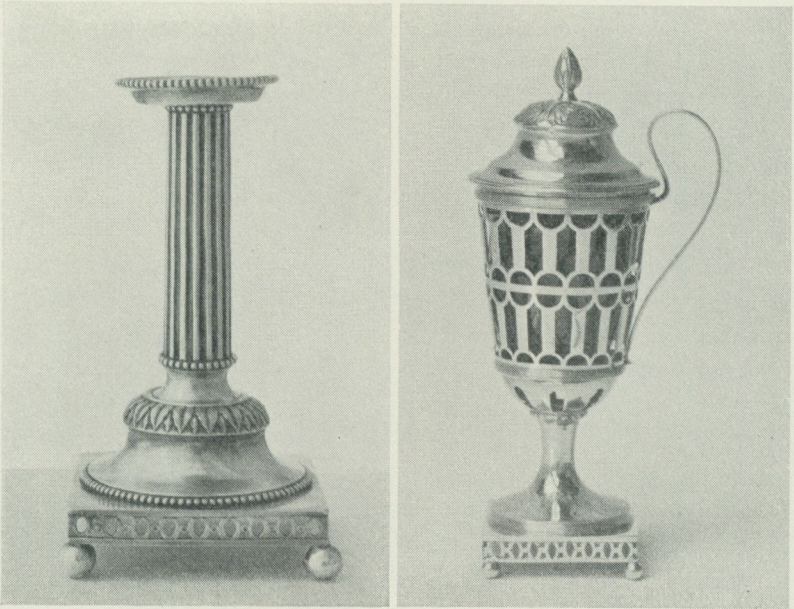

Bild 1—3. Några exempel på silverpjäser av Stefan Westerstråle i Stockholm, bevarade hos svenska privatägare: 1. Ljusstake 1795. Ljusstaken är gjord samma år som en uppsättning av fyra par stakar beställdes för bordet på Årsta. — 2. Senapskanna 1809. — 3. Guldring med monogram i blå emalj 1806. — 4. Sockerskrin 1810.

alla 4. älsta flickorna hängde, gned och filade på mina kläder efter deras vanliga artiga faconer." Ett år senare när herr och fru Westerstråle kom på söndagsvisit till Årsta var fru von Schnell "deraf så road att jag somnade" och ett par dar senare var det hos guldsmedens "efter vanligheten rätt Jäsp-roligt". Den 31 maj 1804 hörde fru von Schnell "Herr Vesterstråle vidlyftigt omtala sina bevistade Callaser" men efter ett operabesök tillsammans med de Westerstråleska damerna blev visiten hos dem "så torr att eij en dryck kalt vatten vankades". Den 7 februari 1806 var fru von Schnell hos Westerstråles "där alt nu är fint. Nya Gardiner, ny Ljuskrone, meubler, fransyska, dansmästare, Potraitmålare med mera som nu i hast eij specificeras kan". Samma år 16 maj heter det: "Slutelig var jag på visite hos Vesterstråle nu förtiden en odrägelig, hög varelse, som genom sitt högmod blir förnedrad uti förnuftig varelses ögon". Den 13 augusti var Årstafamiljen "hos H:r Westerstråle och fägnades med rödt vin, det enda som nu för tiden vankas i det rika brillanta huset". Söndagsvisiten på Årsta den 4 december 1808 beskrivs: "Han talade om Sig och sitt alt. Hon sofde i soffan. Lycklig är den! som kan höra, tåla, tåga, och med öfverskylande se sin nästas svagheter". Den 21 juni 1809 åt ryttmästaren middag hos Westerstråle "där högmod och gräl dagl: ökas hos Herrn tillika med penningar, men dumheten tiltager hos Damerna". Året avslutas med fru Westerstråles frånfälle. Eftermiddagen den 10 oktober "for jag till fru Vesterstråle som nu drages med en svår Lungsot, och för öfrigt har många ordsaker att beklaga sig öfver en brutal man och dess Älsta Dotters cartiga och sturska uppförande mot mor och syskon". Söndagen den 5 november meddelar dagboken: "Vessman var tidigt på morgonen att efterfråga tilståndet hos Vesterstråles, och hemkom med det oroliga svar, att frun i går aftons klockan 3/4 till 5. slutadt sin lefnad. H:r Vesterstråles dräng hade då redan gått hit, men kom sednare fram än Wessman. Drängen berättade, att frun önskat få tala vid sin man innan hon dog, och att han därom fått bud till sig i marknaden, men han kom eij hem förrän vanliga tiden då han slutadt sin handel för dagen klock: mot 7."

År 1810 låg ryttmästare von Schnell länge och allvarligt sjuk. Söndagen den 15 juli, då man var övertygad att slutet nalkades för honom, kom åldermannen på besök. "Vid dess bortgång sade min Välsignade Gubbe, Jag skall hälsa till er Fru, när jag träffar henne i andra lifvet."

Under de återstående åren till åldermannens död äro fru von Schnells omdömen om honom likartade. Oftast är han ett rytande odjur eller besatt odräglig, stundom den härskna och murkna Herr Åldermannen, men dess emellan kunde han göra allt för att "riktigt faitera oss". Söndagen den 27 mars 1814 omtalade trädgårdsmästare Zetterstrand "att Ålderman Vesterstråle i Thorsdags afton ändteligen blifvit död, hvarföre jag lät Ulrica gå till staden då hon såg Lakan för fönstren och lilla gringossen svartklädd". Två dagar senare omtalas att "där göres stora anstalter med sorgelkläder — och förefalla redan många tvister millan förmyndarena".

Med åldermannen hade en generation gått i graven och på Årsta var Märta Helena Reenstierna ensam kvar. Hennes barnsängsvisiter och fadderskap vid Götgatan voro slut. Men i "stamhuset" rörde sig nu en skara ättlingar om tjugo till sex år, döttrarna Charlotta Christina, Johanna Gustafva, Fredrika Catharina, Vilhelmina, Albertina och Lovisa Ulrika samt sonen "lilla gringossen" som hette Stefan efter far och farfar. Dagbokens utförligaste karakteristik av döttrarna Westerstråle och Märta Helena Reenstiernas mening om deras uppfostran finnes i samband med kronprins Karl Augusts intåg i januari 1810. Man åkte till guldsmed Hallardts hem i Storkyrkobrinken med skrindan överfull av guldsmedsdöttrar och deras tjocka franska guvernant, "och var högst fattalt att se, deras ovigheter, då de tumlade i gatan, gapade, knuffades, pratade, grälade, med ett ord — gement".

Märta Helena Reenstierna fick emellertid redan två månader efter åldermannens död den första känningen av den nya period som inträtt. Genom lämplig mellanhand begärde en ung hökare hennes hjälp för att "åtkomma en af Döttrarne eller egenteligen des pengar. En förträffelig kärlek! ty Han känner ingendera af flickorna och är förtjust i hvilken han kan få". Men sen följa

bröllopen så tätt att alla sex döttrarna voro gifta inom sex års tid. De sex mågarna voro kontrollören vid kungl. kontrollverket Bodin, sjökapten Wiksten, målaren Messing, pastorsadjunkten Ahlström, kammakaren Spångberg och lack- och korkfabrikören Friberg. Märta Helena Reenstierna band myrtenkronor, reste på bröllopen och beskrev kalasen i dagboken, särskilt sådana tillfällen då hon av familjen hedrades som en "vän eller mor". Och så börjar en ny omgång av barnsängsvisiter och fadderskap. Märta Helena Reenstierna följde verkligen troget den Westerstråleska familjens öden i denna nya generation och upprätthöll i det längsta förbindelserna med dess medlemmar.

Slutligen, när även dessa familjer började upplösas och då Märta Helena Reenstierna var uppe i sjuttioåren och satt mer ensam i Birger Jarls stenhus på Årsta återknöt hon gamla förbindelser med åldermannens bror kamrer Westerstråle och bjöd honom till sig, fastän hon varje gång klagar över hans självgodhet, hans skrikande röst och tröga och kaxande prat. Vid ett tillfälle är slutomdömet: "Det var en svår gäst, som endast talade om sina egna klokheter och sin frus dårskaper samt dotterns friare." Men ändå återupprepas bjudningarna, senast den 11 januari 1832, då beskrivningen lyder: "Vackert väder och litet snö. Sedan mer än ett år då jag sist såg Kamrer Vesterstråle hade jag det infall bjuda honom hit att få samtala om gamla bekanta. Han hämtades till midagen och hemfördes Landvägen i skrinda — Vilhelmina Vesterstråles andra Man Phragmen är Kyrkoherde och skall flytta åt Norra Roslagen — Bodins Änka bor med 5 barn uti Fidei-Comisse huset Södermalm. — Vikstens ofärdiga flicka är Gudilof! död — Spångberg 3:dje gången omgift med en från mannen skild hustru — Messing som hade Fredrica Vesterstråle och sedan en annan dålig änka är i Finland — Korkmakaren Friberg börjar bli dålig — Sonen Stephan kan göra lack och skära kork och har efven som samtelig svågarne sin egen Concubine — Fru Kamrerskan måste hjälpas och lyftas kan ej gå för sin gickt — alt är ynkeligt men Kamreren sjelf så klok, rik och högackad — som han sjelf sade."

Kalasdag på Årsta

Sorgeåret 1811 på Årsta, som började med ryttmästare Christian Henrik von Schnells död på trettondagen, hade gått till ända. Änkeryttmästarinnan började sin journal för 1812 med ett konstaterande härav och formulerade på den nya trettondagen en minnesrad över sin "i alla tider oförgätelige hulde man", sedermera årligen varierad under en tjuugoåttårig änketid. Då även begravningssterminens årsdagar gått förbi började fru von Schnell tänka på att uppfylla sådana umgängesplikter som sorgtiden ej tillåtit. Hon planerade en middagsbjudning för en krets av sin omgivning och skickade inbjudningar till ett trettiotal personer.

De närmaste veckorna före kalaset fylls dagboken med notiser om förberedelserna. Kokfru och vaktmästare tingas. Upprepade inköpsresor till staden. Viner hemtagas och "tunnas på buteljer". Knäckebröd av skrätt rågmjöl, saffransbröd och annat vetebröd bakas. Stora salen och övriga rum skuras. Och hos guldsmed Ryberg tingas och hämtas 18 nya silvermatskedar, 12 märkta med Märta Helena Reenstiernas och 6 med Hans Abrahams namn.

Kalasdagen beskriver värdinnan så: "1812. Februari 2. Söndag. Efven skönt väder till mot aftonen litet snösmol. Om morgonen hitkom Vagtmästaren Thorsell för att servera bordet — då han torkade glas och porcelaine och med biträde af min Son, Boberg och Fredric fick man bordet med stora Millanskifvan ihopasatt. Till middagen hitkommo följande personer neml: Ryttmästarinnan Rylander, lilla Ferdinand Löfve, Kamrer Borgstedt — Dess 2 Söner Fredric och Ulric — Fru Ros — Jernhandlaren Lars Viborg — Dess fru — och Dotter — Kamrer Vesterstråle och dess fru — Krono Bokhållaren Löfgren och fru, Kyrcko Inspector Bergman, — Fru Salander — Actuarien Rylander, Fält Secreteraren Ekmark — dess bror Secreter Ekmark — Hans vidlyftiga fru, Handelsman Gahm och dess Syster — samt mamsell Lotta Campbell. 9 till voro bjudne som ej kommo — nemligen, Fröken Ulrica Gyllensvärd, Ryttmästar Rylander, Älderm: Vesterstråle, H:r Salander, dess 2 söner, Bokhållare Berg och 2 Herrar Borgstedt till.

Maten bestod af 4. carotter — Petit pates och Sillsalade — Skincka med 2 täckfat, Jordärtschocker, Bringa med Kjörsbärs-sauce, blåkål med korf — Boullon med farce — Postej af Hummer och Kycklingar, Pudding af egg och bisquits, Kalkonstek, mandeltårta och Hjorthorns géleer. Man drack öhl och vin bra — men vid Tårtans ätning frambars utaf min Son mitt vackra Pommerantsträd med 4. mogna Pomerantser, däraf Ryttmästarinnan Rylander afskar den största och fru Lars Viborg en anan som på Silfvertalrick af vagtmästaren emottogs och öfverlämnades till mig hvarefter de lades i Bålen.

Observeras efven att skaftet på den knif hvarmed Pomerantserna afskars var gjord af Pomerantzträd och träden updragne från kärnor af mig lagda i jorden samt alt framgent skötta. Då när pomerantserne voro aftagne bort-togs Blomsterkorgen af bordet och trädet sattes i dess ställe fram. Till middagen dracks mera Bishop än pounch och om aftonen Bishop då man blott hade 6 fat.

Eftermiddagen försvan med pantlekar och diverse nöijen, efven valsades och voro rummen väl uplyste af vaxljus i kronor och silfverstakar, samt 10 Thenstakar omkring i stora Salen. På matbordet voro armstakar och vaxljus. Alla syntes nöijda och främmande drängarne fingo flera supar. Som mycket var i Kjöket att sysla och efven med Silfver och porcelainstvätt ty voro utom Kokmadamen här till hjälp trädgårdsmästarens och Bobergs hustrur, Mor Åberg, Christiana och vår Gumma Mor Maija — ty Anna Maija dugde till intet, skjuk, lat och oförnöjd mot alla. Vi gingo till sängs klockan 2.”

Det är tydligt att detta middagssällskap var sammansatt med all omsorg och vederbörlig hänsyn till familjens relationer till gästerna.

Familjerna Westerstråle äro i det avseendet att betrakta som tämligen självskrivna, så flitiga som förbindelserna med dem varit under långa tider. Och att åldermannen uteblev får skrivas på en tilltagande skröplighet under hans senaste levnadsår.

I övrigt är det ganska uppenbart att relationerna på ett eller annat sätt gälla Årsta egendom, antingen själva huvudgården eller

Bild 5. Dryckeskanna av Stefan Westerstråle 1792. Privatägo. Till huvudform och fötter är kannan gjord enligt barocktradition. Om Westerstråle gjort den drivna fruktorneringen, kan den ge en föreställning om arten av det drivna presenterfatet, som ryttmästaren köpte år 1800.

någon av de många tillhörande småställen och torp, vilka alltid voro eftersökta av stadsinnevånare, som där idkade något visst näringsfång eller fyllde sina behov av lantprodukter eller också enbart njöto lantlevnad till omväxling med sin huvudtillvaro i staden. En jordägare med ett sådant läge i förhållande till huvudstaden som Årstas fick ofta förfrågningar om hyresmöjligheter och hade oftast blott att ge direkt avslag. Det rådde ständig konkurrens om ställena och striderna om arrenderätten kunde emellanåt bli både heta och långvariga. Under sin långa änketid hade frun på Årsta tillfälle att göra ingående bekantskap med många sådana problem, som stundom avgjordes först på tinget vid Fittja.

Under sina senare år hade ryttmästaren ständigt haft Årsta huvudgård utarrenderad. Herr Kindberg — tidigare Hans Abrahams informator och samtidigt fru von Schnells hjälpare i allehanda småsysslor och uppdrag — var en tid arrendator och bodde då vid Zachrisberg, herrgårdens närmaste grannställe åt väster vid mitten av utfartsvägen till stora Södertäljevägen och en knapp kilometer från Årsta stenhus. Som arrendator av Årsta följdes han av aktuarien i krigshovrätten Daniel Fredrik Rylander, vilkens hushåll tog Zachrisberg i besittning i slutet av mars 1801, men som i oktober 1805 hade flyttat över till en annan bostad, Jakobslund, av fru von Schnell betecknad som "ingalunda någon sund boningsplats och en elak aftagsväg". Aktuarien och hans bröder ryttmästaren och löjtnanten voro gamla bekanta på Årsta, men i och med arrendet blevo sammanträffandena mellan familjerna naturligen betydligt livligare. Fru von Schnell var med aktuarien och besåg gödsvinen och mällden, man träffades vid slåttern på den förr så omtalade ängen och vid rågskörden, aktuarien efterskickades när bina svärmade och när de skulle skattas osv. Hans Årstabesök i affärer voro täta men ofta kom han till synes på rena sällskapsvisiter, stundom tillsammans med sin fru och hennes bror häradshövding Marcks von Würtemberg, då det kunde hända att "man litet jollrade i Politiquen och Œconomien". En ofta återkommande notis är att aktuarien reser till marknader för "att vinna eller förlora". Det kunde gälla Örebro eller Kristinehamn eller ock Småland och Skåne, resorna varade ibland många veckor och ändamålet var yrkesmässigt biribispiel. Längre fram var aktuarien ledare av spelklubben i det Bergstrahlska huset vid Riddarhus-torget. Han var en livfull, företagsam, alltid "parlerande" herre. En dag heter det i dagboken att "han med flere hade någon sorts Lurendreijande för sig vid Zachrisberg som han sade". Men hans ekonomi förde honom också någon gång till gäldstugan, det gamla Bysis, nuvarande Hornsgatan 82 B. Där vistades han från maj till oktober 1802, 25 veckor, varunder han fick flera visiter av ryttmästare von Schnell och Hans Abraham men också stundom var hemma åtföljd av en vaktkarl och kunde då trakteras med kaffe uppe i pilen vid Årsta jämte flera grannar. Efter frigivningen drack han färsköl på Årsta.

I februari 1807 blev aktuarien Rylander änkring. En söndags-
 eftermiddag i september kom han till Årsta "och gjorde så väl
 visite hos (kusken) Hägerströms Hustru som oss. Pappa undrade
 till hvilkendera den egenteligen var ämnad". En annan gång var
 han efterskickad till Årsta för att följa herrarna von Schnell till
 tinget, vilket skedde "sedan han förut kyst Cecilia i matsalen".
 Och vidare har dagboken den 4 december 1811 en något ordrikare
 karakteristik av aktuariens familjeförhållanden: "Aktuarien Ry-
 landers lilla Mamsell Löthman, som jag fick i Oct:br veta, hade
 några vissa qväljningar, är nu efter Hans Abrahams utsago, syn-
 bart trind — en sak, som jag förut ej velat fråga min Son, förrän
 man å nyo påmint mig om samtl: våra Herrar Arrendatorers
 mångfaldiga goda egenskaper, och den heder man i allmänhet för-
 värfvar, då man fréquenterar deras sällskaper."

Om aktuariens bror ryttmästaren berättar dagboken i april
 1805 att det lyser för honom och en gammal mamsell Löve. Seder-
 mera var ryttmästarinnan Rylander fru von Schnells sällskap till
 slottet vid flera festtillfällen, t. ex. riksdagspredikan och kröning
 1809 och borgerskapets välkomstbjudning för kronprins Carl
 August den 31 januari 1810, då man först såg på dukningen i
 Börsen och sedan på rummen i slottet, varvid t. o. m. den nye
 kronprinsen själv skymtade förbi.

Efter aktuarien Rylander kom postsekreteraren Jakob Ekmark
 som arrendator till Årsta och umgänget med Jakobslund blommade
 åter upp. Hela Årstafamiljen var t. ex. en trettondag där i ett
 muntert lag om 17 personer. "Alt var där fint och delicat, för-
 nämligast dyra, fina och mångfaldiga drickesvaror". Dessemellan
 sade ryttmästare von Schnell sin arrendator någon rätt amper
 sanning om tillämpningen av kontraktet. Men i denna familj är
 det ändå frun som mest upptar dagbokens utrymme. Det första
 omdömet kommer efter ett sammanträffande på Nabots äng med
 fru Ekmark och hennes syster, "hvilka begge tydligt marquerade
 hvad deras yrke varit, ty de voro ytterligt fria". Och en annan
 gång heter det: "I alla fall äro de slarfhamsor." Sammanstöt-
 ningarna gälla åtskilliga vardagliga förhållanden, men en decem-
 berdag 1811 beskriver dagboken: "Hans Abr var uppe hos fru
 Ekmark. Hon var sedan och skoijade i drängstugorna, med sin

vanligt artiga facon, och utsökt vackra talemått — där Djefflarnas återopande utgorde hennes högsta föremål, vare sig i ondska — hushållsgöromål eller Kjärleks infall.” Dagen därpå skriver fru von Schnell: ”Secreter Ekmark var inne midagstiden, då jag länge retad af dess frus många otidigheter sade honom att han vore för god, för flat och måste hålla sin dame i kapson.” På julafton sägs ytterligare ifrån med understrykningar att hon ”*var, är och blir alltid infame*”. I mitten på januari 1812 var sekreter Ekmark på Årsta och ”man talade serieust om ömsesidors rättigheter”. Och till sist två dagar före middagsbjudningen skriver värdinnan: ”Hon ser mig lika ogerna som jag ser henne, dock kan hon ej emotså sin böijelse at komma hit på callaset.”

Zachrisberg beboddes några år av löjtnant Campbell, som tidvis hade vissa arrenden vid Årsta, bl. a. kvarnen. Hans syster mamsell Lotta Campbell fanns nu kvar där, sedan Zachrisberg 1811 blivit bostad för bagaren och handelsmannen Carl P. Gahm. Han i sin ordning hade ett par år brukat de så kallade Bergtorpen, Berg och Berglund vid Zachrisbergsvägens mynning i Södertäljevägen och var nu också arrendator av Årsta bränneri. Hans syster var mamsell Carolina Christina Gahm. På fettisdagen 1810 fick fru von Schnell i present av honom ”en stor bulla i form af Ankarstock af den aldradelicataste blandning med kryddor liknande kryddskorpor”. Den 13 november 1811 har hon antecknat: ”Herr Gahm var här och lärde mig baka kryddskorpor, Goda men ganska dyra.” Umgänget var i övrigt helt normalt med ömsesidiga bjudningar.

När man tog den västra utfartsvägen från Årsta, den förbi Zachrisberg, och på Södertäljevägen fortsatte in mot Hornstull, passerade man först Adolfsberg, Nyboda och Gibraltar och kom därefter, nedanför Nyboda backe till Grönbrink och Helenedal, båda på höger sida mot Årstaviken och före Liljeholmen. Slaktaren och handlanden Johan Sallander, hos vilken fru von Schnell redan åtskilligt tidigare hade handlat, arrenderade sedan flera år både Helenedal och värdshuset Grönbrink. Ensam eller med familjemedlemmar eller den högt betrodde bokhållaren Berg förekom han ofta på Årsta liksom familjen von Schnell då och då syntes hos honom i nog så förnämt sällskap. Den 21 maj 1806 visade Sallander

vid Grönbrink lusthus och nya rum och trakterade med öl och kräftor. Och nu senast på trettondagen 1812 var fru von Schnell och Hans Abraham på stor middag och aftonmåltid i ett sällskap på aderton personer på hans egna domäner vid Hornstullsgatan, där han invigde sitt nya stenhus, "hvarest var ganska grant, propret och modernt, samt en ganska glad utsigt".

Jämte den västliga vägen till Stockholm in genom Hornstull hade Årsta en östlig väg genom Skanstull. Herrgårdsvägen gick sydöst ut en och en halv kilometer till Valla, där den mynnade i landsvägen Brännkyrka—Skanstull. Vid landsvägen passerade man strax efter Valla en klunga av småställen, Ljungby, Pettersborg, Sundsborg och Linde, och var därmed halvvägs till Skanstull. Bland dessa ställen gick Årstadomänens östgräns mot Enskede gårds ägor, till vilka bl. a. Linde hörde. I denna trakt hade den talrika familjen Borgstedt med mågen Wiborg och hans familj sin lantliga tillvaro. Umgänge och arrendeaffärer mellan dessa familjer och Årsta hade pågått sedan århundradets början. Kamrer Jakob Borgstedt förde ett stort hus även vid lantstället Linde och när hans fem söner, officerare och ämbetsmän, voro med hemma eller på Årsta blev det oftast stor konsert. Mågen järnkrämare Lars Wiborg och hans syskon voro väl hemmastadda vid Pettersborg, som redan deras fader viktualiehandlaren hade arrenderat av ryttmästare von Schnell. Lars Wiborgs bror magister Anders Wiborg hade övertagit den Silverstolpeska bokhandeln vid Västerlånggatan och försåg Årstafrun med boklån och fick emellanåt i gengäld blombuketter, t. ex. på Andersmässodagen 1806 en "af 11 olika slags blommor neml: Primula veris, 4 olika sorter nejlickor, Fleurs eternelles, Leufkoijor, Girania, Myrthen, Rosenmarin och en prägtig lakviol etc."

Lars Wiborgs bröllop stod på Linde den 25 oktober 1800 med ett fyrtiotal gäster, som klockan tre på natten följdes åt till staden "att se de nygiftas boningsrum, hvilka voro ganska vackra, många och propra". Efter ytterligare traktering där reste Årstaherrskapet efter klockan fyra "genom Horns Tull hem, hvarefter hvilans smakade väl".

En augustidag 1808 såg Årstafrun och hennes son från handels-

man Lars Wiborgs fönster i Söderströmska huset vid Adolf Fredriks torg hur överståhållaren greve af Ugglas mönstrade borgerskapet.

Söndagen den 18 mars 1804 voro familjerna Borgstedt och Wiborg fulltaligt på Årsta till middag. "Eftermiddagen uppfördes concert af alla unga Herrarne Borgstedt, derefter dantsades 4. Quadriller och en Englois".

Kamrerskan Borgstedts namnsdag Lovisadagen 1806 började med ett åskslag "med ett förskräckande smattrande", men för övrigt var där grant "med guirlander, blomster bouquetter, gröna hvalf och många Lovisa, Musique på Claver, Violer och Gardies-musique, Sång, verser, skålar, dants, drickande, Canonade och vist öfver 50. personers sällskap".

I augusti 1811 blev kamrer Borgstedt änkling. Från sorgehuset hade man visat sig mycket angelägen att Årsta stora grå täckvagn skulle vara med vid begravningen, varför Hans Abraham i den åkte över Valla till Linde och jämte tio andra vagnar följde i processionen till Katarina kyrkogård.

Kärntruppen av middagssällskapet på Årsta den andra februari 1812 är därmed presenterad och dess relationer till gården och värdfolket antydda. Om måltidens förlopp och om själva anrättningarna ger dagboks författarinnans uppräknin g blott ett allmänt begrepp av riklighet. För en exakt uppfattning krävs sammanställning med andra måltidsprogram och med samtida kokbokslitteratur. Men avslutningsceremonien med de färska pomeranserna förefaller att vara komponerad av värdinnan själv och systematiskt utbildad som en manifestation av hennes allra personligaste odlargärning på Årsta. Medan kretsen av Årsta större och mindre arrendatorer avslutade middagen med att tömma bålarna av bishof och punsch stod det skördade pomeransträdet på bordets mittpunkt som ett litet vårdträd och symbol för gårdens och dess värdinnas ädlaste ans.

Ovanstående uppsats är sammanställd av material ur Märta Helena Reenstiernas dagbok 1793—1839. Detta är till större delen förut opublicerat; till en del återfinnes det i det urval av dagboken som utgivits under nedanstående titel:

Märta Helena Reenstierna, Årstadagboken, del I—III, Stockholm 1946—1953.

MÄSTAREN TILL HAMMARSVALLS- MÅLNINGARNA

av Bror Hillgren

I Fataburen för 1953 har Svante Svärdström ingående beskrivit de bonadsdelar, som anträffats i gården Maddeln i Delsbo och som härleda sig från 1600-talet. Senare ha i samma gård anträffats målade takbräder, som av allt att döma äro samtida med bonaderna.

Det är emellertid icke dessa takbräders målning mitt inlägg kommer att röra sig om utan om målaren och beställaren. Målningens fragmenten ansågos först ha tillhört en och samma interiör som de i Alfta funna, alldeles likartade målningarna, bärande årtalet 1645, men man har senare funnit, att så icke varit förhållandet. Man får nöja sig med vissheten att det är samma hand som fört penseln. Vidare har om målningarna från Hammarsvall sagts att de på grund av innehåll och utförande kunde anses vara beställda av en kyrkans man. Det äro de på sätt och vis också, men ej av en präst, utan av kyrkvärden Per Persson, som vid tiden för deras tillkomst ägde den gård, där de anträffats, nämligen Hammarsvall nr 5 — senare kallad Maddelns. Per Persson tillträdde hemmanet 1641 och blev kyrkvärd samma år som målningarna i Alfta daterades, det vill säga 1645. Att detta äger sin riktighet ser man av jordeboken och kyrkans räkenskapsbok. I den senare är för år 1645 antecknat "Jon Olofsson i Sjömyra och Per Persson i Hammarsvall, som på samma år (1645) voro satta till kyrkvärdar".

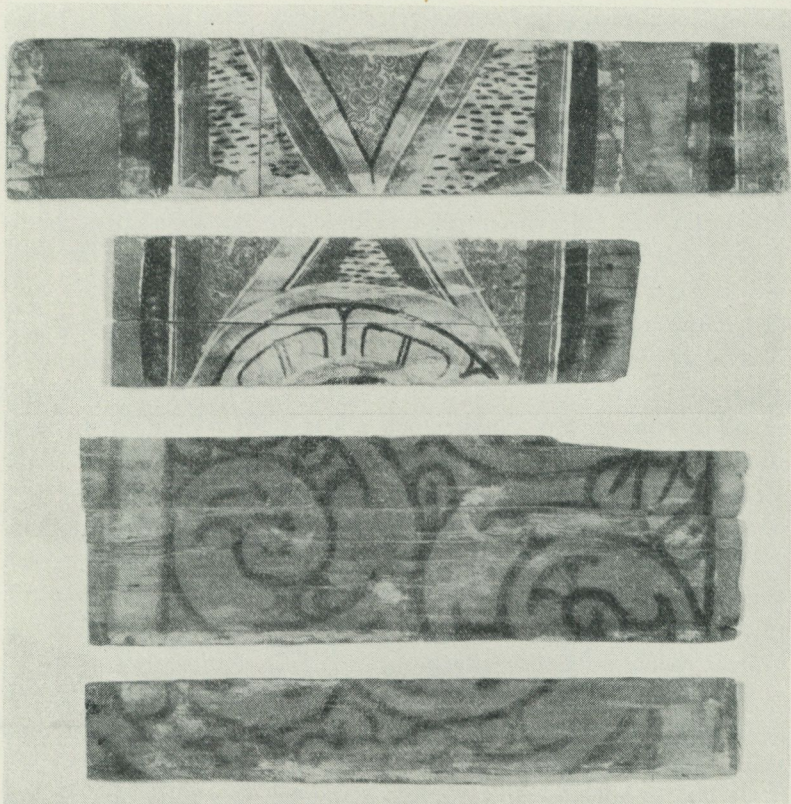
Här ha vi alltså beställaren. Vad målaren beträffar, ser det ut som om även han anträffats, men man får kanske stanna vid gissningar.

Det finns enligt min mening ingenting i Hammarsvallstapeten som bevisar att dess mästare varit hälsinge, men heller ingenting som bevisar motsatsen. Däremot klargör kännedomen om högre-ståndsdräkternas detaljer, att han varit en man som sett sig omkring och icke varit främmande för hur man dekorerade väggar i borgarhem. Han synes dessutom, som Svärdström påvisat, ha tagit intryck av kyrkomålningarna i Hackås i Jämtland. Skulle han ha varit bosatt i Delsbo, borde man kanske på andra ställen än i Hammarsvall ha funnit tapetrester från samma tid och av samma hand, men endast ett litet fynd till av detta slag har hittills gjorts. Däremot har man funnit en tapetrest från ännu äldre tid.

Nämnas måste dock, i samband härmed, den på 1600-talet kanske främste Delsbomålaren, i kyrkans böcker kallad "Anders Målare i Bredåker". Då från denna tid i Delsbo anträffats både bordskivor, skåp och kistor med daterad målning, måste man ju förstå, att det funnits mer än en målare i socknen, men under hela århundradet nämnes ingen av dem mer än Anders, med titeln målare, fränsett konterfejaren Aurellers medhjälpare när han på 1650-talet målade i Delsbo kyrka, men han medföljde väl konterfejaren från Gävle.

Johan Johansson Aureller, som på 1650-talet kom från Gävle till Delsbo och målade kyrkoherde Björkmans porträtt samt utförde en del finare målningar i kyrkan, såsom pryddandet av predikstolen, på vars himmel han målade keruber, kan dock icke vara mästare till Hammarsvallsinteriören, ty han målade alltid realistiskt, t. o. m. då han åt prosten Björkman dekorerade en bordskiva, se Nordiska museets årsbok 1939, s. 71: "Ett bord från Delsbo prästgård." Blomkransen på bordet är helt realistiskt målad och i granna färger samt har inte det minsta gemensamt med de strängt stilerade takdekorationerna i bruna och gråa toner på takbräderna från Hammarsvall.

Aureller var en på sin tid uppskattad och anlitad porträttmålare, och det är väl uteslutet att han skulle åta sig i förhållande till tid och arbete säkerligen av hemmansägarna dåligt betalda beställningar. Olof Broman omnämner "Hinrik Målare, utsättande årtalet 1646", och vid samma tid verkade konterfejaren Gullik

Fyra av takbräderna från Hammarvall, visande karakteristisk ornamentik.

Mårtensson i Forsa som dog omkring 1650. Hans måg var konterfejaren Per Eriksson Bergquist.

Hinrik Målare kan ha dekorerat väggar, såväl som Anders Målare, men vad Mårtensson och Bergquist beträffar, så målade de huvudsakligast porträtt, efter de kallas konterfejare. De hade dock bevisligen målat i Forsa kyrka, den sistnämnde ett epitafium över den förre. Om någon av de nämnda varit i Hackås och sett kyrkomålningarna därstädes vet man ju inte. Det finns emellertid en vittberest målare, som bevisligen målat efter bilder ur Gustav

Adolfs bibel men inte var konterfejare utan alltså har målat bilder på väggar, och som dessutom bevisligen var i Delsbo på 1640-talet, dit han kommit för att måla, efter han då säges ha varit i Hälsingland en tid och målat. Att han målat åt kyrkvärden i Hammarswall kan ju inte bevisas, men det är inte otroligt. Han vistades 1646 hos den andra kyrkvärden i Delsbo, John Olofsson i Sjömyra, där han vid avresan tog bibelblad och ett silverbälte. Denna öarlighet bevarar hans namn åt forskningen, varför man får hoppas att hans straff blev lindrigt, isynnerhet som han upphanns och måste återlämna både bibelblad och skärp.

Kristoffer Nilsson, som han hette, instämdes till delsbotinget 1647, då han säges vara från Ångermanland, men "hade uti förlidne år varit här i landet och målat". Han hade varit med i sista danska kriget som knekt, "men när kriget var överhänt, hade Velbördige Welam Philippe tagit honom från knekttjänsten, enär han icke där hade något arbete". Nu hade han hos John Olofsson i Sjömyra "avhänt utur biblia främsta bladet eller titulen, och högt i åminnelse konung Gustaf Adolfs konterfej, med tre andra tavlor och avritningar som han sade sig vilja måla efter". Dessutom ovannämnda silverskärp.

Målningarna vittna visserligen genom sin konstnärlighet om en gedignare personlighet än Kristoffer bevisat sig vara, men man känner ju inte några närmare omständigheter vid stölden. Sprit t. ex. kan ju ha inverkat. Att han målat bibliska motiv på väggar kan väl åtminstone anses bevisat.

EN ROSELE FRÅN NORDKOSTER

av Inga Wikland

Nej, min rosele vill jag inte lämna ifrån mig, för den använder jag själv. Men försök hos Agnes! Det kan hända, att hon har någon kvar." Detta svar fick jag då jag i somras vid besök på Nordkoster uppsökte fiskaren Algot Peterson i hopp om att till museet förvärva en rosele, ett hjälpmedel vid rodd som numera inte används, enligt vad som omtalats för mig. Bland unga personer på ön är det inte ens alla som så noga känner till vad det är. Nu hade jag i alla fall fått veta, att det fortfarande finns en person — den siste på Nordkoster — som regelbundet använder rosele så som man gjorde före motorbåtarnas tid.

En rosele är vanligen gjord av segelduk och har formen av ett livstykke — öppet mitt fram — som anbringas på kroppen. Axelbanden utgöres av rep liksom även de två tampar av ca 30 cm:s längd som är fästa mitt fram på var sida om öppningen. Tamparna avslutas i en ögla, omkring 6 cm i diameter eller lagom stor för att omfatta åran vid handtaget. Roselens uppgift är att underlätta arbetet vid rodd. Med armarna endast riktar man årorna, man rör med kroppen, dvs. man böjer sig framåt-bakåt. Roselen har använts både av män och kvinnor såväl vid rodd i Kosterundet som vid längre färder. Enligt de uppgifter jag fått tycks den ha haft en allmän utbredning på Koster. En meddelare säger således: "Mor använde alltid rosele när hon skulle ut till hummertinorna. Hon slet så fort ut dom, så jag fick sy många till henne." Då motorbåtarna började tränga ut roddbåtarna och bli det vanligaste samfärdsmedlet öarna emellan, hade man naturligt nog inte längre samma behov av roselen.

Rosele från Nordkoster.

Alltnog, jag hade fått rådet att försöka hos Agnes, dvs. fru Agnes Carlsson, en yngre släkting till herr Peterson, och jag begav mig dit. Efter en del sökande nere "på bo", i sjöboden alltså, fann vi också vad vi var ute efter, och fru Carlsson erbjöd sig genast att lämna sin rosele ifrån sig. Den hängde ju numera för det mesta i en vrå i sjöboden. Visserligen kunde det inträffa att hon hade användning för den, men det var en enkel sak för hennes man att göra en ny. Hon trodde nämligen inte, att de fanns eller ens någon gång funnits att köpa. Ätminstone hade hon inte hört talas om andra än hemgjorda roselar. Och den, som alltså nu finns i museets samlingar (inv.-nr 247 236), gjorde hennes farfar åt henne för över 20 sedan, då hon ännu var en flicka i tonåren.

Litteratur: Göteborgs museums årstryck 1939, sid. 151—152.

STRÖMBÄCKS GLASBRUK

av Rut Liedgren

En och tre kvarts mil söder om Umeå, mellan Västerfjärden av Bottniska viken och den lilla ån Strömbäcken, låg Strömbäcks glasbruk, det tredje i ålder av glasbruk som inrättats i Norrland. Strömbäcks by finns kvar, bruket är borta sedan mer än sjuttio år. Den äldsta bruksanläggningen låg alldeles invid Strömbäcken, strax väster om den plats där bruket senare växte upp. Den ständigt pågående landhöjningen lär ha varit orsaken till att bruket måste flyttas. Under den äldsta perioden var bruksbebyggelsen förlagd både till Ströms gamla bruksplats dryga två kilometer norrut — där befann sig karaktärsbyggning, några gamla stugor, ett par badstugor samt magasin — och till platsen vid bäcken. På dess västra strand stod den äldsta hyttan; den jämnades med marken 1788 genom eldsvåda.

De rester av bruket som finns kvar är blygsamma. En bod och en smedja nere vid fjärden samt en del husgrunder tyder genom sin placering på att en gammal bruksgata gått fram där. Till de äldsta bevarade byggnaderna i övrigt hör f. d. kontoret från omkring 1802 och två glasblåsarbyggningar med gaveln mot vägen och med anor från 1780-talet. På vägens andra sida reser sig inspektorsbyggningen. Ett gott stycke söder härom och efter ombyggnad 1851 bibehållen i oförändrat skick ligger en gammal bagarstuga insprängd i en liten klunga hus. En brandförsäkringskarta från 1897 visar hur den nyssnämnda vägen förbi glasblåsarbyggningarna ännu hade en viss prägel av huvudstråk. På vägens

Denna uppsats ingår i en handskriven festskrift till förste intendenten Brynolf Hellner på 50-årsdagen den 2 dec. 1950.

östra sida stod då alltjämt tre byggningar i rad och på dess västra ytterligare ett par.

Hyttan som efterträdde den 1788 brunna uppfördes strax invid vägen åt fjärden till. Grunden finns ännu rester av. I den hyttan fanns platser för åtta arbetare — i den äldsta hade det varit sex verkstäder — och de åtta verkstäderna var tillverkade av plankor och utrustade med tillhörande vattenlådor. I varje verkstad fanns en nisch med hyllor för fönsterglasvalsar och ett litet skåp med lås och gångjärn för verktygen. För ”vitglasverkstäderna” var ordnat ett större och ett mindre kontor av bräder, och för hela arbetsstyrkans dagordning fanns ett väggur uppsatt i själva hyttan.

De tidigaste arbetarbostäderna utgjordes av små stugor innehållande kök, kammare och förstuga. De något yngre s. k. glasblåsarbyggningarna är av annan typ. Var och en är avsedd att hysa två familjer och var familj har kök och kammare. Glaslångsliparens bostad skiljer sig betydligt härifrån; beskaffenheten på hans bostad, fem eldrum och förstuga, vittnar om den högre rang på den sociala skalan som hans specialgebit berättigade honom till jämfört med de vanliga arbetarna.

Den äldsta huvudbyggnaden är längesedan borta, den låg mellan bäcken och gamla kontoret och beboddes på sin tid av ”Directeuren” Kjönich Hallenius. Kort före 1800 företogs en ombyggnad som gjorde att huset helt ändrade karaktär. De fyra smärre rummen inreddes till bostäder åt brukets arbetare och den stora salen förvandlades 1798 till brukskyrka med bänkar, altare och predikstol. För att ge rummet en högtidligare prägel upptogs större fönster och en stor dörr fick ersätta den gamla. Den byggnad som samtidigt upphöjdes till värdighet av corps de logis låg på åsen ett litet stycke öster om glasblåsarbyggningarna. Åt sjösidan utbreddes sig en terrasserad trädgård, enligt 1818 års brandförsäkringsinstrument omgärdad av ett ”spirplank” målat med oljefärg och försett med dubbla grindar med regler och lås. Sedan detta hus rivits, fick den 1817 uppförda inspektorsbostaden tjäna som huvudbyggnad. Det var ett reveterat envåningshus beläget norr om den gamla bruksgården. I sitt nya fullt färdiga skick kom det att innehålla fem rum och förstuga i bottenvåningen och på den rymliga vinden två kamrar. På 1860-talet var huset utvändigt

klätt med hyvlade, listade och rödfärgade bräder. Mot århundradets slut tillkom två stora verandor, en mitt på vardera långsidan. Ovanför förstugudörren ”i två upplåtningar med fönster ofwanföre i samma ram” var en klocka uppsatt — om av typen tidmätare eller ringklocka framgår ej av beskrivningen i vederbörande brandförsäkringsinstrument. Huset finns fortfarande i behåll, i stort sett i oförändrat skick.

Strömbäcks glasbruk privilegierades år 1773 för spegel- och taffelglastillverkning. Driften sattes utan dröjsmål i gång, men redan efter några få år kom företaget på obestånd och måste nedläggas. 1780 inropades bruket på auktion av bokhållare Anders Qwist och driften omlades i samband med nämnda år utfärdade privilegier för Qwist. Tillverkningen skulle nu omfatta även finare och grövre glassorter.

Strömbäck var i viss mån efterträdare och arvtagare till det närbelägna Ströms glasbruk som varit i gång på 1750-talet. 1748 hade Olof Malmerfelt erhållit privilegium för anläggning av ett glasbruk, 1751 införskaffade han böhmiska glasblåsare och tillverkningen tog sin början. Den blev dock av mycket kort varaktighet. Bristen på råmaterial gjorde sig svårt kännbar, främst var tillgången på egen skog långt ifrån tillräcklig för behoven. 1757 måste bruket läggas ned. Strömbäck lyckades strax i början av sin existens som bruk förvärva en skogstrakt på ön Obbola, belägen i själva Umeåfjärden, och driften var därmed säkrad ett tiotal år framåt.

Enligt ett brandförsäkringsinstrument 1783 hörde Strömbäck då under Umeå stads hall- och manufaktur rätt. Delägare i bruket var direktör Kjönich Hallenius och hans medintressenter till 1/8, kapten Clement af Huss till 5/8 och kamrer Anders Qwist till 2/8. 1818 innehades Strömbäck av brukspatronerna Henric Bjur (16/21) och Mårten Grahns (5/21). Deras namn förekommer i Umeå Magistrats Oeconomiae protocollet för År 1805, bägge herrarna tituleras där brukspatron, vilket måhända kan tydas som om de redan vid 1800-talets början varit ägare till Strömbäck. 1821 övergick bruket i handelshuset Åberg & Grahns ägo. Firman gjorde cession vid mitten av 1830-talet — 1835 står i hallrätts-

berättelserna brukspatron Olof Reinhold Meuller som innehavare till Strömbäck. — medan å andra sidan vid 1838 års brandsyn Åberg & Grahn uppges som ägare, ehuru i cessionstillstånd. Efter brukspatron Meullers död på 1840-talet drevs bruket av hans änka Anna Maria eller "Meullerska sterbhuset" till 1853, då hälften i rörelsen inköptes av Carl August Liedgren. Änkefru Meuller förefaller inom kort ha sålt sin andel, ty i Förteckning å Fabriker och Manufactur Inrättningar uti Westerbottens Läns Första Fögderi för år 1854 uppräknas som innehavare av Strömbäcks glasbruk C. A. Liedgren, Carl Rydberg och C. W. Winnberg (den sistnämnde f. d. inspektör vid bruket). Den 29 november 1855 säljer C. A. Liedgren sin halva andel till brukspatronen, kammarskrivaren Eric Häggström Sr och handlanden Herr Robert Wilhelm Häggström. I familjen Häggströms ägo kvarstod bruket tills det nedlades 1880.

Några stickprov i Kommerskollegii arkiv ger diverse upplysningar om brukets tillverkning och arbetarstab. I 1821 års hallrättsberättelser finner vi förutom uppgiften att vid bruket var anställda "En Hwit Glas blåsare och Sju Grön Glasblåsare" en fullständig tablå över 1821 års tillverkning vid Strömbäck. De stora grupperna var fönsterglas, grönt glas och vitt glas, den senare med underavdelningen slipat och ritat. I grönt glas gjordes mjölkbunkar, drickskrus, nattpottor, buteljer, stop och retorter, i vitt glas schatull, flaskor, glas, karaffiner, nappar, saltkar, urglas, crèmekannor med lock, skomakarkulor, ljusformar, ögonflaskor och apoteksglas. "Slipritade" var sådana glasföremål som hade med drycker att göra, karaffiner, brännvinsglas, vinglas, över huvud sådant som ställdes fram på bordet.

En så fullständig deklaration som den i 1821 års hallrättsberättelse finner man ej i de senare berättelserna. Där sammanfattas de olika huvudgrupperna inom tillverkningen utan närmare detaljbeskrivning, som exempelvis 1828: "Strömbäcks Glasbruk beläget 1³/₄ mil från Staden äges af handelshuset med firma Åberg Grahn & Comp., är den enda fabriks- eller manufakturinrättning i orten. Här begagnades under loppet av år 1828 8 glasblåsare och 1 glaslipare, vilka arbeta vid lika antal verkstäder, samt 1 smältare; och utgjorde tillverkningen

452 kistor 10 5/6 skof fensterglas i värde uppgifvit till	18.062: 0.4
62.396 st. grönt glas	5.638: 41.9
31.602 „ Souda glas	161: 37.2
30.897 „ hvitt glas	4.222: 41.4
2.493 (överstruket) st. genom ritning och slipning förädlade pjecer	599: 9.—”

Antalet arbetare har som vi ser något ökat sedan 1821, och 1830 är redan 25 arbetare sysselsatta vid bruket. 1835 är styrkan uppe i 43 personer, varav 33 mantalsskrivna och 10 barn. 1841 — företaget kallas då fabrik — har siffrorna sjunkit avsevärt. Värdet på försålda glasvaror har minskat med drygt hälften och arbetsstyrkan har skurits ned till 8 mantalsskrivna och 15 diverse mantalsskrivna personer. Orsaken till denna avmattning är klar: en konkurrent har dykt upp mellan 1835 och 1841. Det nya företaget är Ytterstfors glasbruk på hemmanet nr 1 i Byske by, där fönsterglas och diverse sorters glaskärl nu hade börjat tillverkas. Ägare var Ytterstfors Sågbolag. 1841 var ej mindre än 52 arbetare anställda vid det nya verket, därav 32 mantalsskrivna, och omsättningen under året var större än vid Strömbäck. Strömbäck arbetade sig emellertid sakta uppåt, 1853 har det åter nått en hyggelig årsomsättning och 93 arbetare trängas vid ugnarna. Av dem är 6 mästare, 20 mantalsskrivna arbetare, 1 kvinnlig arbetare och 47 barn under 15 år. Tillverkningens art har emellertid nu skiftat karaktär. Redan 1850 utgör diverseglasproduktionen, dvs. allt glas utom fönsterglas, endast 1/20 av fönsterglasets värdemässigt sett. 1827 hade den stått för lejonparten.

Av hallrättsberättelserna (exempelvis från 1830 och 1835) framgår att brukspatron Meuller liksom handelshuset Åberg Grahn hade egna skeppsbyggerier vid Ume älv. De fartyg som figurerar i C. A. Liedgrens efterlämnade papper är skonerten Ceres, förd av kapten J. F. Holmberg och i september 1854 såld till grosshandlare J. H. Menk, skonerten Strömbäck på 25.93 ”svåra läster hvarje läst räknad till Aderton skeppund jernvigt”, byggd i Umeå och förd av skepparen P. Öberg, skonerten Neptun, galeasen Sankt

Olof och galeasen Tre Bröder. Tre Bröder är det fartyg som vid tillfälle upprätthåller trafiken mellan Vasa och Konungariket Sverige. Kapten Jan Jansson fraktar exempelvis över 53 tunnor tjära som ilastats av handlanden A. Leander i Vasa i oktober 1854 och som möjligen har grosshandlare Menk i Stockholm som slutmål. En nota ställd till denne på avgifter för fribrev och charta sigillata m. m. gäller just galeasen Tre Bröder. Man finner i de Liedgrenska papperen, utom det nämnda, diverse kvitton på slussavgifter i Stockholm, räkningar på båtshakar, block och förstängssegel, segelduk och tjärborstar, hampa, trossar, bensellinor, segelgarn och liggarn, repslagerivarorna mestadels levererade av repslagare E. G. Nettelblad i Umeå.

Då fartygen löpte ut från Strömbäck hade de last av glas — nere vid stranden fanns särskilt packhus — och på återvägen hem medförde de spannmål och matvaror, ävensom vin och brännvin. Största leverantör åt bruket var grosshandlare Menk i Stockholm, men namn även på andra såväl avnämare som leverantörer påträffas i de ovannämnda papperen. Den 7 juni 1854 avsändes med ångfartyget Örnsköld "16 $\frac{1}{2}$ kister av detta Bruks tillverkning till Örnsköldsvik och Pehr Olssons emottagande", och från 31 december 1853 daterar sig en räkning på $\frac{1}{2}$ kista fönsterglas utställd på herr Brukspatron E. Häggström av C. W. Winnberg. I räkningens vänstra hörn är en anteckning att summan skall debiteras Håknäs sågverk som avräkning på bräder. Sporadiskt ingår glasposter även i en liten annotationsbok, förd av C. A. Liedgren, men då vanligen gällande smärre kvantiteter. En sådan post lyder: "Sålt 12 st Jagtflaskor 12 st svängda Brännsvins Glas". 3 Rd fick köparen betala. Till brukspatron I. F. Nordin på Hörneåfors levereras en större mängd glasvaror, bl. a. "trädgårdsglas" (för drivbänkar) för 300 Rd RGS. Och den 4 februari 1854 fattar J. O. Berglund i Nordmaling pennan och skriver på en oansenlig, numera fragmentarisk papperslapp ut följande räkning: "Brus pattronen H. Å. Herr Lingren — — — Strömbeck torde hvara af den god hetten och Lemna mig undertecknade mäd glasmästaren L. Ol. Belander ifrån Lögdeå $\frac{1}{4}$ kistta glas av N° 3 18 tums Som os yräkning gottgjörres".

På ett stadigt dubbelark står med C. A. Liedgrens handstil

skrivet: "Papper rörande Glas försäljning på Östergöthland 1854". Av innehållet framgår att glasblåsaren Erik Norlander skickats ner för att avyttra glaspartier till olika kunder, tydligen enligt tidigare överenskommelser. Sammanlagt 166 kistor glas säljer Norlander, och köpare är "Holmen i Linköping" — G. Holm var som en befintlig räkning visar spannmålshandlare — Thamsten i Motala, Åhgren i Skenninge, C. U. Dahlberg i Motala, Tisell på Köhlbäck och Ulander i Uppsala. "Norlanders utgifter under resan" är av varierande natur: pass i Umeå, slussavgifter i "Telge & Stockholm", kanalavgift i Mem, mätare- och vågpenningar i Stockholm, utgifter för biträde vid "Glasslossning", proviant för Norlander i Söderköping och Stockholm, skjutspengar, inköp av tröskverk, fläsk, mjöl och ärter, samt slutligen frakt till Stockholm för brännvin. Köpet av tröskverket förmedlades av rättaren Johannes Nilsson på Räcklunda, C. A. Liedgrens barndomshem. I ett brev till Liedgren skriver Nilsson: "Af kännare skall dätta Tröskvärk, vara det första uti Östergyllen", en försäkran som fortfarande verkar ytterst förtroendeingivande, i varje fall på en östgöte. Med tröskverket följde två rökta "Svin Skinkor" betingande ett pris av 16 Rd. Om Norlander har Johannes Nilsson endast uppskattande ord: "Norlander var en ganska hyglig man jag önskar att alla Herr Patrons arbetare Vore lika med honom" . . . "Några Gäss kom jag ej öfver."

Naturainköpen för brukets behov är ansevärdiga. Visserligen skördades hösten 1853 80 tunnor korn på brukets mark, men det förslog ej. Som ovan nämnts togs huvudparten av varorna genom Menk i Stockholm. Grosshandlare J. H. Menk hade sin grosshandelsfirma i Gamla stan, hans kontor var beläget i Stora Nygatan 32, medan bostadsvåningen hade adressen Järntorget 78. Menk levererade diverse förnödenheter till Strömbäck och förmedlade försäljningen av större glaspartier. — Tidigare hade Strömbäck haft egen salubod i Gamla stan, som man finner av taxeringskalendrar från det äldre 1800-talet: under rubriken "Diiverse Bruk och Bodar i Staden" står bl. a. upptagen "Strömbäcks Glasbruks bod". — Vilken sammansättning en sändning från Menk kunde ha visar följande nota: "Två fat Socker, Ett fat dito, Femton Balar Caffé, Tjugosex Säckar Rågmjöl, Tjugo dito dito,

Tjugo dito Kalk, Fyra fjerdingar Snus, Twå Lådor Cardus Tobak." Detta allt fraktades av skeppare C. A. Bäckström på skonaren Amphion upp till Strömbäck. I spridda fall vände man sig till närmare håll än Stockholm, såsom då önskemålen gällde "1 Skåck hwith kolhufvun 1 st. Bråckband till Gustaf Fårsner" — de bägge varorna kostade exakt lika mycket. Forsner var glasblåsare på bruket.

Öl efterskrevs såväl från Umeå som från Stockholm, medan vin och brännvin hämtades uteslutande från huvudstaden. Från 1 oktober 1853 finns en räkning från Gustav Granström i Stockholm på $93\frac{3}{8}$ kannor brännvin som avsänts till Strömbäck. I slutsumman 1.239.22 Rd RGS ingår 5 Rd för "Windragarepengar vid afstickning à 24 sk. för 100 kannor". Ölet från Umeå bryggeri var dels bajerskt öl och bajerskt dricka på butelj, dels fatöl. Brännvinet och ölet gick sannolikt praktiskt taget oavkortat till brukets folk. Men det som den nota på 315.40.6 Rd RGS representerar, med arrac, cognac, rom, vitt franskt vin, portvin och madeira, torde näppeligen ha varit avsett för bruksfolkets strupar, utan har otvivelaktigt konsumerats i herrgårdshushållet.

Vad kosthållet på herrgården angår i övrigt får man en givande inblick däri genom en "Frö Nota" debiterad brukspatron C. A. Liedgren. Jag vill inte underlåta att meddela dess innehåll i sin helhet.

Frö Nota

1854

April 26 An 1	☞ MärgelÄrter 42 sk.	$\frac{1}{2}$ ☞ Swärd Störbönor 18 sk.	1.12
1 "	" " " låga 42 sk.	2 ☞ Gröna Eng. Windsor bönen 1 R.	1.42
$\frac{1}{2}$ "	Hvita Perl Bönor 1 R.	— 1 ☞ släta nonpareil Sprit 24 sk.	1.24
1 "	d ^o stör 36 sk.	2 ☞ Hvita Eng. Windsorbönor 1 R.	1.36
1 "	Socketärter Halfstam 36 sk.	1 ☞ Gula Krypbönor 18 sk.	1.6
1 "	Sabel sockerärter 30 sk.	1 ☞ Sabelärter sednare 30 sk.	1.12
8 lod	Rödlök 1 R. 18 sk.	8 lod Hvit Holl. 1 R. 42 sk.	3.12
4 "	Schorzonera 16 sk.	4 lod Dill 12 sk.	—28
8 "	tidiga Holl. Carotter 24 sk.	4 lod Rödbetor 12 sk.	—36
4 "	Palsternackor 12 sk.	4 lod Kruspersilja 12 sk.	—24
4 "	Bladpersilja 12 sk.	2 lod Sparris 8 sk.	—20

6 lod Lybecker Hufvudkål 36 sk. 2 lod Majrofver 6 s.	—42
1 „ Hvita Holl. Gurkor 8 sk. 1 lod Rotpersilja 3 sk.	—11
2 „ Rädisor Hvita runda 6 sk. 1 lod Hufvudsallat 10 sk.	—16
1 „ Rättikor svarta winter 4 sk. 1 lod Blomkål 24 sk.	—28
1 „ Hufvudsallad Gul Steinkopf	—10
1 „ Blomkål Cyprisk 24 sk. 1 lod Bladkål 3 sk.	—27
1/8 „ Meloner 6 sk. 1/2 lod Mejram 5 sk.	—11
1/2 „ Thymian 5 sk. 1 lod Gurkor för List 8	—13
4 R Spenat à 24 sk.	2.—
50 port Blomsterfrö (enl. öfverensk:)	2.—
4 st. Krusbärsbuskar à 12 sk.	2.—
25 st. Smultronplanter samt emballage	—24

Betalt

Stockholm som ofvan

E Wilh Tjäder

Obs Att på Krusbärsbuskarne blifvit utfördt 2 Rd Banco i stället för 1 Rd Banco och anhålles nu få Pepparrotstjelkar passande läggning samt få köpa något gröfe (ätbar)

Tillbakalemnat 1 Rd som var orätt sumerat

Munkbron N° 1. E W Tjäder

På hösten 1853 inträffade en koleraepidemi bland befolkningen på Strömbäck. En apotekareräkning, utfärdad av G. A. Bonnedal i Umeå, upptar alla sorters läkemedel för magåkommor, från fläderte, beska droppar, kräkpulver och rigabalsam, till spansk fluga, iglar och pepparmyntsolja — koleradroppar inte att förglömma. Nedtill har antecknats: ”Hälften i omkostnader för medikamenter i och för Koleran vid Strömbäck”, vilket tyder på att en laddning apoteksvaror redan vid ett tidigare tillfälle avsänts till bruket. Att kolerasmittan denna höst var allmänt fruktad visar en passus i ett brev från C. A. Liedgrens farbror, Carl Liedgren på Tororp: ”Hur vågar Du skicka ditt fartyg till smittad ort (dvs. Stockholm), Du kan ju föra sjukdomen dermed till Norrland”.

Vilka var det nu som bodde på bruket och arbetade i hyttan? På den frågan lämnar annotationsboken svar, om än icke uttömmande. Av de på 1750-talet genom Malmerfeldt införskaffade böhmiska glasblåsarna har tydligen några familjer stannat och blivit bofasta. Namn som Gleisner, Ditzler och Schliker talar härför. Utöver dessa uppräknas rent inhemska, norrländska namn som Norlander,

Norman och Strömmer i den förteckning på de olika bruksarbetarnas inlämning av tillverkat glas, vilken står att läsa på den lilla bokens sista sidor. För dagsverkskarlar och andra på brukets hemmansdelar boende finns en motsvarande namnlista, en förteckning med rubriken "För nedanstående Personers Krono Utskylder för år 1853 ansvara Strömbäcks Glas Bruks Interressenter". De uppräknade personerna är från Ava, Lögdeå, Brevik, Gärnäs och Håknäs.

Att träffa på glas från Strömbäck är inte alltför vanligt. Nordiska museet har en liten samling, Umeå museum en ganska rikhaltig uppsättning, belysande olika tillverkningsgrenar, och i privat ägo finns enstaka pjäser som kompletterar den bild av Strömbäcks produktion som museerna ger.

Till perioden omkring 1810 kan den glasservis bestämmas som bär initialerna GL och BG och som ingår i Nordiska museets samlingar. I museets huvudliggare uppges den ha blivit tillverkad för general Gustaf Leuhusen. Som fabrikationsort står angivet "antagligen Strömbäcks glasbruk". Om denne Gustaf Leuhusen meddelar Elgenstierna att han var född 1781 och död 1850 på Lemshaga i Värmdö sn. Han uppnådde emellertid ej generals rang utan tog avsked som kapten 1812. Elgenstierna citerar Anrep: "Han blev 1805 i oktober med reg:t (Svea livgarde) kommenderad till Pommern, varifrån han återkom 1806 i juli; bevistade 1808 års krig i Finland och därunder träffningarna vid Lemo, vid Järvenpää, Viiais, och Helsinge samt slutligen fälttåget till Västerbotten 1809 i juli och drabbningarna vid Sävar och Ratan." 1809 gifte han sig på Härlingstorp i Västergötland "efter flera fruktlöst gjorda ansökningar och slutligen kort efter revolutionen erhållet k. tillstånd" med sin halvsyssters dotter Beata Juliana Gyllenhaal, född 1785, död 1856. Av dessa uppgifter vill man gärna sluta att Leuhusen till sitt bröllop beställde den graverade glasservisen på Strömbäck som han kan väntas ha gjort bekantskap med under fälttåget 1809. Som brukligt var lät han förse varje del i servisen med sin hustrus och sina egna initialer.

I samband med den Leuhusenska servisen kan nämnas några glas i privat ägo. De påminner i flera avseenden om

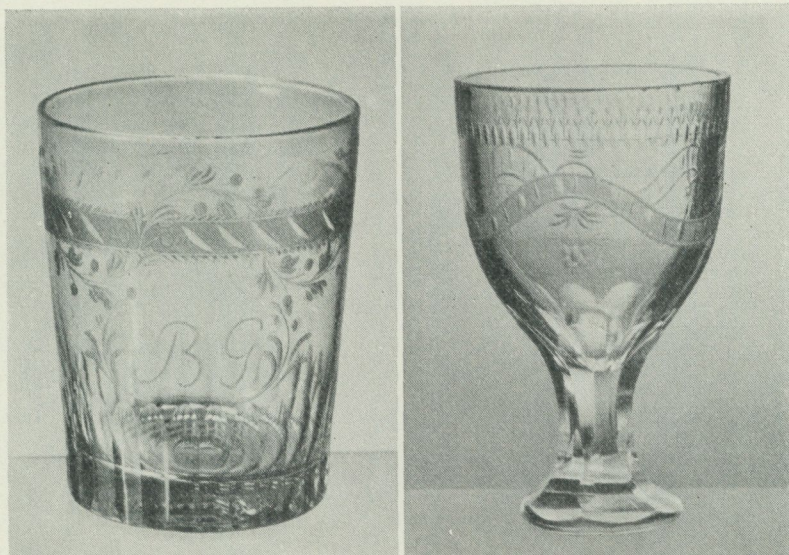

Bild 1 och 2. Dricksglas beställt till Beata Juliana Gyllenbaals bröllop 1809 med kapten Gustaf Leubusen. Nordiska museet, inv.-nr 160 040. — Vinglas med graverat mönster, ståndarbården kännetecknande för empiren. Privat ägo.

den nyssnämnda servisen och kan med säkerhet dateras till samma period som den, sålunda 1810—20. Vissa detaljer i det graverade mönstret visar fullkomliga överensstämmelser. Kring ett smalt matt band med sneda kommaliknande streck vrider sig mjukt en spenslig bladranka med små runda bär. Det matta bandet kommer igen på ett par andra vinglas i privat ägo, men här går det i en mjuk vågrörelse, och de tre vågkammarna som bandet bildar är trädde genom var sin ring. Från dessa ringar hänger i sin tur en liten bär- eller blomkvist ned. Nära glasens rand löper en graciös ståndarbård. Ett dricksglas med raka väggar har en lambrequinbård upptill och nere vid foten olivslipade ovaler.

En skål på fot och försedd med lock, helt odekorerad men med god formkänsla, är värd att nämna som prov på Strömbäcks odekorerade glas av kvalitet. En liten glasflaska med propp är av samma omönstrade typ men har de ringar kring halsen som

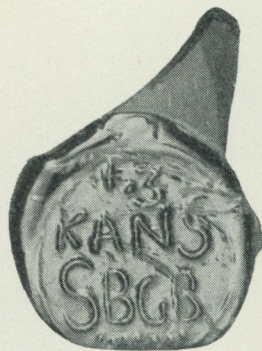

Bild 3 och 4. Kompott- eller sockerskål från 1800-talets tidigare hälft. Modellen övertagen från silver- och porslinsformer. Privat ägo. — Glasstämpel från Strömbäck för 3-kannorskär. Nordiska museet, inv.-nr 131 236.

blir allt vanligare ju närmare man kommer 1800-talets mitt. Proppen har en lustig klöverbladform.

Till de märkligare alstren från Strömbäck hör en krona som hängt i Strömbäcks kapell och som daterar sig från år 1825. Den förvaras numera i Umeå museum. Stamdelarna och skålarna kring ljushållarna har en röd färgton genom att de invändigt bemålats med mönjefärg. De S-formade ljusarmarna i tre kretsar under varandra och de spiralavslutade prydnadsarmarna, som stiger upp ur skålarna, är av ofärgat glas. Alla dessa delar är otvivelaktigt tillverkade på Strömbäck, medan de små hängkedjor och droppformade kläppar som förbinder kronans olika "våningar" troligtvis importerats från utlandet. Dessa smådelar är hopfogade dels av mandelformade bronserade partier, dels av tunna romboidiska plattor som försilvrats. En luftig glaskula, upphängd i en liten krok på den nedersta skålens undersida, bildar avslutning nedtill på kronan.

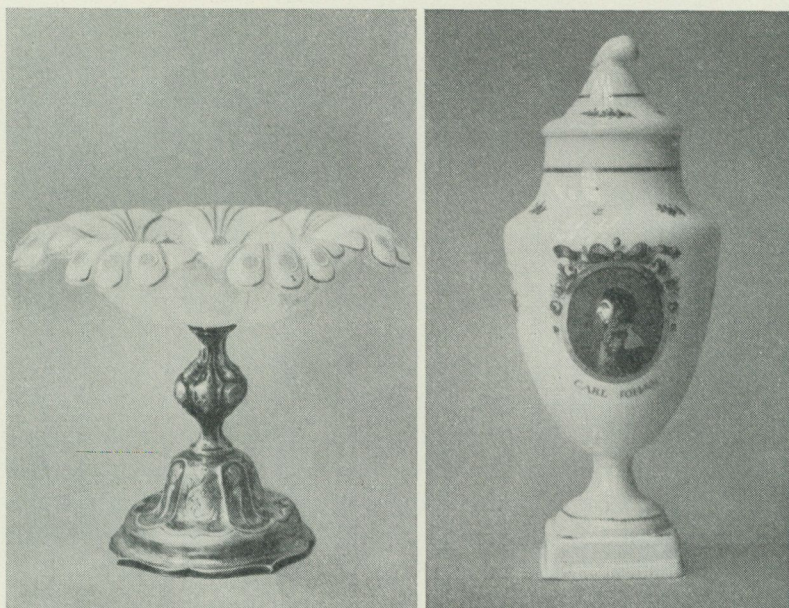

Bild 5 och 6. Sockerskål med silverfot stämplad 1855. Skålen av benvitt glas, dekorerad i guld och svart. Privat ägo. — Lockurna, engelsk modell, i benvitt glas med Carl Johans porträtt tecknat i svartbrunt. Blomdekoren i svart och guld. Privat ägo.

Benvitt glas, den ogenomskinliga mjölkvita glasmassa som kom upp bl. a. i samband med porslinets favoriserade modeställning på 1700-talet, finns också representerat i det från Strömbäck emanerande glasbeståndet. En sockerskål, vars silverfot bär Umeå stadsstämpel, guldsmedsnamnet C. F. Nyman och årsbokstaven för 1855, är gjord i detta material. Som konkretisering av begreppet 1800-talsrokoko är skålen nära idealet. Den i guld och svart mönstrade dekoren är väl utförd. Samma omsorgsfulla förfarings-sätt finner vi i den lätt stiliserade rosenbuketten på en till formen engelskinspirerad lockurna. Urnans motsatta sida prydes av den förste svenske Bernadottens energiskt beslutsamma profil, genomträngande blick och svarta hårman, porträttet framträder i silhuett mot en lätt murrig bakgrund. Brytningen mellan gustavian-

ska stilreminiscenser och begynnande nyrokoko visar sig i den lekfullt men ändå symmetriskt fladdrande bandrosett som håller medaljongbilden och de bulligt graciösa rosengirlander som omsluter medaljongens övre parti. Som kronan på verket har dekoratören stuckit ned en aldrig så liten rosenknopp i själva bandknuten. Disproportionerna mellan den spinkiga foten och den lätt övertyngda kärlekroppen både poängteras och mildras av den päronformade knoppen som pryder urnans lock. Den återställer trots sin tafatta utformning något av balans och rytm i pjäsen som helhet.

En annan lockförsedd pokal eller urna med kommandörstecknet av svärdsorden inmonterat i ett mönster av strödda rosenkvistar har liksom den ovan nämnda glasservisen tillhört Gustaf Leuhusen. Dekoratorn har här begått en liten blunder i all välmening — han har upphöjt Leuhusen till kommandör av svärdsorden, i själva verket utnämndes Leuhusen aldrig till högre värdighet än riddare av svärdsorden. Det skedde 1810.

Bland Umeå museums utställda Strömbäcksglas märks ett antal brännvinsflaskor, alla av den flata fyrkantiga typen. Några av dem har ett på dylika föremål synnerligen populärt motiv: ett segelfartyg gungande på krusigt vatten, och därtill en passande devis av genren "Nu seglar jag till flickan min", "Gossar tag er en sup" eller "Wälkommen i Land". Den konstnärliga halten i graveringen är i dessa fall rätt oansenlig och den tekniska kvaliteten ej utan brister, vilket låter förmoda att flaskorna härrör från mer framskridet 1800-tal. Nordiska museet har flera mycket likartade flaskor utan känd ursprungsort där samma valhänta teckning och oövade piktur återfinns. Skeppet med fyllda segel pryder flaskans ena sida, på den andra reser sig företrädesvis ett symboliskt sädesax, omgivet av lite ograciöst slingrande band och spiraler. Skeppet som motiv på glaskärl var ingen nyhet för 1800-talet. Bland tidigare exempel kan nämnas nürnbergiska glas från perioden 1685—80, vilka med sin mycket elegant utförda dekor visar hur effektfullt mönstret kunde utnyttjas av mästarhänder. Samma skicklighet och elegans präglar holländska glas från samma tid.

En helt originell bildframställning möter vi på en karaff, som

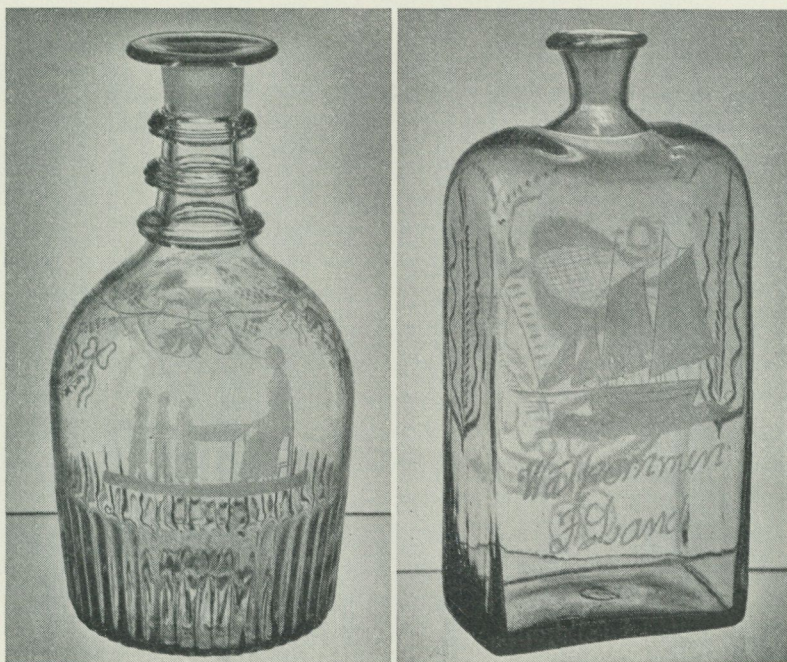

Bild 7 och 8. Vinkaraff med bildscen föreställande brukspatron Häggströms barn och deras guvernant på Dalkarlså. Umeå museum. — Brännvinsflaska av den flata svenska typen prydd med de populära motiven ett skepp och en tulpan. Umeå museum.

finns i Umeå museums samlingar. Karaffen är av en vid 1800-talets mitt allmänt spridd typ med svagt svängd buk och tre ringar runt halsen. Scenen med de tre barnen och damen som sitter mitt emot dem lär enligt traditionen föreställa brukspatron Häggströms barn på Dalkarlså och deras guvernant. För en sådan tolkning talar också initialerna B E H ovanför bilden. Vinrankorna kring karaffens skuldra återkommer i förgrovat skick på en brännvinsflaska av den vanliga svenska typen. Men bildscenen här föreställer en vinlövsbekransad Bacchus ridande grense på en tunna, med en präktig vindruvsklase i ena handen och ett vinglas i den andra. En likadan Bacchusscen på en holländsk pokal från 1675—85 omnämns av den engelske forskaren och museimannen W. B.

Honey. Den svenske Bacchus hävdar, enligt texten på flaskan, att "Winett Smakar ensamt Bra men dett bör och Sällskap Ha". Flaskans andra sida bär initialerna I:H:M: i en kartusch, som formats av rosettförsedda festonger och två lätt böjda, nedtill hopknutna kvistar. Bacchus på tunnan var en modell som också de svenska krukmakarna hade införlivat med sitt formförråd. Nordiska museet äger en dylik Bacchus av rustikt slag.

Alla dessa graverade flaskor är att hänföra till tiden efter 1830, att döma av formgivning och dekorens tekniska svagheter. Priset i fråga om oskickligt utförd gravering tar en brännvinsflaska med Carl XV:s namnchiffer under kunglig krona och initialerna E.I.S. placerade på ett sätt som föga vittnar om undersåttlig vördnad. Av naturliga skäl kan graveringen här ha tillkommit först efter 1859, en tid då Strömbäck definitivt gått in i sin slutfas och graverade glas producerades endast sporadiskt. Somliga brännvinsflaskor från senare perioder har fått nöja sig med en dekor av på ena sidan sädesax och på den andra en präktig, strängt symmetriskt stiliserad tulpan. Tulpanen har alltifrån 1600-talet varit flitigt odlad i folkkonsten av såväl keramikere som glasmästare i och utanför Sverige.

Det kunde vara mycket att säga om det enklare servisglaset och hushållsglas, övervägande i grönt glas, som finns bevarat främst i Umeå museum. Där är utställda många av de glasformer och typer som räknas upp i 1821 års förteckning. Att behandla dem skulle dock föra alltför långt, och de glas som här flyktigt beskrivits har valts med tanken att de skulle kunna ge en bild av Strömbäcks tämligen okända produktion under 1800-talet.

Uppsatsen bygger på material från Nordiska museets herrgårdsundersökningar, Kommerskollegii arkiv samt affärshandlingar, brev och anteckningar i professor Emil Liedgrens ägo.

SOLLIDENS KONSTNÄRLIGA UTSMYCKNING

av Andreas Lindblom

Varför skulle inte en restaurang där människorna gläds åt bordets och samvarons fröjder också smyckas med god konst? Under de senaste åren har denna sunda tanke glädjande nog tagit sig uttryck vid större och mindre förhållanden uti vårt land. Särskilt beträffande det nya Solliden kändes ansvaret stort, alldenstund innehavaren ju var en kulturinstitution med höga ambitioner. För Nordiska museet blev det givetvis naturligt att möblera och dekorera så vackert som möjligt. I festvåningarna fick vi användning för en del fina saker som länge legat magasinerade i våra samlingar. Men som det framåtblickande företag vi anser oss vara, blev det också en viktig uppgift att tillgodose den levande konsten både i fråga om hantverket (servis, draperier etc.) och när det gällde dekorativ utsmyckning. Det är om den sistnämnda som nu något skall berättas, likväl utan konstkritiska kommentarer.

Arkitekterna Artur von Schmalensee och Adrian Langendal hade skapat ett magnifikt trapphus med tre stora väggytor och en fjärde sida av glas, genomlyst från söder, med Djurgårdens parkgröniska, glittret från Strömmen och Södra bergens grå massiv som utsiktsfond.

Då trapphusets tilltänkta monumentalmålning ej fick belasta själva byggnadsanslaget, återstod för oss bara att tiggas oss fram. Att skaffa gåvomedel är numera inte så lätt; donatorer är av kända skäl numera oändligt mycket mer motvilliga än på 30-talet, under Skansens stora omdaningstid. Det föreföll oss likväl som om man genom att välja målningens motiv ur svenskt näringsliv möjligen skulle kunna vinna intresse från sådana företag som 1951

hade relativ högkonjunktur. I detta syfte beslöt vi oss för att först och främst få fram ett program för en insamling. Tillsammans med Tekniska museets chef Torsten Althin utarbetade vi följande P.M. för de viktigare motiven:

S k o g e n: Timmerhuggning. Kolning. Flottning. Sågning. Cellulosa, papper, wallboard, textil etc. Träförädling.

B e r g e t: Malmbrytning i dagen och i gruva. Anrikning och smältning. Förädling i form av smide, valsning etc.

V a t t n e t: Forsen vild, forsen tuktad. Kraftverk och kraftdistribution. Elektricitetens användning. Metallurgisk industri. Kommunikationsmedel. Telefon, radio, hushållsapparater etc.

I n d u s t r i p r o d u k t e r n a s d i s t r i b u t i o n: Järnvägar, båtar, flyg, inom Sverige och till främmande land.

M ä n n i s k a n i i n d u s t r i e n s t j ä n s t: Uppfinnaren-konstruktören, ledaren, ingenjören, försäljaren, kontoristen, förmanen, arbetaren.

Vi vände oss sedan till Hilding Linnqvist som dels är en utmärkt konstnär, dels skickligt behärskar freskotekniken och nyligen utfört liknande saker, exempelvis "Livet vid älven" för Hjälta kraftverk.

På grundval av ovanstående program höll undertecknad ett föredrag vid ett sammanträde med Industriförbundet, där jag fick erfa både uppmuntran och pessimistiska förutsägelser. Vi igångsatte emellertid en kraftfull propaganda, som resulterade i att Nordiska museet till bekostande av fresken så småningom fick in det erforderliga beloppet, 75 000 kr, från följande företag:

Arbetsgivareföreningen, Landsorganisationen, AB Skandinaviska Banken, Stockholms Enskilda Bank AB, AB Svenska Handelsbanken, Telefon AB L M Ericsson, AB Malcus Holmquist, AB Bofors, Sv. AB Gasaccumulator, Max Sieverts fabr. AB, ASEA, AB Atlas Diesel, AB Elektrolux, ESSELTE, AB Förenade Chokladfabrikerna, AB B. A. Hjorth och Co., Höganäs-Billesholms AB, Liljeholmens Stearinfabriks AB, Malmö Läderfabriks AB, Stockholms Superfosfatfabriks AB, Bultfabriks AB, AB Ehrnberg och Sons Läderfabrik, Halmstads Järnverks AB, Diesel och Co. AB, Nordiska Leksaker AB och Stockholms Glasbruk samt följande av jordbrukets ekonomiska och fackliga organisationer:

Sveriges Lantbruksförbund, Svenska Mejeriernas Riksförening, Sveriges Slakteriförbund, Svenska Lantmännens Riksförbund, Svenska Ägghandelsförbundet, Stockholm-Gävle Slakteriförening, Mjölkc centralen, Sveriges Skogsägareföreningars Riksförbund, Lantbruksförbundets Tidskrifts AB och Riksförbundet Landsbygdens Folk.

Hilding Linnqvists fresk, omkring 143 kvm och av honom själv benämnd "Sagan om Sverige", upptar de tre inre väggarna i trapphuset. Den utfördes 1951—52 i en teknik som kallas stucco-lustro. Medan vanlig fresk utföres på vått murbruk målas stucco-lustro visserligen också på en våt yta, men vars yttersta skikt är ett putsbruk av kalk och marmormjöl med tillsats av venetiansk tvål. Genom uppkomsten av kalksåpa erhåller ytan, då den omedelbart efter målningen poleras med varma järn, en jämn marmorglans. De romerska freskerna utfördes enligt uppgift av antika författare på en yta av liknande sammansättning. Teknisk medhjälpare vid utförandet på Solliden har varit italienaren Nino Defendi.

Målningens komposition och färgållning är bestämd av två faktorer: det förhållandevis intima rummet och teknikens blanka yta som i förhållande till vanlig fresk ger speciella möjligheter till djup- och ljusverkningar. På den västra väggen, där trappan går på ett visst avstånd från muren, kan betraktaren följa kompositionen i hela dess höjd från trapprummets golv till taket. Den östra väggen, där plattformen i övre våningen ligger på obetydligt avstånd från muren, uppdelar målningen horisontellt sett i två skilda kompositioner.

Nu lämnar jag ordet till konstnären: "Jag har kallat min framställning för en tittskåpskomposition. Några figurer i stor skala bildar ett slags förgrund av arbetande eller vilande gestalter, sjömannen med sin kakadua från Ostindien, skogshuggarna, flickor som plockar björnbär. Vetenskapsmännen i övre våningen är presenterade i en mindre skala och slutligen en del grupper som illustrerar olika verksamhetsområden i en ytterligare nerminskad storlek. Som när man öppnar en trolleriasak på det rätta stället och finner nya askar, kulor och olika slags föremål!

Om man betraktar den västra väggen, bildas ett centrum av det

färgrika schaktet i Falu gruva där Emanuel Swedenborg, filosofen och metallurgen, håller en bergkristall mot rymden, medan en bergsman lyser med sin fackla. Christopher Polhem bildar gavelfigur till denna scen, sittande framför modellen till sitt uppfordringsverk till Falu gruva. Under schaktets droppande hydrater öppnar sig en sommarnattstjärnhimmel där Linné vandrar på sin gård Hammarby utanför Uppsala med den svenska floran vid sina fötter. Han lutar sig mot en humlestör; han var ju också mycket intresserad av nyttoväxter.

Väggen vill i övrigt illustrera skogshantering och bergsbruk, även modern bergborrning. Över ingången till restaurangen en trappa upp framställes hur Falu rödfärg började i större utsträckning användas i Sverige från mitten av 1800-talet; här gör den sin entré i en grå norrländsk by. Det brukade i regel vara en gammal soldat, som reste ikring och kokade färgen ute i det fria i en järngryta; Falu rödfärg och järnvitriol i tunnor och rågmjöl som bindemedel kom då till användning och bönderna själva utförde rödfärgningen, stundom med hjälp av en vandrande gesäll eller sjöman. Den unge mannen till vänster i kompositionen håller i handen ett spinnrockshuvud som han snidat till flickan, en fästmögåva i gamla tider.

Fondväggen i övre hallen är komponerad som en höstrapsodi, med olika för årstiden karakteristiska element av oväder, blix och åska, skeppsbrott och skogseldar; vilt rusande boskap runt stränderna. Och som kontrasterande motiv: skörd och fruktodling. De gamla skånska korsvirkeshusen är karakteristiska för landskapet. Skördetröskan visar modern teknik på frammarsch i lant-hushållningen. I ett hörn av den högra kompositionen är framställd Herman Nilsson-Ehle vid sitt mikroskop, ägnande sig åt ärftlighetsforskning och växtförädling, som främst omfattade vete och havre, skogs- och fruktträd.

Den östra väggen i övervåningen fortsätter kedjan av forskning, vetenskap och teknik fram till vår tid. I mitten av fältet Gustaf Dalén (Nobelpris 1912) med modellen till en agafyr, som skulle sprida ljuset på världshaven för seglande sjömän; sitt eget ögas ljus offrade han. Dalén bildar centrum mot en fond av världshavet och svensk export 'från korallöar till isberg'. Tank-

Hilding Linnqvist arbetar på kartongen med bergsborrningen i gruva.

Överst: Utsikt från övre planet mot Saltsjön och Södra bergen. — Nederst: Från trapphusets västra vägg. Till vänster timmerhuggare, hustru och barn. Till höger Christopher Polhem.

Den store oppfinneren Gustaf Dalén. I förgrunden en sovande sjöman. På östra väggen i trapphuset. — Nästa bildupplag: Utsikt från trapphusets övre plan mot väster, dvs. in i stora matsalen.

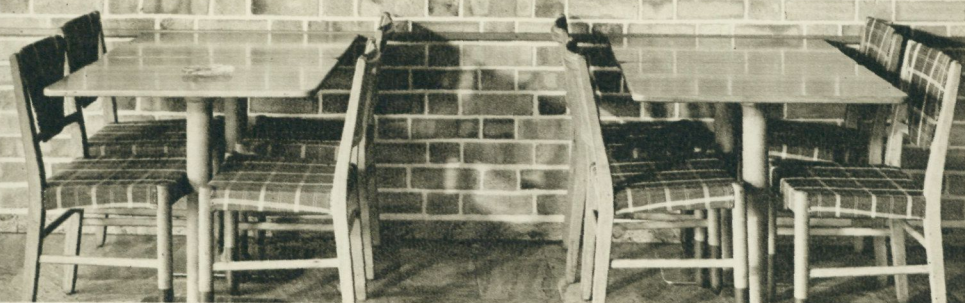

Överst t.v.: Från Sollidens kök. På väggen mosaik efter mönster av Olle Bonniér. — T.h.: Schablonerat takmönster av Olle F. Ohlson. I nedre foajén.

T.v.: Klocka på Sollidens tak. Av Stig Lindberg.

Överst: Stig Blomberg: Midsommardans, detalj. — Nederst: Stig Blomberg: Midsommardans. I Sollidens självservering.

SKÄNKT AV
ANDREAS LINDBLÖM

STIGBLÖMBERG

båtsbygge med lyftkranar, hamnliv, sågverk och timmerexport bildar till höger kompositionens ram, till vänster framträder en grupp vetenskapsmän som representerar dagens svenska forskning: The Svedberg (Nobelpris 1926) och Manne Siegbahn (Nobelpris 1924) med sin son och medhjälpare Kai Siegbahn.

Svedberg håller i ena handen en havssnäcka och i den andra en retort med havssnäckans blåa blod; vid hans fötter ultracentrifugens rotor. Den av The Svedberg konstruerade ultracentrifugen tjänar bland annat till att bestämma molekylvikten för äggviteämnen i blodet. Manne Siegbahn sitter med ett av honom konstruerat gitter i handen, det är en spegel på vars yta är framställda mikroskopiska tätliggande streck. När en solstråle möter gittret åstadkommes ett spektrum. Med användande av kristaller som gitter har Siegbahn bestämt röntgenstrålarnas våglängder.

Siegbahn, far och son, framträder på fresken mot en bakgrund av en cyklotron som användes för undersökning av atomkärnans egenskaper. Nedanför framställes två olika modeller av en spektrograf för undersökning av radioaktiv strålning.

Den fria elektriska kraften i naturen som framställts på fondväggen svarar på den angränsande östra väggen (vid entrén till festvåningen 1 tr. upp) emot den genom mänsklig uppfinning bundna kraften; man reser här fundament för kraftledningsstolpar; jökelälven skall på sin väg från fjäll och ödemark omsättas i elektrisk kraft för bygd och stad.

Ett Röda Korsets ambulansflyg i fjällen vill illustrera hur utvecklingen förenar det tekniska med det humanitära i våra dagars Sverige.

En uppmärksammas svensk export nu för tiden utgör de många svenska sångare som i främmande land hjälpt till att vidga inresset för vårt land. Jenny Lind var även internationellt ett av de stora namnen på detta område under 1800-talet. Hon gav uttryck för svensk känsla och ton och gjorde svenska folkvisor och tidens lyriska diktning (Lindblad, Geijer) kända i världen och utvecklade samtidigt en sångteknik på höjden av operakonstens fordringar. Jenny Lind är i fresken framställd med sitt exemplar av Geijer och Afzelius, Svenska folkvisor, som alltså finns bevarat i Musikaliska akademiens bibliotek.

En bild av Stockholm på 1840-talet med slottet, Arvfurstens palats och gamla operahuset i sommarnattsljus bildar ett överstycke som förmedlar framställningen av Jenny Lind i hennes operaroller: Marie i Regementets dotter, Alice i Robert le Diable samt Lucia di Lammermoor. I 'En majdag i Värend', ett sångspel till Carl XIV Johans 25-årsjubileum som kung 1843, kommer Jenny Lind ridande in på scenen. Senare kopierade Jenny Lind i England sin värendsdräkt ur minnet och gav den åt sin dotter; dräkten är nu bevarad i Musikhistoriska museet i Stockholm.

Mitt emot Jenny Lind, på entréväggen, sitter drömmande vid forsen Carl Jonas Love Almquist, mystikern, romantikern, betraktad som Strindbergs föregångare i realistisk skildringskonst. De omgivande scenerna får tjäna som stämningvinjetter till Almquists folklivsberättelser och 'Törnrosens bok'.

Närmast entrédörren är fresken ägnad åt modern teknik och nutida svensk lanthushållning och mejerirörelse."

Genom en särskild donation blev museet i tillfälle att köpa fyra av Linnqvists skisser till målningen; de pryder nu olika rum i restaurangen. Beträffande utsmyckningen av foajéerna till de övre och nedre festvåningarna, beslöt vi att väggarna i den övre skulle lämnas fria i och för anordnande av tillfälliga utställningar av måleri och skulptur. Den nedre foajén däremot erhöll tvenne i väggen inbyggda montrar, där konsthantverkare kan få anordna utställningar; för närvarande finns där Orreforsglas och silversmide från Hugo Strömdahl AB.

För dekoreringsen av taket härstädes föreslogs, att man skulle göra en tävlan bland eleverna vid Konsthögskolan. Så skedde även hösten 1951. Då det var nödvändigt att arbetet blev billigt, bestämdes att utsmyckningen skulle ske i schablon teknik. En jury bestående av Sollidens arkitekter, den dekorativa målarskolans föreståndare professor Sven Erixson samt styresmannen utsåg Lars Lindqvist som segrare. De lustiga motiven i rött, gult och grått återfinnes på den här reproducerade bilden. Eleven Olle F. Ohlson fick utföra sin förtjänstfulla skiss på den östra ytterdörren till festvåningen.

En annan plats som låg oss om hjärtat var självserveringen i

restaurangens bottenvåning. Dit skänkte Stockholms Fackliga Centralorganisation Stig Blombergs relief "Midsommardans", utförd i röd skotsk sandsten i effektfull kontrast mot väggens gula tegel. För att dölja de nödvändiga strömbrytarna och andra anordningar skulpterade Stig Blomberg en trädörr, lustigt dekorerad med en babian, en gåva av styresmannen. Olle F. Ohlson utförde därjämte en dekorativ rundel vid nedgången till självserveringens garderob.

Även köket fick sin utsmyckning, denna gång i den ultramodernaste konstens teknik. Kakelinläggningen skedde nämligen efter ett mönster i brunt, blått, svart och vitt, upplagt av "konkretisten" Olle Bonniér.

I loggian vid restaurangens östsida är uppsatt Bror Marklunds vackra relief "Folkvisan", som skänkts till Skansen av Gunnar Fredrikson AB.

Pricken över i:et blev slutligen den fantasifulla klockan i form av en flammande sol som komponerades av Stig Lindberg och utfördes på Gustavsbergs porslinsfabrik i dess nya teknik: emalj på koppar. Uret är försett med elektrisk apparatur från L M Ericsson. Det hela är en gåva från Försäkrings AB Hansa.

Nordiska museet och Skansen vill i sin forskning och samlarverksamhet ej inskränka sig till det förgångna utan på olika punkter sätta det i stilistiskt, tekniskt och socialt samband med nuet. Det är därför som vi exempelvis vid våra utställningar gärna låter dem föras fram till vår egen tid i syfte att belysa kultursambanden och framkalla givande reflexioner hos åskådarna.

På Skansen har vi möjlighet att i olika avseenden följa den arkitektoniska utvecklingen i Sverige. Detta gäller även restaurangerna. Vi har det monumentala Högloftet med dess norsk-svenska timmerstil, tillkommet 1904, i unionens elfte timma sålunda. Det sirliga Nyloftet byggdes 1924 som ett uttryck för svensk 1600—1700-talsstämning i nationalromantisk anda. Nya Solliden är en funktionell byggnad, som med måttfull stilistisk anknytning till äldre svenska traditioner i inredning och dekoration, bygger på helt moderna idéer.

Den konstnärliga utsmyckningen av restaurang Solliden är lyck-

ligtvis ingalunda avslutad. Vi har sålunda under arbete ett dekorativt smide, som utgör en gåva från Svenska Metallindustriarbetareförbundet med stöd av den till Konstakademien av Hjalmar Wicander donerade fonden. Hur detta Eric Grates intressanta smide kommer att te sig, blir väl tillfälle att berätta om i någon följande årgång av Fataburen.

LYSKULAN ELLER SKOMAKAR- KULAN

ETT BIDRAG TILL BELYSNINGENS HISTORIA

av Ernfrid Jäfvart

Bland de ting, som fånga den besökandes öga i Skansens gamla skomakarverkstad, är lys- eller skomakarkulan ett av de första. Den ter sig litet märkvärdig, där den hänger över skodisken, och de flesta veta inte, vartill den brukades. Några gissa att det är en prydnad, andra åter tro att det är en kula att spä i, de flesta ha ingen åsikt om vartill den kan tjäna. Ungefär två eller tre per hundra känna till dess ändamål. De ha då sett den i sin ungdom på någon skomakarverkstad, eller också ha de känt skomakare — släktingar eller bekanta — vilka berättat om den. En del ha sett den i kulturhistoriska museer, som ha skomakarverkstäder utställda i sina samlingar.

Denna lys- eller skenkula bestod och består av en glaskula — tio till tjugo cm i diameter — fylld med vatten. Kulan är försedd med en kort hals, varigenom vatten fylles på, varefter den korkas, så att damm ej kan förorena vattnet. Glaskulan upphängdes vanligen medelst en smal läderrem i en galge av trä eller järn. Om den är av trä (så är fallet i Skansens skomakarverkstad), består den av en träpinne fastsatt vertikalt i skodisken. Från denna pinne utgår horisontalt en annan träpinne, utvidgad med en ring i ena änden. Denna ring — skuren i samma trästycke som pinnen — trädets på den vertikala pinnen och kan på så sätt föras upp och ned, varigenom lyskulan kan hängas upp på önskad höjd.

Om galgen är av järn, äro dess järntenar arrangerade på samma sätt som träpinnarna, fast de kunna göras smäckrare, tenarna

✓ Denna uppsats ingår i en handskriven festskrift till Nordiska museets styresman professor Andreas Lindblom på 60-årsdagen den 8 februari 1949.

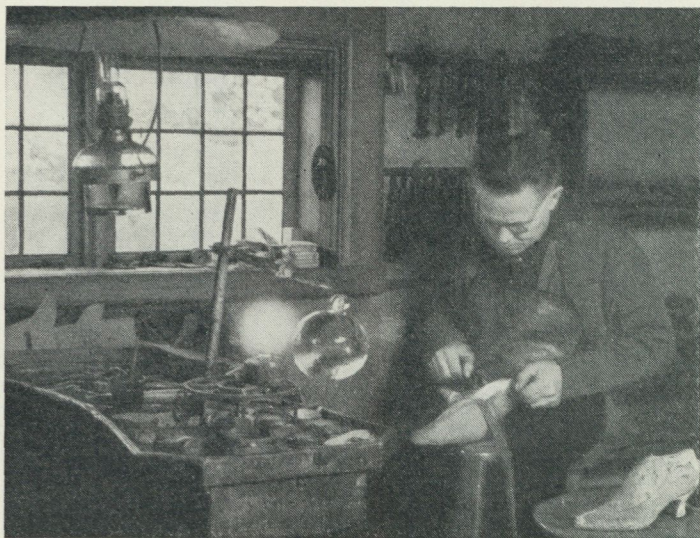

Bild 1. Modern användning av lyskulan i Skansens skomakarverkstad. Den ljusa "bollen" framför lyskulan är lågan från en liten flatbrännare. Ljuskäglan på arbetsstycket blir ungefär 10 à 15 cm i diameter.

gängas och den horisontala tenen skruvas fast. Genom att skruvas runt på den vertikala järntenen kan lyskulan placeras på lämplig höjd. En sådan galge finnes i den skomakarverkstad, som Aktiebolaget A. P. Hallqvist utställt i sitt lagerkontor i Örebro.

I guldsmedsverkstäder sattes lyskulan i regel på ett underlag, var försedd med fot eller hängdes i galge, bestående av två små lodräta stolpar förenade med en tvärslå. I denna tvärslå upphängdes glaskulan. På en engelsk bild "Goldsmiths", bevarad i Nordiska museets bildarkiv och signerad E. van Hove, hänger lyskulan i ett snöre fäst i verkstadens tak. På Kilian Zolls tavla Halländsk bondstuga, som återger en skomakare i arbete, synes också lyskulan vara upphängd på ett snöre, som är fastsatt i taket.

Dottern till en knypplerska i Vadstena har berättat mig att hennes mor, när hon knypplade, ställde en vattenkaraffin på en trave böcker och på så sätt förstärkte belysningen. Även xylografer och fotografer ha — vid träskärning och retuschering — använt lyskulan.

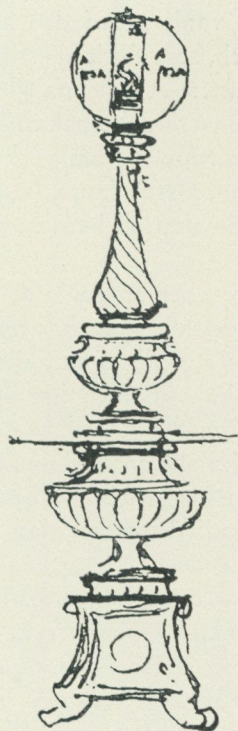

Fig. 3.

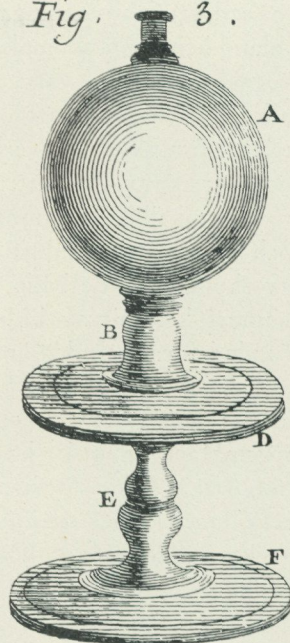

Bild 2 och 3. Lampa med glascylinder i en vattenfylld glaskula, teckning av Lionardo da Vinci. Omkring 1500. — Lyskula. Efter den franska encyklopedien, del 8, 1771—72.

Benämningarna på denna glaskula variera. I skriftspråket synes skenkula vara den vanligaste termen. För min egen del ha orden lyskula, glaskula och skomakarkula varit de vanligast hörda benämningarna. Glaspumpa är heller inte ovanligt. Ordet spannkula har också varit använt. När den kallades spannkula kommer detta uttryck av verbet spanna (= sy ihop olika delar av en nåtling, ovan delen av sko, med tillhjälp av spannsyl och spanntråd). Detta arbete gjordes med korta, fina stick och fordrade god belysning vid utförandet, därav namnet. I Nordiska museets huvudliggare förekommer ordet skomakarsken. I Finland förekom uttrycket skomakaröga.

I Tyskland var termen Schusterkugel vanlig, men den är inte upptagen i Grimms Deutsches Wörterbuch, som dock eljest har en mängd sammansättningar på ordet Schuster. Att denna glaskula ibland benämnts skomakarkula torde bero på, att skomakarna, som begagnat den, ha varit en talrik arbetargrupp, i vars verkstäder allmänheten ofta haft ärende. Kulan har därför kommit att bli något för skomakarverkstaden och skomakarna karakteristiskt och har därav fått sitt namn.

I Frankrike ha namnen globe de verre eller ampoule de verre och bocal varit vanliga. Den första av dessa termer har använts av skomakare, de båda andra äro litterära. I det sista fallet har namnet kommit av likheten med en pokal. Pokalen har en avrundad form och den är ju också försedd med fot.

Från England känner jag föga om lyskulans användning annat än att den i Victoria and Albert Museum finnes utställd bland de föremål, en knypplerska använder. Den kallades oftast glass bowl. Skomarkardiskens form i England gjorde det svårt att använda lyskulan. Skomakaren satt på en låg bänk (the seat) och hade sina verktyg placerade på högra halvan av bänken. I New York, USA, brukades denna disktyp så sent som 1921, då jag arbetade där. I avbildning ser man denna disk på A. Tallbergs bekanta etsning Skoflickaren.

På danska heter lyskulan Glaskugle och finnes omnämnd i en lärobok i skomakeriet, *Sko- og Støvlemageren*, utgiven i Köpenhamn 1832. I *Nordisk Skomager Tidende* 1887, nr 117, givas följande upplysningar om lyskulan: "Over hver Værktøikasse bør der være en Krog til Glaskuglen, og ligeledes maa der være en passende anbragt Krog til Lysgalgen for at den om Dagen kan tages bort af Bordet og ikke skal berøve den bagerste Plads noget af Lyset." Från Norge har jag mig ingenting bekant om lyskulans förekomst, annat än att den finnes i skomakarverkstaden i De Sandvigske Samlinger, Maihaugen, Lillehammer.

I Ryssland har skenkulan också förekommit. Man såg den i den ryska färgfilmen Stenblomman. Den förekom i stenhuggar- och stensliparverkstaden. Egendomligt nog utnyttjades inte ljuseffekten från lyskulan. Färgfilmens teknik tillåter det förmodligen icke. En skomakare från Lettland, vilken arbetade på Kembels

skofabrik här i Stockholm, har omtalat, att han i sin hemort på 1890-talet arbetat vid ljustet av lyskulan.

Själva principen för glaskulans användning — förstoringsglasets förmåga att koncentrera ljustet — är en gammal upptäckt. Lucius Annaeus Seneca skrev sålunda omkring 63 e. Kr. följande om glaskulan som förstoringsglas: "Bokstäver hur små och dunkla som helst ser man större och klarare genom en vattenfylld glaskula."

Den förste som tänkt på och skisserat upp förstoringsglasets användning i förbindelse med en ljuskälla synes ha varit Lionardo da Vinci som omkring 1500 ritat en lampa med glascylinder omgiven av en vattenfylld glaskula som åstadkom ett "klart ljus". Användningen av förstoringsglas som ljusförstärkare är ju dock inte densamma som i denna uppsats beskrivna, där ljuskällan och förstoringsglasets — glaskulan — äro helt skilda åt.

Det första omnämmandet i litteraturen om förstoringsglasets användande för att förstärka ljustet återfinnes i en avhandling av Blaise de Vigenaire, *Traité du feu et du sel*, utgiven 1618: "Det var i övrigt en lampa av glas, som var nedsänkt i en kristallkula, stor som ett huvud och fylld med ättika, som destillerats tre eller fyra gånger; ty det finnes icke något mera genomskinligt eller mera lysande. Havsvatten är också bra, och mycket bättre än sötvatten, huru rent detta än må vara. Det är det däri lösta saltet, som ger det en sådan lysande klarhet." Även här är lampan placerad i mitten av glaskulan, som förstärker ljusskenet. Man måste dock säga, att denna anordning var en föregångare till hantverkarnas användning av lyskulan.

I d'Allemagnes stora arbete om belysningens historia, *Histoire du luminaire*, finnes inte lyskulan avbildad, men den är omnämnd på följande sätt:

"I alla tider ha hantverkare, vilka äro tvungna att arbeta med stor precision, använt sig av kulformiga flaskor, fyllda med vatten eller någon lätt färgad vätska, vilka mångdubbla strålkraften hos ljuskällan och kasta ett mycket intensivt ljus på deras arbete." Uttalandet innebär en påtaglig överdrift. Så långt tillbaka i tiden kan det nu inte ha varit, som hantverkare började använda lyskulan.

Det första säkra bevis, som jag har funnit, är ett kopparstick

Bild 4. Tysk guldsmedsverkstad med lyskula. Efter ett stick av Caspar Luyken 1698.

av Caspar Luyken i Christoff Weigels Abbildung der Gemein-Nützlichen Haupt-Stände (1698). Sticket illustrerar Weigels beskrivning av guldsmeden — Der Gold-Arbeiter — och föreställer en guldsmedsverkstad med tre guldsmeder vid arbetsbordet. I fönstret står lyskulan på sin svarvade träfot, men den är inte omnämnd eller beskriven i den tyska texten och ej heller på något annat ställe i arbetet. Detta ger anledning förmoda, att lyskulan inte varit använd någon längre tid före denna tidpunkt.

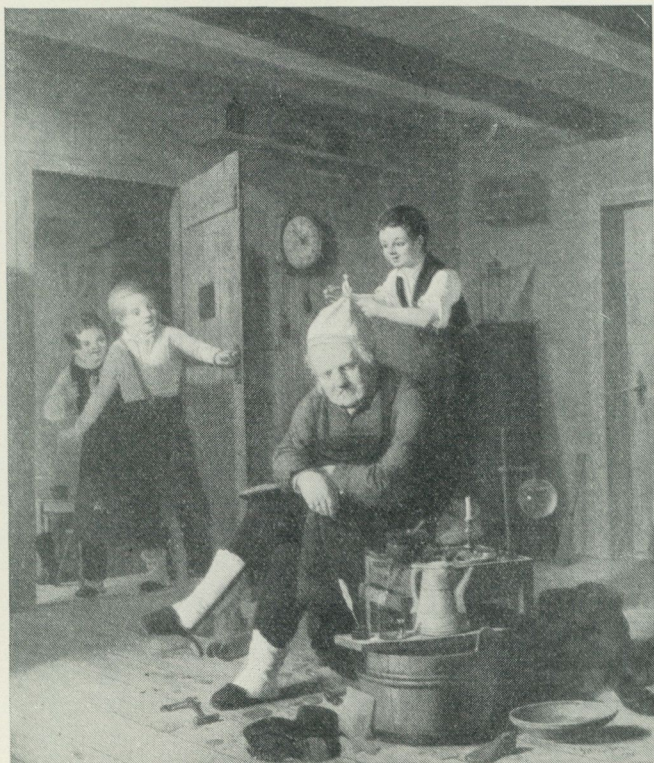

Bild 5. Genrebild av G. Schleisner 1838. Tre lärpojkar skämta med sin inslumrade mästare. På ljusgalgen en lyskula, i taket hänger två reservkolor, en större och en mindre. Thorvaldsens Museum.

År 1753 utgav brukspatron Erik Kiellberg en serie häften betitlade *Beskrifning öfver konstnärer och handtwärckare*. Dessa beskrifningar öfver olika hantverk äro till stor del en översättning och bearbetning av Weigels arbete. Träsnittet är en direkt kopia av kopparsticket hos Weigel. Men Kiellberg har försett sitt avsnitt om *Juweleraren* och *Guld-Arbetaren* med en beskrifning av glaskulan, som inte återfinnes i den tyska texten och som säkerligen är grundad på självsyn och egna iakttagelser från någon svensk guldsmedsverkstad. Kiellberg skriver följande: "Under desse Konstnärers arbeten, besvåras deras ögon utaf de fina ar-

beten, i synnerhet enär de sådant förfärdiga vid lius, då de bruka en glas-kula, hwarigenom de fånga skienet till bättre dager uppå de subtila ting de hafwa för händer, derutaf skier, at de ofta blifwa När- och Swag-synte; För hwilken orsak de ej länge böra fästa ögonen på et ställe, utan lätta och lindra Synen dermed, at de understundom kasta sin syn på ting, som äro längre borta, hwarigenom den stärkes och conserveras; såsom ock ifrån början wänja sig vid glas-ögon, hwarmed Synen kan bibehållas uti de tilltagande åren.”

Det är ganska naturligt att vissa yrken, särskilt sådana som guldsmedens, juvelerarens och knypplerskans, sökt finna medel att förbättra ljuset. Belysningen var — före gasljusets och fotogenlampans användning som ljuskällor — alltid dålig, och att använda förstoringsglasat i en eller annan form låg därför nära till hands. En vattenfylld glaskula ställde sig mycket billigare än ett slipat förstoringsglas, och det var därför som lyskulan kom till användning.

Under 1700-talet förekommer lyskulan inte så ofta. Man ser den i den franska encyklopedien hos guldsmeder och juvelerare både på kopparsticken och i texten, men i skomakarverkstaden återfinnes den inte. Ej heller är den omnämnd eller avbildad i Garsaults avhandling om skomakeriet, som utgavs i Paris 1767. Man torde därför kunna dra den slutsatsen, att skenkulan inte var använd på skomakarverkstäder i Frankrike — och högst troligt ej heller annorstädes — omkring 1770. Den är dock ett föremål som observeras och därför gärna beskrives och avbildas, där den förekommer.

Det första arbete om skomakeriet, i vilket lyskulan omnämnes, är *L'art de la chaussure considérée dans toutes ses parties* eller *L'art de cordonnier-bottier civil et militaire*, som ingår i *Nouvelle encyclopédie des arts et métiers*, utgiven i Nancy 1824. Den kallas där *globe de verre*. Bilden av skomakarverkstaden visar emellertid att det är fråga om en glaskula, i vilken ljuskällan befinner sig i kulans mitt. Man måste emellertid antaga att även lyskula, skild från ljuskällan, har varit i bruk. En glaskula med ljuskällan i mitten måste ha varit mycket svår att hantera i en skomakarverkstad. Boken översattes samma år till tyska av en professor D.

Heidemann under titeln *Der Schuh- und Stiefelmacher*, och där har lyskulan benämningen gläserne Kugel. Detta är samma arbete, som i sammandrag översattes till danska 1832 under titeln *Sko- og Støvelmageren* och som ovan omnämnts.

År 1831 utkom i Paris en *Manuel du bottier et du cordonnier*, redigerad av en medicine doktor J. Morin och även i denna bok förekommer bland verkstadsinventarierna skenkulan — globe de verre rempli d'eau limpide. På kopparsticket i boken avbildas glaskulan på skodisken med ett talgljus som ljuskälla. Tecknaren har emellertid missuppfattat saken och låter på teckningen ljuset, som går genom lyskulan, sprida sig i stället för att koncentreras.

I Krünitz' encyklopedi beskrives skenkulan och kallas där Klöppel-Flasche eller Klöppel-Glas, därför att knypplerskor (Klöppel-Mädchen) använde den. De hade den stående i en ställning på bordet. Hantverkarna brukade ha den upphängd, och bland de hantverkare, som brukade den, nämnas skomakare, skräddare, strumpvirkare och linnevävare. Guldsmeder omnämnas egendomligt nog inte. Galgen, i vilken skenkulan upphängdes, kallas das hölzerne Gestell. Priset varierade från 10 Pfennig till 2 Groschen.

Man torde därför kunna fastslå, att bruket av lyskulan i skomakeriet uppkommit någon gång vid slutet av 1700-talet eller i början av 1800-talet.

De svenska glasbrukens kataloger ge från 1850-talet noggranna upplysningar om skenkulornas storlek och pris. "Pris-Courant öfwer Reymyre Glasbruks Tillverkningar" 1853 upptager skenkulor i 3 storlekar $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{8}$ och $\frac{1}{4}$ kanna. (Jfr Schleisners tavla, där det finnes skenkulor i 3 storlekar.) I Pris-Couranten för 1875, s. 64, upptages endast en sort med ett rymdinnehåll av 38 kubiktum; den kostade 45 kr. per 100 styck. I 1881 års Pris-Courant finnes den i två storlekar, 130 och 100 mm i diameter, och kosta respektive 35 och 30 kr. pr 100 styck. Även i 1887 och i 1899 års pris-kuranter finnas de till samma storlek och pris. Eda glasbruk i Värmland tillverkade 1890 skenkulor i samma storlek och till samma pris. De finnas upptagna till 1899, men då hänga de säkertligen med endast av gammal vana.

I avbildning förekommer skenkulan ganska ofta under 1800-

Bild 6. Mästare med tre gesäller. Mästaren läser Journal des Débats. Rummet är alltför starkt belyst även om man tar hänsyn till skenet från den öppna härden. Anonymt träsnitt, sannolikt franskt.

talet. Vanligen hänger den på väggen i skomakarverkstaden. Den belysningseffekt, som skenkulan ger i en mörk verkstad, återgives ytterst sällan i konsten. Jag känner endast ett exempel bland det stora antal skomakarbilder jag haft tillfälle att se. Det är ett enkelt franskt eller schweiziskt träsnitt sannolikt från 1800-talets mitt, som föreställer en skomakarfamilj som i familjens "vardagsrum" och verkstad sitter vid skenet av fyra skenkulor. Verkstaden är nog för starkt upplyst för att vara realistiskt återgiven, men skenet från härden med den hängande järngrytan bidrar till att öka belysningens styrka. Mästaren sitter vid skodisken och läser ur *Journal des Débats*, tre gesäller arbeta, hustrun sitter vid härden med ett barn på armen och till vänster står en man i toppluga (frygisk mössa) och röker kritpipa. Man jämföre träsnittet med den skildring från en skomakarverkstad i Närke, vilken återgives strax härnedan.

Bild 7. Interiör av bondstuga, oljemålning av Kilian Zoll. Lyskulan är uppfäst i taket. När den användes, hängde den med all sannolikhet i ett snöre fäst i taket ovan arbetsplatsen.

Hur en verkstad kunde ta sig ut, när lyskulorna voro i bruk, ger följande skildring från Närke en föreställning om: "Det berättas om en partiskomakare, som var synnerligen sparsam af sig och långt sedan fotogenlamporna kommo i bruk endast använde sig af talgljus, att han för att ej behöfva mera än ett ljus lät förfärdiga en särskildt låg skodisk, som på kvällarna placerades midt på golfvet. Ljuset ställdes midt på skodisken och då kunde i nödfall fyra arbetare begagna hvar sin glaspumpa, under det de öfriga fingo arbeta i skumrasket bäst de kunde och ville." Närkesjournalisten Bernhard Forssell, som skrivit detta, redogör ganska utförligt för skomakarnas belysning och för lyskulans användning. Han uppger, att glaspumpen, som han kallar den, kom ur bruk i slutet av 1860-talet, en — synes det mig — mycket tidig tidpunkt.

Redan vid slutet av 1880-talet började användningen av skenkulan inom skomakeriet bli alltmera ovanlig. Det finnes uppgifter om att den brukades i Stockholm i en verkstad på Folkungagatan 1894 och på Österlånggatan 29, 4 tr., 1895. Den allra sista uppgiften är från Göteborg, där S. A. Borglund på Storgatan använde den till 1912. I Paris såg jag 1928 en guldsmedsverkstad med lyskula på en bakgata nära Avenue de l'Opéra. En sällsam syn som kom mig att stanna en lång stund och betrakta detta egendomliga skådespel.

Sammanfattningsvis kan man säga att lyskulan varit ganska mycket i bruk i norra Europa för yrken som behövde god belysning och hade arbetsplatsen ordnad så, att ljuskäglan från lyskulan kunde utnyttjas. Först att använda den voro guldsmeder och juvelerare, som använt den från 1600-talets slut till 1880-talet. I skomakeriet, som varit bland de yrken som mest använt den, har den brukats från 1700-talets slut till likaledes 1880-talet. Minst har den använts i England. Fotogenlampor med rundbrännare och införande av gasbelysning gjorde lyskulan obehövlig. Efter 1890 är användningen av lyskulan sporadisk och individuell. Till slut kan det anmärkas att upplysningarna om lyskulan i kulturhistorisk litteratur äro fåtaliga och förekomma mycket ojämnt.

Denna glaskula, vars historia här i korthet skisserats, utgjorde ett pittoreskt inslag i verkstädernas belysning. Den gjorde god tjänst under lång tid men fick som så mycket annat ge plats för bättre och mera ändamålsenliga anordningar.

Källförteckning: Weigel, Christoff. *Abbildung der Gemein-Nützlichen Haupt-Stände*. Regensburg 1698. — Kiellberg, Erik. *Beskrifning öfwer konstnärer och handtvärckare*. Sthlm 1753. — Feldhaus, F. M. *Die Technik*. Leipzig och Berlin 1914. — d'Allemagne, H.-R. *Histoire du luminaire*. Paris 1891. — Krünitz, J. G. *Encyclopädie*. LIX. Berlin 1801. Artikel: Lampe. — *Svenskt silversmide 1520—1850*. Sthlm 1940—45. (Bengt Bengtsson. *Aldre guldsmedsteknik*. Del III. Sid. 185—274.) — Morin, J. *Manuel du bottier et du cordonnier*. Paris 1831. — *Encyclopédie, Recueil de planches*, Paris 1771—72, del 8. — *Sko- og Støvlemageren*... oversatt av Jacob Behrend. Kbh 1832. — Forssell, B. *Handskomakeriet i Närke*. Örebro 1920 — *Ausstellung der Schuh-Gewerbemuseum Basel*. 1935—36. — Grimm, Jakob och Wilhelm. *Deutsches Wörterbuch*. — *Affärstryck*, 1800-talet. Sten, Ler, Glas, Porslin, Allmänt. Kungl. Biblioteket, Sthlm. — I skofackpressen, som har ett betydande omfång (i Frankrike, England och Tyskland sedan 1850- och 1860-talet), omnämnes skenkulan sällan eller aldrig.

ETT SILVERSKRIN FRÅN STORMAKTSTIDEN

av Kersti Holmquist

Nordiska museets vänner har genom en värdefull gåva, ett stort silverskrin, berikat museets samlingar av svenskt 1600-talssilver. Skrinet kommer via Magaliffs antikvitetshandel från England. Det är 15,5 cm högt, 31 cm långt och 25,5 cm brett och helt drivet och ciselerat. Endast kulfötterna i form av granatäpplen är gjutna. Skrinets täta bladverk får en starkt reliefartad verkan genom att de "döda" partierna mellan bladen skurits ut, ett relativt ovanligt förfarande i barockens silversmide. På locket vilar inom en rektangulär bandad lagerkrans kärleksgudinnan Venus, uppvaktad av Amor med pil och båge. Locket visar spår av förgyllning.

Botten är försedd med stämpeln HC under krona, av Gustaf Upmark attribuerad till hovguldsmeden Hans Clerck i Stockholm. Clerck tillhörde en gammal guldsmedssläkt. Hans farfar Jacob, död omkring 1615, var guldsmed i Stockholm och likaså hans far Alexander, som blev mästare 1636. Hans Clerck föddes omkring 1640, gick i lära hos fadern, utförde silverarbetarens mästarprov och blev mästare den 6 april 1665. Redan föregående år hade han utnämnts till hovguldsmed. Han dog 1679. Hans mest kända arbete är det silverbeslagna bokbandet till Karl XI:s förmyndares rapport vid överlämnandet av regeringen till konungen 1672. Han har vidare tillverkat kyrksilver m. m. samt dryckeskannor, varav en i Nationalmusei ägo.

Skrinet bör således ha tillverkats mellan 1664 och 1679. Möjligen kan det ha utförts på 1680-talet i änkeverkstaden, men sannolikt ej efter 1688. År 1689 infördes nämligen årsbokstavsstämplingen för Stockholm och vidare ersattes ungefär vid den tiden den

gamla stockholmsstämpeln i form av öppen krona med en S:t Eriksbild en face. Såväl årsbokstav som S:t Eriksbild saknas på skrinet.

I den samlade bilden av bevarat svenskt barocksilversmide är skrinet inte bara genom sin storlek en ovanlig företelse. Det finns endast ett känt jämförelseobjekt, nämligen ett skrin i Röhsska konstslöjdmuseet, stämplat av Clercks ämbetsbroder Arvid Falck, guldsmed i Stockholm 1667—1691. De båda skrinen är mycket lika. Röhsska museets skrin är något större, för övrigt är det huvudsakligen bildframställningen — Falck har på sitt lock återgivit Pomona — som skiljer dem åt. Den naturligaste förklaringen till denna likhet är den, att de båda mästarna använt samma tryckta förlaga som förebild för sina arbeten. Kopparstick med förlagor spriddes nämligen från utlandet till Sverige och kunde bli var guldsmeds egendom.

Vilken speciell funktion har då dessa skrin haft? Frågan kan kanske besvaras genom undersökningar av inventarieförteckningar över den förmögna stormaktsadelns bohag. I varje fall lönar det sig säkert inte att söka placera det i någon annan samhällsklass. De förmögna borgarna och bönderna lade ned sina pengar i skedar, dryckeskannor och eventuellt andra serviskärl, som kunde lysa upp bordet vid bröllop och andra festligheter och vittna om värdfolkets ekonomiska standard.

I "Ståt och vardag" har William Karlson ett uttömmande kapitel om skrin och lådor i stormaktstidens herremanshem, baserat på inventarieförteckningar. Dessa föremål har utförts i en mångfald material: ädelträ av olika slag, sköldpadd, elfenben, bärnsten, alabaster etc. Han nämner även skrin av silver, bl. a. ett, lockförgyllt, som Magnus Gabriel De la Gardies son, Carl Magnus, erhöi i faddergåva. Alla dessa skrin — i sig själva så dyrbara — har varit förvaringsplats för varierande småting, exempelvis smycken. Inventarierna meddelar emellertid sällan bestämd användning och bestämd placering. Ett undantag är dock den jämförelsevis talrika grupp av stora silverskrin, som hänföres till toalettsilvret eller det s. k. nattdukssilvret.

Toalettsakerna var ofta av silver. De har i inventarielistorna sammanförts under den gemensamma beteckningen "nattduken"

eller "nattdukssilvret". Av namnet att döma placerades de på nattduksbordet ovanpå en duk med samma namn, "nattduk". Denna var vanligtvis av dyrbart material, exempelvis silvertyg eller vit taft med guldspetsar. Inventarielistorna upptar en eller flera omgångar av nattdukssilver. I Agneta Wredes inventarium (änka 1696 efter Axel Johan Lillie) över hennes silver i Stockholm har fyra "nattdukar" (i betydelsen nattdukssilver) förtecknats. En av de större innehåller enligt William Karlson följande föremål:

"En stor utan och innan Förgylt Silfwer Nattduk bestående af effterföljande. Nembl.

- 2 St: stora Skrin att knäppa op, med Wrede och Lillie wapn mitt uppå låcket, det ena väger 170 (lod), det andra 173. (Ett lod=13,16 gram.)
- 1 St: dito mindre Skrin med lika arbete, utan Wapn med en nåhldyna på låcket, väger 120.
- 2 St: stora runda askar med låck uppå och samma wapn på låcket, den ena väger 43, den andra 42.
- 2 St: mindre, runda askar, wapnen borta på begge, väger hwardera 10 lod eller tillsammans 20.
- 1 St: handfat utan Wapn, väger 108¹/₂.
- 1 St: handkanna der till, Wäger 47¹/₂.
- 1 St: skål med låck till, utan wapn, väger tillsammans 57¹/₂.
- 1 St: Tallrich at bruka under skålen, väger 47¹/₂.
- 2 St: åttkantige liuse Staker med runda pipor, den ena väger 23, den andra 23³/₄.
- 1 St: lius Sax, väger 6.
- 1 St: lius Sax, foder, 9¹/₂.
- 1 St: Spegel rahm, väger 97.
- 1 St: nåhlskål med 4 små knappar under samt Wrede och Lilje wapn mitt uti, 10¹/₄.
- 2 St: Små räfflade flaskor med skrufwer, n. 1 22³/₂, n. 2 23.
- 1 St: rökfat med ett löst låck samt 3 Silfwer Kiedior, 23."

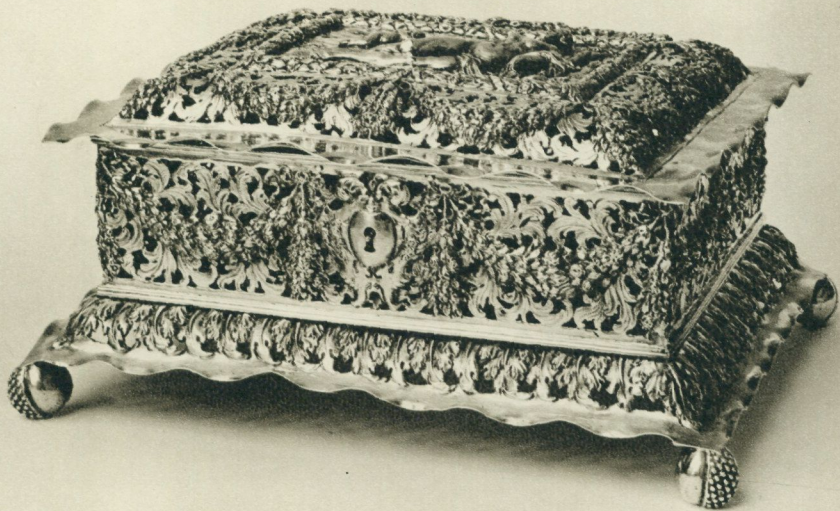
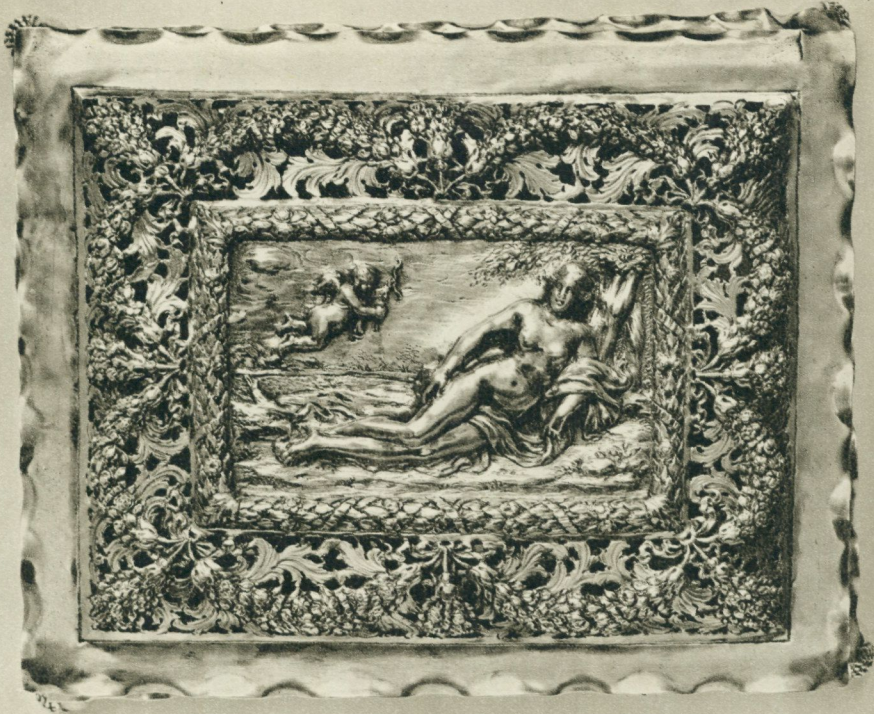
"Nattdukarna" varierar enligt inventarieförteckningarna i utseende. Vissa föremål återkommer emellertid i de flesta uppsättningar. Det är spegelramen, ljusstakarna, handfatet med kanna samt ett par omgångar skrin och askar. Askarna, runda eller ovala, väger mellan 10 och 50 lod och räknas i par. Skrinen förekommer stundom enstaka men ofta i par. I allmänhet väger de mellan 100 och 200 lod.

Det skrin Nordiska museet erhållit i gåva väger enligt inskription 155¹/₂ lod. Röhsska museets skrin torde väga ett tiotal lod

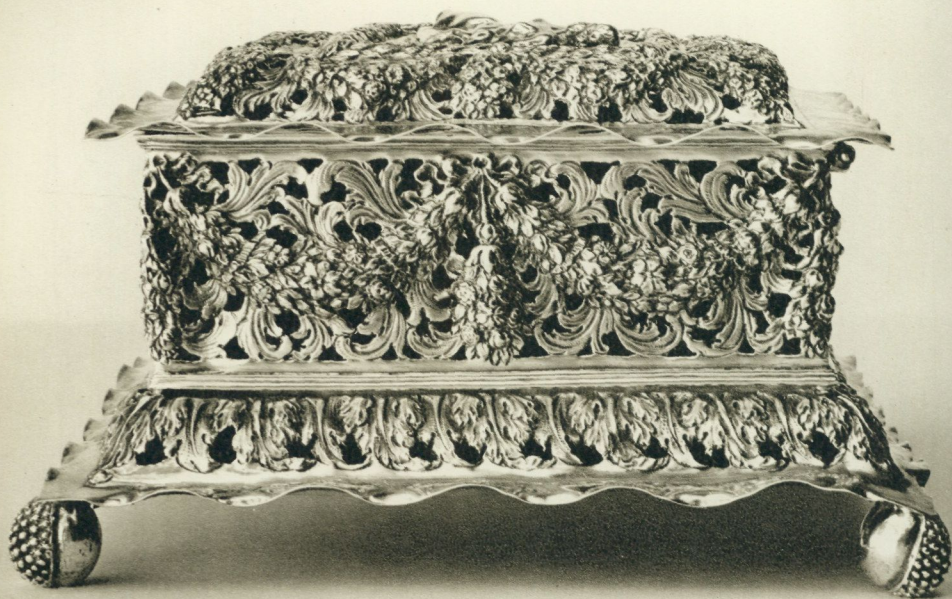
mer. Flera av inventarieförteckningarnas nattduksskrin väger 150, 160 lod, exempelvis "1 st. Nattduukz Skrijn, quadronerad runt kring låcket, 4 runda knappar under locket, utan igienhäfte 155^{7/8} (lod)" och "1 St: Storth Fyrkantigt Skrin med låck och 4 Knappar under, 155^{7/8}".

Givetvis kan man ej på dessa lösa grunder utan vidare betrakta det Clerckska skrinet som en del av ett nu skingrat toalettset. Klart är emellertid, att nattdukssilvret var en viktig del av stormaktsadelns husgerådssilver och att detta nattdukssilver ofta innehöll skrin av form och storlek liknande detta skrin.

Vidare finns utländska paralleller, dvs. bevarade och till synes fullständiga toalettserviser från 1600-talets senare hälft och 1700-talets början. England är bäst lottat, ty där har inte endast engelska toalettserviser bevarats utan även de två franska serviser, som "överlevt" Ludvig XIV:s förordningar om nedsmältning av silverpjäser 1689, 1691, 1700 och 1709. Det var för övrigt i slutet av år 1689, som Ludvig XIV enligt Dangeaus och Saint-Simons memoarer "se mit en faïence" till båtnad för de franska porslinsfabrikerna och till ekonomisk depression för Paris' guldsmeder. Ludvig hade själv 5 eller 6 toalettserviser av guld och silver, men ingen har bevarats. Den tidigast kända engelska toalettservisen är tillverkad mellan 1659 och 1679. Från 1683 och framåt har flera serviser bevarats, dels i Victoria and Albert Museum och dels hos högadliga engelska familjer, där de gått i arv. Servisen på bilden är tillverkad omkring 1690 och består av ett tjugotal pjäser. Av särskilt intresse i detta sammanhang är de stora fyrkantiga skrinen på var sin sida om spegeln. Liknande skrin ingår även i andra engelska och franska serviser. Måtten på dessa skrin har tyvärr inte angivits men vid jämförelse med de andra pjäserna i samma uppsättning kommer man till den slutsatsen, att de är av ungefär samma storlek som det Clerckska skrinet. Däremot finns det inga likheter i ornament och stilutformning. Det svenska skrinet är av omisskännelig tysk typ, det engelska är däremot franskpåverkat. Så har det också tillverkats av den franske guldsmeden Daniel Garnier, som på grund av upphävandet av ediktet i Nantes 1685 och de därigenom igångsatta hugenottförföljelserna hade flytt till England tillsammans med flera av sina yrkesbröder. Denna franska

Toalettskrin av silver, tillverkat av Hans Clerck, Stockholm (mästare 1664—1679). Överst skrinets lock med ciselerad bildframställning av Venus och Amor.

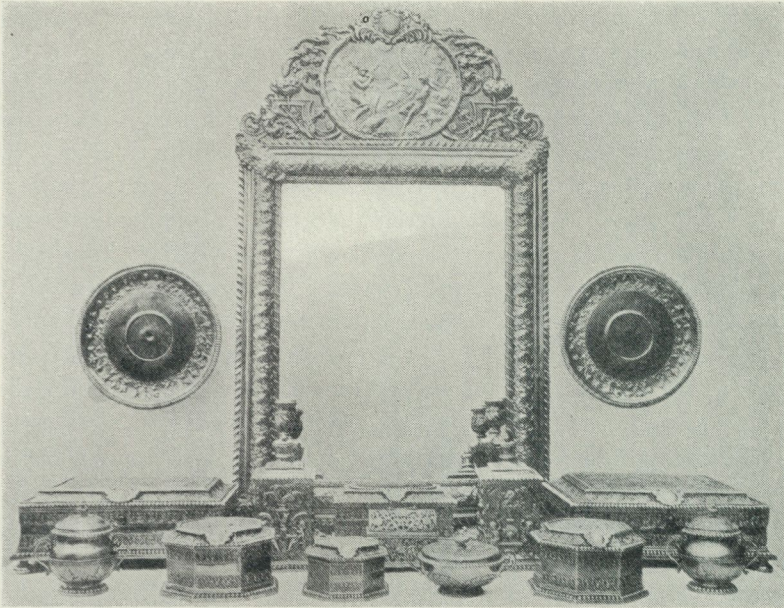
Överst: Nyckelskylden i maskaronform av tysk-holländsk renässanstyp. —
Nederst: Skrinets gavel med genombruten dekor av festonger och akantus.

guldsmedskoloni påverkade utformningen av det engelska silver-smidet under 1600-talets slut och 1700-talets början.

Det tyska materialet, som i detta fall skulle varit så värdefullt, har föga av intresse att ge. Robert Schmidt har i en uppsats om den danska drottningen Caroline Mathildes toalettsserviser från 1766 grundligt redogjort för det huvudsakliga beståndet av toalettsserviser fram till den tiden. Beträffande tyska förhållanden meddelar han, att bruket med toalettsserviser av silver kom från Frankrike och att sådana tillverkades i Tyskland, framför allt i Augsburg. De har ej bevarats, såvitt man känner till. Med kännedom om augsburgiskt silver i övrigt kan man nog dra den slutsatsen, att toalettsserviserna utformades efter vanligt augsburgiskt mönster under 1600-talets senare hälft i heldriven tysk barock med kraftig reliefverkan. Bevarade handfat med kannor har i varje fall den stilen.

Om vi förutsätter, att det Clerckska skrinet är ett toalettskrin, får det betraktas som en parallellföreteelse till det augsburgska toalettsilvret. Bruket med toalettsilver infördes till Sverige från Frankrike, men utformningen av pjäserna blev icke fransk till en början. Det kan användas som exempel på den italienske greven Magalottis iakttagelse under hans resa i Sverige 1674, att den förmögna svenska överklassen med förtjusning anammade franskt mod och franska seder, ehuru ibland på ett något missförstått sätt. Detta skrin är till sin stil influerat av tysk barock. Broskornamenten runt nyckelhålet pekar till och med tillbaka på renässans i tysk-holländsk utformning. Detta är emellertid ingenting att förvåna sig över, ty den svenska hantverkarklassen hade vid denna tid en annan inriktning än överklassen. År 1689 var 17 av Stockholms 45 guldsmeder inflyttade tyskar. Det svenska silversmidet präglades så gott som helt av tysk barock fram till 1690-talet, då början gjordes med ett par föremål, däribland toalettskrin, i fransk senbarock, möjligen efter ritningar av Nikodemus Tessin d. y.

De svenska inventarieförteckningarna lämnar sparsamma uppgifter om användningen av de föremål, som ingick i toalettsservisen. De stora skrinen har sannolikt varit förvaringsplats för växlande ting, såsom smycken och band alltefter ägarinnans eller

Toalettservis av silver, tillverkad i London omkring 1690 av den franske guldsmeden Daniel Garnier. Servisen tillhörde 1910 earlen av Ilchester, Dorset. Efter Jackson.

ägarens behov. Ludvig XIV har emellertid en bestämd användning för ett av sina skrin. I hans "favorittoalettservis", bestående av 20 föremål av rent guld, ingick ett fyrkantigt skrin eller ask, som användes som kamask (1 carré à mettre peignes). I ett svenskt inventarium från 1690-talet har jag funnit samma uppgift. Skrinen ingår även i de stora toalettserviserna från 1700-talet såsom i drottning Caroline Mathildes från 1766. I Livrustkammarens förgyllda engelska toalettservis från 1777/78 har skrinen ersatts av stora ovala askar, men vikten är ungefär densamma.

Mig veterligt kan 1800- och 1900-talen inte uppvisa så magnifika toalettserviser som de två föregående århundradena. En förklaring är, att sängkammaren alltmer förlorade sin funktion som sällskapsrum med behov av representativ rekvisita och blev män-

niskans privata bön- och sovkammare eller åtminstone representerade drömmen om en sådan. Mme de Genlis skrev i *Dictionnaire des étiquettes* (1818), att nu förekommer gudskelov aldrig mer dessa osmakliga offentliga av- och påklädningar. Det var dock en sed, som kungligheter och personer med social ambition hade ansett helt naturlig i mer än 200 år. Många moment av det dagliga hovceremoniel, som Catharina av Medici på 1560-talet hade uppgjort för sin unge son, Karl IX av Frankrike, och som fulländades av Ludvig XIV, utspelades i konungens sängkammare, helt enkelt kallad "la chambre du Roi". "Lever" och "coucher" hölls givetvis där. I Versailles dukades den kungliga taffeln i konungens sängkammare, förrum eller kabinet, ty slottet saknade såväl bankettsal som matsal för kungen. Saint-Simon beskriver, hur konungen efter supén klockan 10 brukade stå en kort stund med ryggen mot balustraden vid kortändan av sin säng, omgiven av hela sitt hov. Stundom hölls konselj i konungens sängkammare. I Mme de Maintenons, Ludvig XIV:s andra gemåls, sovrums brukade konungen under eftermiddagarna arbeta. Konungen och hans gemål satt på var sin sida om eldstaden — Mme de Maintenon med ryggen mot sängen — och framför konungen på en taburett satt den tillkallade ministern. Deras arbete avbröts ej ens, när Mme de Maintenon vid niotiden lät kläda av sig, intog sin aftonmåltid och lade sig till sängs.

Dessa seder inträngde i Sverige i långsam takt och i modererad form. Det är knappast troligt, att Karl XI någonsin använde den toalettservis av förgyllt silver, som Ludvig XIV 1666 lär ha sänt honom som gåva, och fantasin vägrar att tänka sig preciösa litterära mottagningar efter franskt mönster i sovrumsen hos svenska fältherregemåler. Den franske ambassadsekreteraren Charles Ogier noterar särskilt 1634, att änkedrottning Maria Eleonora icke mottog den franske ambassadören i sitt sovrums "ty män mottagas icke där" och först Gustav III införde "lever" i vårt land. Den yttre formen skapades däremot efter franskt levnadssätt. De svenska stormaktspalatsen planerades efter franskt system med sängkammaren i anslutning till paradvåningen. Christina Catharina Stenbocks sängkammare på Ulvsunda slott hade till och med balustrad framför sängen som den franske kungens men i målrad, marmorerad furu i

stället för marmor. Praktfulla sängförhängen och nattdukssilver fanns likaså. Men all denna rekvisita saknade som sagt publik, åtminstone enligt franska mått. Det går stundom snabbt att skapa den yttre ramen kring en sedvänja. Sedvänjan behöver däremot mera tid för att bli accepterad.

Det Clerckska skrinet har i Nordiska museets samlingar fått inventarienumret 247 694.

Litteratur: Gardner, J. S.: Old Silver-Work. London 1903. — Havard, H.: Dictionnaire de l'ameublement: toilette. Paris 1890. — Hernmarck, C.: Svenskt silversmide I: Barocken. Stockholm 1941. — Jackson, Ch.: History of English Plate. II. London 1911. — Karlson, W.: Ståt och vardag i stormaktstidens herremanshem. Lund 1945. — Magalotti, L.: Sverige under år 1674. Stockholm 1912. — Mémoires de Saint-Simon, tome XXVIII. Paris 1916. — Maze-Sencier, A.: Le livre des collectionneurs. Paris 1885. — Ogier, Ch.: Från Sveriges storhetstid. Stockholm 1914. — Schmidt, R.: Das Toiletten-service der Königin Caroline Mathilde von Dänemark. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte der Silbertoiletten. Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen 1941. Berlin 1941. — Upmark, G.: Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850. Stockholm 1925.

Överst: Sävstaholm 1852. Laverad pennteckning av Lars Jakob von Röök och Josef Stäck. — T.v.: "Ser jag ut så att jag kan visa mig?" Grevinnan Julie Bonde och mamsell Hedda Berg. Blyertsteckning av J. W. Wallander. — T.h.: "Artisten W. som anhåller om att få rita af Herr Captain W." "Bifalles. E. v. W—p." Blyertsteckning av J. W. Wallander.

Anna Julia Bonde

Hofmarschall von Löwenstern

Le Prolé Bonde Mlle H. O.

Falkmans födelsedag som firas på Löfholmen

"Falkmans födelsedag som firas på Löfholmen vid Säfstabholm". Laverad pennteckning av J. W. Wallander. — På föreg. sida överst: "Le vieux Mareschal se propose faire un voyage à Örebro." Hovmarskalcken C. F. Löfvensköld. Blyertsteckning av J. W. Wallander. — T.v.: "Le vieux coq de village". Grevinnan Julie Bonde, hovmarskalcken C. F. Löfvensköld och excellensen Trolle-Bonde. Blyertsteckning av J. W. Wallander. — T.h.: Mamsell Hedda Berg och excellensen Trolle-Bonde. Blyertsteckning av J. W. Wallander.

Överst t.v.: "Störta dig ej blint i faran!" Friherrinnan Palmstierna, fröken Koskull, doktor Falman. — T.h.: "Musik på en julbal vid Lunda hos brukspatron Norstedts." Direktör Strand, magister Tunberg, mamsell Fröberg och en icke namngiven herre. — Nederst t.v.: "Generalskan chausseras". Generalskan friherrinnan Charlotte Koskull. — T.h.: Carl Bonde 1851. — Blyertsteckningar av J. W. Wallander.

UR SKISSBÖCKER FRÅN SÄVSTAHOLM

av Brita Stjernsward

Sävstaholm i Södermanland var under 1800-talet som centrum för konst, musik och vitterhet vida berömt i hela landet. Det var greve Gustaf Trolle-Bonde, den bekante "blinde excellensen", som under de 65 år han härskade på det vackra vingåkersgodset dels omdanade och utsmyckade själva slottet och dess omgivningar, dels här bildade en av landets förnämligaste tavelamlingar samt ett omfattande bibliotek och arkiv. Excellensen var en av samtidens största mecenater och utövade en även för den tidens herrgårdsliv ofantligt generös gästfrihet. Han samlade omkring sig både släkt och grannar och många konstnärer inom skilda områden. Efter excellensens död 1855 fortsattes dessa traditioner av hans arvinge, brorsonen Gustaf.

Den som i våra dagar vill få en glimt av "hovhållningen på Sävstaholm", såsom Sigurd Wallin beskrivit den i Svenska Kulturbilder (Ny följd 3: V—VI), bör söka den på det sörmländska Hörningsholm eller på det skånska Trolleholm. Av Sävstaholm, den miljö där en gång något bland det yppersta av svensk herrgårdskultur blommat, finns numera endast den yttre ramen kvar. Inventariet är skingrat och interiören ombyggd och Sävstaholms slott är sedan ett trettiotal år ett vårdhem för sinnesslöa. På Trolleholm återfinnes större delen av tavelamlingen från Sävstaholm, och Trolleholms nydanare greve Carl Trolle-Bonde inredde här vid ombyggnaden 1887 sitt stora bibliotek och arkiv, som går igenom två våningar i slottets norra flygellänga. Här fortlevde delvis de vittra traditionerna från Sävstaholm och hit samlades även en del skissböcker och souveniralbum från det

sörmländska godsets glansdagar. I dessa återfinnes prov på de mer eller mindre talangfulla resultaten av ritmästarnas del i den dåtida adliga ungdomens uppfostran men också minnen av de talrika konstnårsbesöken. En inramad, laverad pennteckning visande Sävstaholms exteriör är ett vittnesbörd om samarbetet mellan excellensens gäster, ty en inskrift på baksidan säger: "Sävstaholm 1852 ritadt och färglagdt af Hofintendenten von Röök. Vingåkerskullan af Professor Stäck." Laveringen är signerad "Röök".

En konstnär som i fem år under långa sejourer vistades hos excellensen på Sävstaholm var Josef Wilhelm Wallander, vilken 1847 engagerades för att i teckningar och målningar kopiera hela tavelmålningen — ett elegant sätt att före fotograferingskonstens tid katalogisera en samling. Sävstaholmsskildraren nummer ett, kamrer N. Aug. Lundgren, har i sina "Hågkomster" från sjutton år i excellensens tjänst (i Hörningsholms arkiv, delvis publicerade i F. U. Wrangel, Herrgårdar och deras herrar. Stockholm 1927) sagt om Wallander: "Såsom flyttfåglarna kom han om våren eller försommaren och begav sig bort om höstarna." Wallanders skissböcker i Trolleholms arkiv är till största delen fyllda av dräkt-skisser och folklivsstudier från Vingåker, förstudier till konstnärens många kända målningar med motiv från denna trakt. Men de innehåller också många illustrationer till både det vardagliga och det festliga livet på Sävstaholm under excellensens dagar. Enligt Lundgren besatt Wallander även anmärkningsvärda sällskapstalanger: "han sjöng, spelade piano, skrev vers, arrangerade tablåer, uppträdde som skådespelare, dansade oförtrutet m. m." Glad och trevlig var han också en omtyckt medlem av den alltid talrika gästskaran kring excellensen.

Wallander har bl. a. gjort ett självporträtt, där han iförd nattrock och med kasketten i hand bugande ber att få rita av kapten Eugen von Wedderkopp. Denne var 1849 befälhavare för en grupp officerare, som utförde topografiska mätningar i Vingåker, och vilka samtliga inbjudits att ta sitt högkvarter på Sävstaholm.

I Sävstaholms närmaste grannskap ligger Kjesäter, där excellensen Trolle-Bondes brorson greve Gustaf Bonde bodde med sin familj. Umgänget mellan dessa båda gårdar var synnerligen livligt och Wallander gjorde även många skisser från den sistnämnda

gården. Grevinnan Julie Bonde, f. Banér, i färd med att avsluta sin toilette, hjälpt av Mamsell Hedda Berg, har troligen avbildats på Kjesäter, liksom Mamsell Berg och excellensen.

"Le vieux coq de village" kallar Wallander hovmarskalken C. F. Löfvensköld, som med sin dåliga ekonomi tillbringade en stor del av sitt liv med att resa omkring och gästa vänner och släktingar och därför kallades "resemarskalken". Wallander har förevisat honom, när han på Sävstaholm för ut grevinnan Julie Bonde till eller från matsalen, medan excellensen går före. På en annan skiss ser man honom styrka sig vid matsalsbordet före en resa, enligt underskriften: "Le vieux Mareschal se propose faire un voyage à Örebro."

Sång och musik omhuldades varmt av excellensen Trolle-Bonde, som vid ombyggnaden av Sävstaholm lät inreda ett stort musikrum. Konserter av gästande musiker bjöds Sävstaholmsgästerna ofta på, men än vanligare var det givetvis att olika förmågor ur den egna kretsen underhöll sällskapet. Även till julbalerna kunde man få ihop ett helt musikkapell inom grannskapet.

Excellensen och hela hans hus gästade också vid festliga tillfällen såsom bröllop och dop de främsta i rangordningen bland godsets underhavande. Wallander har tecknat excellensens systerdotter, friherrinnan Charlotte Koskull, då hon efter ett barndop hos inspektör Åkerlind får ytterskorna påsatta av den knäböjande kammartjänaren Petersson.

Barnen Bonde på Kjesäter har Wallander och Carl Stefan Bennet ritat och målat i olika upplagor, här visas en Wallander-teckning av den åttaårige Carl Bonde, excellensens yngste brorsonson, den förut nämnde arvtagaren till Trolleholms fideikommiss och därmed även Trollenamnet.

Sedan excellensen Trolle-Bonde i början av 1830-talet blivit blind hade han ständigt hos sig en lektor, som dagligen läste högt för honom svenska, tyska, engelska och franska tidningar och böcker. Från 1836 till excellensens död 1855 innehades denna befattning av Hans Johan Falkman, som studerat i Lund och "hade i tanke dels att taga graden, dels att bli präst, men ingendera blev av för hans stora räddhågas skull", som kamrer Lundgren säger om honom. Falkman möter man i de flesta skildringar

från Sävstaholm och även bland de gästande konstnärernas alster. Wallander har bl. a. gjort en festlig, laverad pennteckning av hur Falkmans födelsedag firats med bålbrickande i ljussken vid en aftonpicknick på en holme.

Även Fritz von Dardel har tecknat Falkman vid ett av sina besök på Sävstaholm.

Bland tidens mest gouterade nöjen var sällskapsteater och Lundgren har vittnat om hur mycken glädje Wallander beredde sina medgäster genom att med liv och själ gå upp i arrangerandet av sådana föreställningar. Han har bl. a. tecknat ett porträtt av sig själv som "Västgöten" i Wilhelm von Brauns pjäs med samma namn, som man en gång uppförde vid en fest på Sävstaholm. Han har också tecknat komministerdottern i Västra Vingåker, Emelie Åkerstein, som Marie i pjäsen "Vårdshusflickan", vilken i september 1850 uppfördes i orangerisalongen på Sävstaholm. Den söta vårdshusflickan gifte sig 1852 med den dagboksskrivande kamreren Lundgren, som avslöjar att Wallander betraktat sin fagra modell med mycket blida ögon och blivit synbart besviken, när hennes förlovning med Lundgren bekantgjorts, "men då jag ett par veckor senare träffade honom i Stockholm var han glad igen — han hade nämligen fattats av en ny flamma" — enligt Lundgren ett permanent tillstånd för Wallander.

I ett "Album Pittoresque", som Wallander skänkt grevinnan Julie Bonde har hon 1895 skrivit: "Denna bok med många minnen från Kjesäters och Säfstaholms forna glada tider tillhör Carl Trolle Bonde för att förvaras vid Trolleholm." På ett av de sista bladen i detta album har Wallander skaldat:

"Och nu farväl! tack för de glada stunder,
Då jag uti er krets fick svärma ut,
Ej för att tolka konstens höga under,
Men för att giva skämtet sin tribut.
Ack alltför ofullkomligt kan det lyckas
att återgiva vad som lustigt är
och mången gång som elakt kan det tyckas
ett helt oskyldigt klotterie begär,
men sedan dagarne i fjärran har förrunnit
och vännerna med dem ha flytt sin kos
Då kanske först var bild sitt rätta uttryck funnit
och hela boken blir en *Minneros*."

Överst: "Un tête à tête à Säfstaholm 14 Sept. 1863." Pauline Fatio och H. J. Falkman. Blyertsteckning av Fritz von Dardel. — T.v.: Emelie Akerstein som Marie i "Värdsbusflickan" 1850. Blyertsteckning av J. W. Wallander. — T.h.: Lektören H. J. Falkman. Blyertsteckning av J. W. Wallander.

Självpporträtt av J. W. Wallander som "Västgöten" i Wilhelm von Brauns pjäs med samma namn, spelad vid en fest på Sävestabholm. Blyertsteckning.

OM FLORAN PÅ SVINDERSVIK

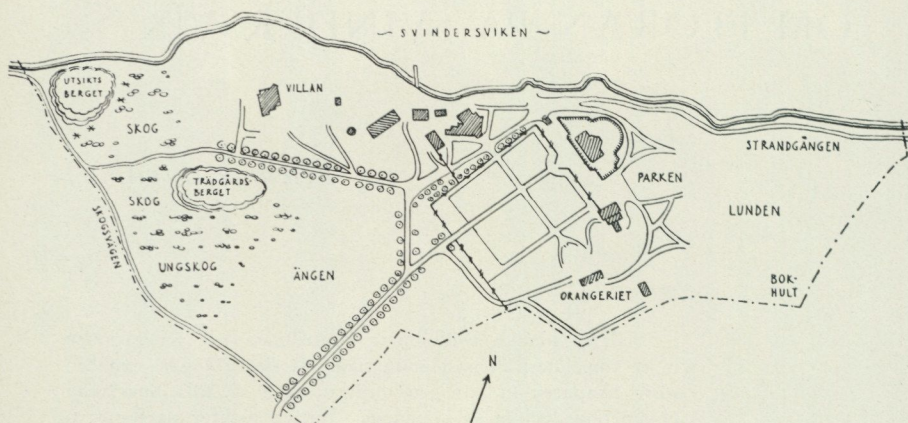
av Telemak Fredbärj

”Siälfwa bladen i Blomman contribuera till generationen ingen ting, utan allenast giöra tjänst af *Brudesängar*, som den store Skaparen så härligen inrättat, med så ädla Sparlakan uhtstofferat och med så många liufwa luchter parfumerat, på det Brudgummen med sin brud där uti må fira sina Nuptias med så mycket större solennitet.”

CAROLUS LINNÆUS 1729

Svindersviks flora — vilken uppgift för en botaniker, en kulturhistoriker eller en diktare! Undertecknad är tyvärr intetdera, endast en blomstervän, som under en sommar någorlunda regelbundet fått följa växtlighetens utveckling därute, från knoppning till fruktsättning, och med anledning därav blivit ombedd att meddela sina rön. Vid nedanstående framställning har jag valt att låta mina dagboksanteckningar tala — i något kompletterad form — och har därför blott att presentera en liten ”Blomster-Almanach”, med Linnés *Calendarium Floræ* om ej som förebild så dock i åtanke.

Linné, ja! Har han måne besökt Svindersvik? Man vet att dess ägare Claes Grill var Linnés vän. De träffades ofta i Stockholm såsom ledamöter i Vetenskapsakademien, där Linné var preses 1739, Grill 1748. Den bevarade korrespondensen dem emellan gör sannolikt att Grill besökt Linné i Uppsala på väg till eller från sina bruk Söderfors och Österby i Uppland. Som direktör i Ostindiska kompaniet gjorde han både Linné och hans lärjungar stora tjänster, och denne kallar honom därför i ett av sina brev för ”min och wettenskapernes store gynnare”. Men intet är känt om att Linné skulle ha besökt Grill på dennes sommarnöje Svin-

Plan över Svindersvik.

dersvik. Ej heller torde han därstädes ha gästat C. G. Tessin, som ju var hans specielle välgörare och av honom hyllades med epitetet "min store Apollo". Linné besökte Tessin på Åkerö i juli 1757, men icke under de två månader 1760 (aug. och sept.), då denne vistades på Svindersvik. Detta framgår av ett brev till Abr. Bäck av den 19 sept., vari Linné för vännen beskriver sitt arbetsfyllda liv i Uppsala under dessa månader. — Slutligen kunde även tänkas att Linné i botaniskt syfte studerat Svindersvikstrakten. Det skulle i så fall ha varit under sommaren 1739, då han som föreläsare i Riddarhuset ledde sina åhörare på botaniska utflykter i stadens omgivningar. Härvid omnämner han emellertid endast "nejderna utanför Skanstull och Kungsholmen", icke något om Danvikstull. Osannolikt, men icke omöjligt, är alltså att Linné besökt Svindersvik.

Några orienterande ord om det av mig undersökta området torde här vara nödvändiga; jämför kartan ovan.

Av den ursprungliga Södertörnsnaturen — bergsknallar med furor i skrevorna samt däremellan dälдер eller sluttningar med vegetation av lövträd, buskar och örter — finns inom Svindersviks ägor ej mycket kvar; endast inom de högre belägna ytterområdena är denna natur ännu orörd.

1700-talets byggnadskomplex med trädgård och park fortsätter åt öster i ett parti, som å 1791 års karta betecknas som "betesbage". Här har, tydligen under 1800-talet, inplanterats åtskilliga träd och buskar, här syns halvt igenvuxna gångar, och här frodas den ursprungliga lund- och lövängsfloran. Detta parti kallar jag i det följande för *l u n d e n*. Den ligger betydligt högre än byggnaderna, sluttar överallt tämligen brant ned mot stranden och har längst bort en naturlig gräns av höga klippblock. På slänten mot sjön är en riklig busk- och lövträdsvegetation.

Nedanförlunden går utefter stranden en promenadstig, som jag kallar för *s t r a n d g å n g e n*. Den är romantisk och särskilt lämplig för svärmeri i vår- och sommarkvällar.

Väster om det egentliga Svindersviksområdet ligger den stora öppna *ä n g e n*, åt tre sidor begränsad av stora lindalléer. I dess nordvästra hörn är en mindre bergsplåtå med en rikedom av förvildade trädgårdsväxter, varför jag döpt denna plats till *t r ä d g å r d s b e r g e t*. Den torde närmast tillhöra den närbelägna *v i l l a n*, ett gult, rikt dekorerat trähus av förra århundradets sommarnöjestyp, med omgivande trädgårds- och parkområde, vilket emellertid har lämnats utanför mina besök.

Väster om ängen, trädgårdsberget och villan vidtar ett sammanhängande lövskogsområde, *s k o g e n*. Detta avgränsas i väster av en väg, *s k o g s v ä g e n* kallad, som — med skog även på andra sidan — går åt nordväst från inkörsalléns början till ett berg, *u t s i k t s b e r g e t*. Detta sluttar brant mot sjön och man har därifrån utsikt över Svindersviken och det höga, bergiga landet på andra sidan. Skogsvägen fortsätter sedan åt väster nedför berget till sjön.

När jag nu övergår till dagboken ber jag läsaren om överseende att blomsternamnen kanske syns alltför många och ibland uppräknas som i en ordlista. För att ej tynga framställningen har jag emellertid i regel utlämnat de latinska växtnamnen, hur vackert linneanskt de än kan klinga. De svenska är tagna ur Krok & Almqvists flora.

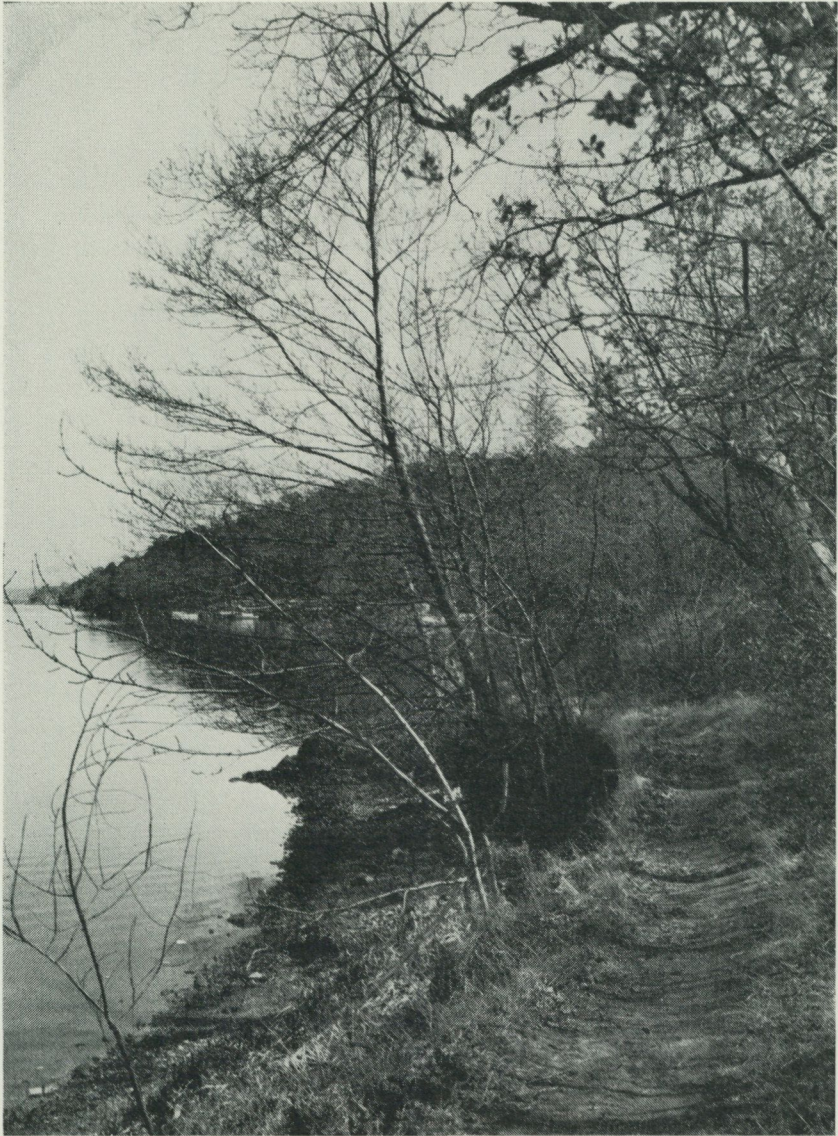
Den 4 maj. Vår med dofter från jord och växter. Lövsprickningen nyss börjad hos buskar och enstaka björkar. På trädgårds-

gångarna nedanför manbyggnaden rikligt med blekgul vårlök, både *Gagea lutea* och *minima*, samt av höggul svalört; i gräsmattorna mörklila fläckar av luktviol. I parken fullt av välluktande, finludna blad av spansk körvel och lätt igenkännliga, tredelade blad av kirskål (giktört), båda gamla herrgårdsväxter, den förra använd som matkrydda (i "körvelsoppa"), den senare som läkemedel. Hästhovsorten, den svenska vårens *verkliga* förstling,¹ blommande rikligt som det ogräs den numera är. Om denna har någon träffande yttrat: "Intet är så roligt i början och så likgiltigt mot slutet som *Tussilago*." Även maskrosor fanns det gott om, dessa naturens marodörer, som utsuger den vilda floran där de kommer åt. Numera kan väl ingen gärna — som Wergeland för 100 år sedan — ha maskrosen som älsklingsblomma, trots att den har en vacker gul färg och på norska och äldre svenska bär det stolta namnet "lövetann", lejon tand. Mera adekvat syns då det danska "fandens mælkebøtter".

I lunden utbredde sig mellan björkarna hela flossamattor av blåsippor eller av vitsippor — alldeles som Tessin beskriver det i en dagboksanteckning från Svindersvik den 6 maj 1757. I det späda gräset stack små tuvor av vårfryle upp sina brunsvarta huvuden, och gullvivor visade sina blekgröna bladrosetter, vilka enligt Linné kan brukas till sallad och stärker nerverna. Jag fortsatte vägen genom lunden, där jag såg några ståtliga granar och fyra majestätiska, döda tallar, vilkas nakna kronor spöklikt avtecknade sig mot himlen. Längst upp i ett hörn av det staketbegränsade området fann jag till min häpnad — ett bokhult, precis som i min barndoms Småland, med de sidengrå, släta, pelarlila stammarna och den guldbruna marken av torra fjolårslöv utan minsta växtlighet emellan. Trots den nordliga breddgraden tycktes bokarna trivas bra och var omgivna av självsådda ungpantor. Men naturligtvis hade klåfingriga ungdomar varit framme och inristat hjärtan med initialer i barken på vartenda träd!

På återvägen satte jag mig på en kulle bland sipporna och fröjdades åt färgspelet i blått och vitt. Solen sken, fåglarna kvitt-

¹ Jag räknar då ej med snödroppar och vintergäck, som är odlade. I varje fall har gullvivan genom sitt latinska namn, *Primula veris*, som betyder "vårens förstling", med orätt fått denna beteckning.

*Strandgången sedd mot öster. — Samtliga bilder foto
Åke Grundström 1953.*

rade. Jordhumlor sög honung ur vitsippornas kalkar, en citronfjäril kom fladdrande. Naturen var liksom nymornad, jungfrulig, paradisk. Inga spår efter människor syntes — varken papper, ägg- eller apelsinskal.

Jag gick sedan strandgången, som var kantad av fläder, jasmin, hägg, hassel, al, lönn och rönn, alla med svällande knoppar. Här fann jag en växt som jag letat efter uppe i lunden — därför att jag kände att den m å s t e finnas — den lilla nunneörten med dess tunna, gracila blad och rödvioletta, genomskinliga blommor. Ut-eftre stranden massor av bladrosetter, som var vänderotens.

När jag till slut satte mig på trappan i solskenet framför manbyggnaden, kom som avskedshälsning en stor rödbrun fjäril med ett gulkantat violett öga på alla fyra vingarna; det var påfågelögat, *Vanessa io*, så kallad för att dess vingfläckar liknar dem på påfågeln's stjärtfjädrar. På den plats där jag satt och i den stämning jag var verkade denna fjäril med sin lätta grace, sina utsökta former och raffinerade färger som levande rokok.

Den 10 maj. Våren hade nu kommit längre: lönnarna blommade och sände genom sina gulgröna kvastar ut sin söta doft, alla björkar var utslagna, likaså en av bokarna och ett lärkträd som jag förra gången ej observerat. Blåsipporna var utblommade men vitsipporna bildade alltjämt vita mattor. Jag letade förgäves efter några lundörter, som finns här och var i Stockholmstrakten, men fann i stället den sällsynta handnunneörten, *Corydalis pumila*, *v. laxa*, ett enda stort och kraftigt stånd. Blåbärsriset blommade i ett hörn. I en annan del av lunden stack mängder av liljekonvalje upp sina brungröna, bladlösa sylar. Nya växter stod i knopp: gullvivor, gökärt, ängsbräsmå (ängskrasse). Och nya bladplantor upptäcktes: skelört, skogsnäva, vicker samt en liljeväxt, som jag anade var krollilja.

Jag gick sedan nedåt uthusen och såg vid orangeririuinen en gammal knotig alm, nu nästan utblommad, samt en buxbomsbuske, lätt igenkänd på sina övervintrande blad som liknar lingonrisets. Strax intill blommade skogsförgätmigej — denna underbara blomma med barnets tidlösa oberördhet i sin blick — i de gamla hallonlanden var ett gult fält av svalört — som fått sitt namn av

Lindallén utmed ängens norra sida.

svalans ankomst — och i trädgårdens utkant ett stort bestånd av vildtulpan i knopp.

Två flickor i sex-sjuårsåldern sågs vid en öppning i staketet. Som den barnläkare jag i privatlivet är och den gårdvar jag för tillfället ansåg mig vara, gick jag fram till dem och sade: "Ni får inte plocka blommor här". Svar: "Det gör vi inte, vi samlar bara sniglar". Det var vinbergssnäckan, *Helix pomatia*, den ätliga snigeln (på fr. *ecargot*), som på 1700-talet inplanterades i ett flertal svenska slottsträdgårdar och som i riklig mängd finns även på Svindersvik, troligen sedan Grills tid. Av denna hade nu flickorna

lagt upp ett 30-tal på staketet, med köttet uppåt att torka i solen, utan möjlighet för de arma djuren att kunna krypa därifrån. Barnen fick sig en läxa för sitt oförstånd och lovade att "aldrig göra så mer".

Min 83-åriga moder, som jag under dagens strövtåg lämnat i lunden, återfann jag liggande i gröngräset i sällskap med en Jungfru Marie nyckelpiga, som lycklig promenerade på hennes blå sommarkappa. "Hur har mamma det?" frågade jag och fick till svar: "Jag känner alla dofter och njuter av våren och livet." Då kom Griegs "Våren" för mig (till Vinjes ord):

Endnu en gang fik jeg vintern at se
for våren at vige,
hæggen at lyse med blomster som sne
fra løvet, det rige.
Græsset det grønne jeg endnu en gang
fik skue med blommer,
endnu jeg hørte, at vårfuglen sang
mod sol og mod sommer.

Den 17 maj. Besökte i dag f.f.g. området väster om bebyggelsen. Gick först tvärs över den stora öppna ängen, som var full av ljusblå skogsförgätmigej (även den vita formen fanns), av ljuslila ängskrasse och rödblå gökärt — en matta i skiftande pastellfärger.

Förbi en stor bok med flikiga blad — en hortikulturell sällsynthet — i vars skugga blommade rikligt med skogsviol, gick jag uppför ett litet berg, där det tydligen förr odlats trädgårdsväxter. På platån sågs nämligen blåstjärnor, *Scilla*, ännu ej utslagna fetknoppar av olika slag, syren-, spirea- och rosenbuskar, ett blommande körsbärsträd samt på slutningens stenparti låga buskar av *mahonia* (falsk järnek) och en liljeart. Jag döpte platsen till "trädgårdsberget".

Fortsatte därefter i terrängen västerut genom skogen. Här växte några stora granar, varav en ädelgran, i övrigt fanns ek, lönn, asp, björk, rönn, alm, oxel, bok, lärk jämte buskar av slån, säl, hagtorn, måbär, bentry, vildkrusbär. Kom så fram till skogsvägen, vilken jag följde åt höger till utsiktsberget. Dess platå var beklädd

"Blåsippan ute i backarna står, niger och säger: nu är det vår!"

med en luftig matta av blommande styvmorsviol. Nedanför stod halvutslagna häggar och i deras skugga fann jag ett blommande exemplar av trolldruvan, en typisk lundväxt. — Gick skogsvägen tillbaka förbi stora knoppande liljekonvaljekolonier, vitsippogrupper och gröna mattor av parksmultronblad, de senare rester av gammal odling.

I lunden öster om bebyggelsen, dit jag nu ställde mina steg, fann jag tre stora kastanjeträd som jag ej förut upptäckt. De var nyutspruckna och bladen hängde ännu slappt ned som de har för sed. Ett snöbärsbuskage var även nytt för dagen. Vildtulpanerna som jag nu hoppats få se i blom var avskurna! I bokhultet var alla bokarna utslagna — det lär ju ske på en natt — med silkesglänsande, ljusgröna blad. Vitsipporna var utblommade, men så hade också deras blomning varat i 14 dagar. I deras ställe och på samma plats var ljusviolettera fält av ängskrasse. Gullvivorna, som också borde vara utslagna nu, återfanns i form av buketter som

två större flickor kom med i sina händer. Gullvivan, kärt barn med många namn — från "Jungfru Marie nyckelknippa" till oxlägg — har en doft så fin att den försvinner efter ett dygn om den sättes i vatten. Finns något mera vårlikt svenskt än en bukett eller krans av gullvivor och förgätmigej?

Den sista blomsterupplevelsen för mig denna dag var ett land av myskmadra, som jag fann framför manbyggnaden. Det är "skovmärke", som ger lokalfärg åt de danska diktarnas naturlyrik. Den finns ju vild även i Sverige, särskilt i Skåne men även långt upp i Mellansverige. Dess torkade blad var förr i tiden på grund av sin fina doft en omtyckt "kyrkkrydda".¹

Den 24 maj. Lövsprickningen, blomsteralmanackans *frondescentia*, var nu nästan fullbordad: endast lind, ek och ask bidade ännu sin tid. Häggen hade slagit ut och dess doft gjorde luften osäker, ty "när häggen står i blomma, är flickors längtanstid". Fläderbuskarna hade stora blomknoppar, kastanjerna likaså.

Alltjämt bredde ängskrassen ut sina bleklila slöjor över ängen och i lunden. Jag mötte även i dag några barn, denna gång med liljekonvaljer i knopp — ett oskick som borde stävjas genom undervisning i skolorna, då ju dessa knoppar aldrig slår ut inomhus. Maskrosorna, vilka liksom katten har sju liv, var fortfarande i blomning.

I trädgården hade den halvt vissnade körsbärsblommen en smutsgul färg, medan äppleblommen ännu var i ljusröd knoppning. Syrenerna stod också i väntanstider.

Den gulprunkande kabbelekan, *Caltha palustris*, välkänd sedan skoltiden, blommade vid stranden. Dess knoppar skall enligt Linné, inlagda med ättika och salt, kunna användas som kapris. Vid strandgången upptäcktes även en vild svartvinbärsbuske, också den med kulinariska och medicinska associationer.

På utsiktsbergets sluttning mot sjön fanns gott om knoppande getrams, även kallad "Salomos sigill". Den är ju en vanlig Söder-

¹ De kyrkobesökande kvinnorna medförde ibland luktpåsar, innehållande olika torkade kryddväxter, avsedda att användas som uppiggande medel vid långa och sömngivande predikningar.

Vitsippsmatta i lunden.

törnsblomma, släkt med liljekonvaljen men av en svagare och mer aromatisk doft.

Den 7 juni. Maj månad är nu förbi, av Linné karakteriserad som *terrarum pictor, tapes pratorum, silvarum deliciae* — marker-
nas målare, ängarnas blomstermatta, skogarnas ljuvligheter —
just sådan som man får uppleva den på Svindersvik.

Sedan mitt förra besök har utvecklingen gått fort: lind, ek och ask är utslagna, kastanjeträd och aplar i full blomning, syrenerna likaså, men hägg och fläder är redan nästan utblommade. Den senares skönhetsvärden (för både ögon och näsa) gick jag alltså miste om. Flädern¹ har i alla tider varit högt aktad: för våra asatroende förfäder var den gudinnan Frejas hemvist, så blev den det träd i vilket Judas Iskariot hängde sig, senare blev den en hjälpare mot allehanda sjukdomar, främst vid feber (som svett-

¹ I Skåne kallas den alltjämt (sedan den danska tiden) "hyll" eller "hylle".

drivande medel), och än i dag användes den som läkemedel. För danskarna har den blivit något av ett vårdträd, som den var redan i H. C. Andersens "Hyldemoer".

För att nu återgå till Svindersvik är även markfloran förändrad sedan sist: den stora ängen domineras av hundkäxens lätta, luftiga, ljusa blommor. Varför ett så fult namn på denna blomma, som i juni kantar alla dikesrenar i vårt land och ger dem en sådan skönhet? Då säger i stället ett av dess engelska namn, *Queen Anne's laces*, drottning Annas spetsar, betydligt mer. Över ängen med dess gröna bottenton låg nu liksom en champagnefärgad spetslöja, beströdd med fläckar av gula smörblommor, gredelina skogs-nävor, rödviolett skogsvicker och kantad med en bård av gulröda humleblomster.

I parken och lunden sågs stora blommande körvlar, blå och vit skogsförgätmigej i mängd (ännu efter tre veckor), klarblå skogsviol: aklejor, prästkragar och krolliljor i knopp. En och annan vitsippa hade glömt sig kvar och lyste med sin skira, finådriga kalk. Maskrosorna var nästan utblommade, en del hade sjunkit ned, utmattade av blomningen, men många hade hunnit resa sig igen, prydda med sina stora och fräcka fröklot, alltför poetiskt kallade "kavaljersparoller", lätta och flyktiga som dessa. I stället för blåbärsriset och på dess plats blommade nu lingonriset med sina blyga, rosafärgade klockor, påminnande om 1800-talets oskuldsfulla ungflickor. Mörkbruna pärlgräs stod uppvaktande runt omkring.

En för dagen ny växt upptäcktes i lunden: brakvedsbusken, välkänd för alla medicinare, åtminstone till namnet (frangulapiller!), men även för entomologerna såsom värdväxt för citronfjärilens larver.

Strandgången med sina blommande syrener och knoppande jasminer samt andra buskar och träd var nu till stora delar överskuggad av lövvalv. Strandväxterna hade växt upp, främst vänderot och älggräs, båda ännu i knopp. Här var även gott om löktrav, en förnämlig lundväxt och gammal läkeväxt mot heshet.

Den 16 juni. I parken och lunden blommade körvel, uppblandad med skogsnävor och aklejor. Liljekonvaljen överallt avplockad.

På ängen hundkäx och häckvicker.

I skogen var rönn och hagtorn i blom, båda med en venerisk lukt och härliga att skåda. På marken hade duvkullan öppnat sina vita stjärnblommor.

Utsiktsberget var översållat av mandelblommor, doftande svagt och fint; över en annan bergsknalle låg ett rosafärgat sjok av rödblåra.

Nedanför i skuggan blommade ormbäret, "Jungfru Marie törel",¹ denna tjugande blomma, med gröna hylleblad och brunsvart fruktämne. Dess giftiga blåa bär har förr använts mot pest och andra farsoter. Växtens latinska namn *Paris* lär vara givet efter den trojanske prinsen, vilken till den skönaste av gudinnorna, Afrodite, utdelade ett äpple från Hesperidernas trädgårdar. Detta äpple skulle ha varit — ett ormbär, sannolikt dock något större och mindre giftigt än vår svenska Paris-arts!

Den 1 juli. Den blåögda teärenprisen, som i Småland bär det symboliska namnet "flickans trohet", hade blommat under min bortovaro. På flera ställen syntes nu grupper därav, men i frukt. Skogsnävan stod också över allt i frukt.

Ute på ängen var ett nytt blad uppslaget i Floras färgglada bok: prästkragar, röd- och skogsklöver, kråkvicker ("Jungfru Marie kardor"), brudbröd, vitmåra, käringtand ("Jungru Marie kängor"), gulvial, femfingerört, ängshavrerot samt en och annan blåklocka — ett nordiskt färgackord i gult, blått, rött och vitt. Gräset hade på sina ställen växt upp tämligen högt. Familjen *Gramineæ* är svår och jag känner blott dess vanligaste arter, men jag upptäckte en för mig okänd, examinerade den och fann att den i c k e var ett gräs utan en tågväxt, närmare bestämt vitfrylet, *Luzula nemorosa*, enligt floran "rar". Alltså en liten botanisk sensation!

I ängens utkanter och uppe på trädgårdsberget blommade nyponrosen, törnrosen, vilken för C. J. L. Almqvist var "hjärtats blomma" framför alla andra, återspeglade den svenska fattigdomens skönhet.

¹ Törel kallades den stav med vilken man arbetade mjölken i kärnan vid smörberedning.

I allén till gula villan mötte jag en 15 års pojke med metspö på väg ned till stranden. Han hälsade — något i Stockholmstrakten ovanligt — såg att jag hade några blommor i handen och sade: "Om farbror vill plocka blommor, så finns det många där vid berget", därvid pekande på trädgårdsberget. Även han fick nu veta att man ej får plocka blommor på Svindersvik — men att jag fått särskilt tillstånd att undersöka dem.

Vid strandgångens sjösida blommade rödbrun flenört och ljusviolett vänderot (baldrian), båda gamla medicinalväxter, den senare använd än i dag som nervlugnande medel, *Valeriana*, ävensom för att fånga kattor, vilka djur har en oförklarlig dragning till denna växts torkade rötter. På stigens andra sida var det mera poetiskt: här sände jasminerna ut sin smultrondoft och stora ormbunkar ståtade i skuggan på bergets sluttning.

I parken hade nu hundkäx och spansk körvel blommat ut men efterträtts av en annan umbellat, kirskålen, som dock enligt sin natur endast lät ett fåtal av de tusentals stånden gå i blom. Här och var stod aklejer i olika färger, blå, vita, röda; krolliljan knoppades alltjämt. Nya växter för dagen var en vildapel och ett tynande exemplar av benveden, detta märkliga träd som infördes till vårt land redan under medeltiden, troligen av munkar.

I lunden visade ängskovallen sina anspråkslösa, blekgula blommor. Ett berg var översållat av daggekåpa, "Jungfru Marie tvätt-skål", med dess stora, tandade och veckade blad, bildande liksom en kåpa med små gulgröna blommor i mitten där daggen samlas. Dess latinska namn *Alchemilla* har samband med alkemin, i det att de gamla guldmakarna i daggekåpans himladroppar trodde sig ha funnit det elixir som var nödvändigt för deras hemliga konst.

Strax intill manbyggnaden blommade och doftade kaprifolen och några vildkornellbuskar med vita blomklasar på röda skaft. I trädgården sågs på avstånd blommande pioner, rosor och krysanter i olika färger.

Den 15 juli. Vid ankomsten mötte jag en av gårdens förra ägarinnor, som var vänlig nog att visa mig trädgårdens blommor. Utom de förut nämnda fanns där isop, numera en prydnadsväxt för sina mörkblå blommors skull (eller en nyttoväxt för biodlare)

men fordom ansedd som helig, emedan den enligt Skriften en gång fuktat Frälsarens läppar. Vidare gammaldags rosor av olika slag, såsom provinsrosor (*Rose de Provence*), pimpinellrosor, mossrosor, spräckliga rosor (vit-skär-röda) samt kraftiga vita bondrosor, varje art med sin säregna doft. Här stod också några buskar av persisk syren — vilken på intet sätt kan mäta sig med vår vanliga "svenska" syren. Vidare en mängd under senare år planterade ett- och fleråriga växter, som här förbigås. Ett svårt men vackert ogräs var knölblåklockan som kantade trädgårdslanden.

I parken bar körveln långa svarta frukter; den hade växt upp meterhögt och bildade täta, lakritsdoftande snår. Och nu blommade krolliljan, *Lilium martagon*, alla slotts- och herrgårdsparker stolthet — men som väntat var de flesta exemplaren avplockade. Vidare den ståtliga rödflammande mjölken — i Småland med ett vackrare namn kallad "brudbloss" — prästkragar, fibblor, stora blåklockor. Några grupper av den mindre vanliga toppblåklockan fångade mitt botaniska intresse.

I lunden dominerade ängskovallen och där var blåbären redan mogna. Då måste även smultronen vara det, tänkte jag, och mycket riktigt: borta vid uthusen kunde jag plocka några. Dem kan jag aldrig avsmaka utan att tänka på Linné, som betecknade dem som "en stor délice" och varje sommar genomgick en "smultronkur", ätande dem ur sina berömda smultronskålar av silver. Han ansåg dem vara särskilt bra mot skörbjugg och podager. I närheten av smultronstånden sågs ett fält av utblommad nejlikrot, "Jungfru Marie snusdosa", även den en gammal medicinalväxt. Bakom orangeriruinen blommade allttjämt kirsksålen; där stod även stora stånd av tomtskräppa.

Vid strandgången började jasinblommorna fälla sina blad men doftade ännu. Här växte även några förvildade stånd av *Hesperis*, trädgårdsnattviol, lilablommande och nejlikdoftande. Utefter stranden var växterna nästan manshöga: vänderot, älggräs (ännu ej utslaget), flenört och rörflen.

Ängen var s l a g e n — en obehaglig överraskning för den som för 14 dagar sedan sett den i full blomsterprakt. Den var nu grön med enstaka vita fläckar av vitmåra. I dess dikeskanter blommade emellertid guldbrun johannesört, även kallad mansblod

— under Linnés tid använd mot lungсот och än i dag för att färga brännvinet hälsobringande rött — samt gulmåra, ”Jungfru Marie sänghalm”, i olika tonarter besjungen av Karlfeldt och av honom kallad ”ängsdofternas härskarinna”. Vem kan tänka sig en svensk högsommarkväll utan dess söta, mildt berusande doft?

Ett besök på trädgårdsberget bjöd på blommande plym- och kvastspireor, några rödblommande, hjärtstyrkande digitalistånd, en daggros- och en rosenhallonbuske, båda tyvärr utblommade. På platån två gula fetknoppsarter, *Sedum aizoon* och *rupestre*.

Till sist gick jag skogsvägen från utsiktsberget till inkörsallén och antecknade alla de träd och buskar varmed den är kantad, de flesta planterade: björk, al, ask, alm, rönn, skogslönn, tysk lönn, bok, ek, kastanje, tall, hägg, hassel, hagtorn, en — som synes en brokig blandning.

Den 14 aug. En hel månad sen sist! Ur skönhetssynpunkt kanske inte förlusten var så stor, då de flesta växterna redan blommat vid mina föregående besök, men två härliga doftperioder hade jag gått miste om, lindens och älggrässets. Det måste vara en upplevelse att under lindblomningen vandra Svindersviksalléerna fram, då bina surrar och luften är fylld av denna vällukt ”som är så uppfriskande att man tycker sig genom näsan insupa den sötaste nectar” (Linné) och som i århundraden gjort lindblommorna till ett omtyckt läkemedel — eller att gå utefter stranden en sensommarkväll och känna älggrässets starka, fräna, nästan bedövande doft.

Nåväl, jag gjorde min sedvanliga växtrond.

Vid strandgången lyste nu fläderns röda bärknippen, och sjösidan var kantad av manshöga bestånd av strätta, hästskräppa, gråbo, åkertistel (som trots namnet gärna växer i fuktig jord), vasstarr, rörflen, svingel- och gröearter samt (i frukt) älggräs, vänderot och flenört. Däremellan lågväxt klibbkorsört och tiggare-ranunkel, ”som drager sårnad och karbunkel”. Ute i vattnet simmade gula näckrosor men inga vita — de är finsmakare och ford-rar renare vatten än det Svindersviken kan bjuda på.

I parken och lunden fanns ännu blommor: stora och små blå-klockor, prästkragar, gula flockfibblor och gullris samt vitgrön

krussilja — så nog hade man kunnat binda en vacker bukett till sin älskade, även om den röda färgen saknades.

På återvägen nedanför paviljongen upptäckte jag högt uppe i dess murstensfogar en ormbunke, vilken visade sig vara stenbräken — dock ej lika sällsynt som murrutan i stenfogarna på Lunds domkyrka.

Ängen var utblommad, men på trädgårdsbergets sluttning stod alltjämt en röd digitalis, och på dess platå blommade den ljusröda kaukasiska fetknoppen. Rosenhallonbusken bar stora röda frukter.

I skogen sågs hundäxing samt höstfibblor. Eljest var sommarblommorna i frukt — man kände igen dem på bladen. Ormbunkar beklädde större eller mindre områden: på klippor och stenar växte stensöta (fordom använd mot hosta), på marken träjon (alltjämt använd som maskmedel) och örnbräken, med dubbelörnen ingraverad i sin rot. Hallon och blåbär fanns ännu kvar, gommen till förnöjelse. De blåa trolldruvorna såg högst aptitliga ut men avskräckte genom sin giftighet. En krollilja hade förirrat sig ända hit till utkanten av skogen och blommade en hel månad efter sina kamrater uppe i lunden.

Den 14 sept. En solig höstdag, i motsats till sommarens mestadels regniga dagar.

Kastanjernas och lönnarnas blad hade börjat rodna och gulna, men eljest var allt tack vare regnet grönt. Ännu fanns blommor kvar: gullris, blåklockor, ängsvädd (likaledes blå), kärleksört. Snöbärsbuskarna hade blommor och bär — de skära miniatyrklockorna och de där små ”snöbollarna” som man lekte med som barn och som kunde spräckas med en smäll. Vid stora huset blommade ännu en spirehäck med sina rödlila, gammaldags blommor.

— — —

Den 28 mars. Jag fick tyvärr ej följa höstens sista fas ute på Svindersvik: de tegelfärgade nyponen, de röda rönn-, oxel- och hagtornsbären, de blåsvarta slån-, hägg- och fläderbären, lövfällningen, den första frosten, den första snön.

I stället mötte jag i dag den första våren, som jag ej fick vara med om i fjol. Snön hade nu smält men på lundbergets nordsida

"Pilträden bära gullgula fransar..."

lämnat några vita fläckar kvar. Marken var fuktig och brun med spirande gröna fläckar. Mellan nakna träd och buskar framträdde enstaka mörkgröna, resliga furor och granar. Alens rödbruna och hassels ljusgula hängen samt sälgens silverblanka knoppar, som snart kommer att glänsa i guld, vittnade om en ny vårs ankomst.

Därmed är ringen sluten. Ett nytt blomsterår har börjat.

"Och nu skall våren gå sin gilla gång,
ett hav av blomning och ett svall av sång."

Snöklockorna ringer in det nya blomsteråret.

Gör vi en återblick över Svindersviksfloran kan den sammanfattas som en i Södertörnsnaturen insprängd mellansvensk lövängs- och lundvegetation, vilken delvis uppblandats med förvildade kryddgårds- och parkväxter från 1700- och 1800-talen. Tack vare områdets isolerade läge vid sidan av allfarvägen är vegetationen tämligen orörd, något ganska unikt för att vara så nära huvudstaden.

Mina observationer kan självfallet ej göra anspråk på fullständighet, så mycket mer som jag gjort dem mest för mitt nöjes skull.

Tänkbart är t. ex. att flera vårliga lundväxter finns eller funnits inom området. Förgäves letade jag efter sådana som tibast, vätteros, lungört, desmeknopp, vårärt, tandrot. Ej heller fann jag olvonbusken, som eljest hör lundfloran till.

Svindersviksflorans tjusning ligger ej i dess enstaka rariteter utan främst däri att man inom ett begränsat område har en provkarta på de vanliga svenska växterna, kan följa deras skiftande färg- och doftspel och under en sommar — för att än en gång citera Linné — ”se Flora komma strykande med hela sin sköna armé”.

Ovärderligt är därför att Svindersvik nu kommer att bevaras för framtiden. Genom områdets effektiva avgränsning hindras barn och andra obehöriga att där plocka och så småningom utrota blommor, särskilt de ädlare arterna gullviva, liljekonvalje och krollilja. Åtskilligt kan göras genom parkens och lundens upprensning från döda träd och självsädd ungskog, särskilt av lönn och asp, som på sina håll fått en oroväckande utbredning. Även granen, som måste betraktas som ett för området artfrämmande träd, hotar att genom uppväxande ungplantor få en icke önskvärd spridning. Å andra sidan, varför inte söka restituera det forna växtbeståndet, t. ex. genom att låta den ”kryddtäppa” återuppstå, som finns upptagen å 1791 års karta? Eller låta inplantera en del gamla perenna kulturväxter, såsom skråpet eller pestilensroten, vilken med sina tidiga, stora, rödvioletta blomklasor och sina senare framkommande jätteblad fröjdar ett blomstersinne? Eller tidlösan (nakna jungfrun), höstens sistling, som i blekvioletta fält kan blomma långt in i oktober?

FRÅN LANDSKAPSMUSEER OCH HEMBYGDSGÅRDAR

EN ÖVERSIKT FÖR ÅR 1953

Enligt lagen om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader (Svensk författningssamling 1942: 354) har under år 1953 följande byggnader blivit registrerade som byggnadsminnesmärken: Prästgården (Nr 15¹) i Ausås socken, Skåne; Kvarteret Niorder, tomt nr 21, kvarteret Birger Västra nr 1, kvarteret Lovisa 18 (förutom tomten nr 17), samtliga i Ystad; kvarteret Almen nr 9, 10, 11 och 13 i Karlstad; Bollaltebygget i Knäreds socken i Halland.

Kvarteret Almen vid Älvgatan i Karlstad, vars äldre byggnader 1953 i sin helhet blivit registrerade enligt 1942 års lag till skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader.

Med stöd av Kungl. Maj:ts bemyndigande 6 mars 1953 har justitieminister Herman Zetterberg den 17 mars tillkallat f. d. landshövdingen Gustaf Andersson i Rasjön, förste antikvarien vid Riksantikvarieämbetet Bertil Berthelson, förste intendenten vid Nordiska museet Gösta Berg, byggmästaren Olle Engkvist och numera statssekreteraren i Kungl. Justitiedepartementet Björn Kjellin att såsom sakkunniga inom justitiedepartementet utreda frågan om åtgärder för att bevara och skydda kulturhistoriskt märkliga byggnader. Såsom de sakkunnigas ordförande fungerar f. d. landshövding Gustaf Andersson och som sekreterare landsantikvarien Gunnar Svahnström. Vidare har justitieministern tillkallat byggnadsrådet David Dahl, förste intendenten Brynolf Hellner samt sekreteraren i Det särskilda byggnadssyn Harald Langberg, Köpenhamn, att som experter stå till de sakkunnigas förfogande.

H a l l a n d

Gamla klockaregården i Söndrum har flyttats till S:t Olofs kapell, Tylösand, för att tjänstgöra som bostad för den sommartid anställde kaplanen.

B l e k i n g e

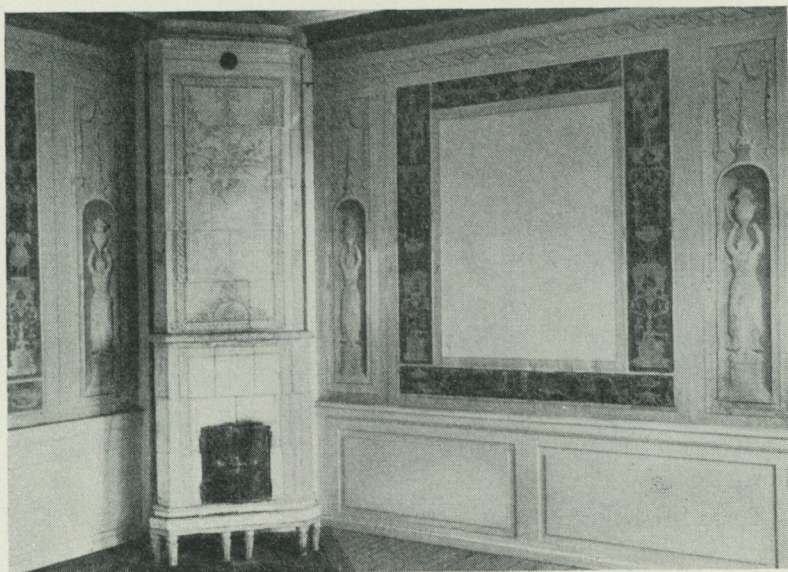
Stadsfullmäktige i Karlshamn har beslutat att av den Smithska gården vid Drottninggatan, en tegelbyggnad från 1700-talet, ställa övre våningen i gathuset samt vissa gårdsutrymmen till Karlshamns och Bräkne härads fornminnesförenings disposition för inrättande av ett museum.

Gamla kontoret vid Ronneby brunn har föreslagits att inrättas till museum för brunnen och Ronneby stad.

Ö l a n d

Ölands hembygdsförbund stiftades hösten 1953 för att vara en gemensam organisation för de öländska hembygdsföreningarna och för att ta hand om forngården i Borgholm.

Ölands södra kontrakts hembygdsförening har i olika sockenkretsar arrangerat hembygdsstugor.

Interiör från Fredriksbergs herrgård vid Oskarshamn.

Småland

Kalmar län: Karlslunda hembygdsförening har vid sin hembygdsgård i Påryd låtit kopiera en stenstuga, jordkula, av i trakten tidigare förekommande sort. Där har även uppförts en stallbyggnad med loft.

Högsby hembygdsförening har uppfört en första byggnad i sin hembygdspark vid Emån.

Den gustavianska herrgården Fredriksberg vid Oskarshamn planeras att användas till kulturresevat. Staden har beslutat att restaurera byggnaden och en privat donation har skänkts för inredningen.

I Ankarsrum skall ett bruksmuseum inredas i en av brukets äldre timmerbyggnader.

I Dörby har en förening bildats för att omhänderta den gamla gästgiveribyggnaden. I Hallingeberg har bildats en hembygdsförening.

I Högsby, Tryserum, Karlslunda och Västra Ed förberedes hembygdsböcker.

Jönköpings län: Gästgivaregården från 1700-talet i Esperyd, Bankeryds socken, har flyttats till hembygdsparken i Nässjö. Bankeryds hembygdsgård, bestående av stuga, bod och gevärs-smedja, har invigts. Gällaryds gamla prästgård har efter restaurering tagits i bruk som hembygdsgård. Ölmostads hembygdsförening har restaurerat klockaregårdsflygeln i avsikt att använda den som hembygdsgård.

I Jönköping påbörjades i oktober uppförandet av en ny musei-byggnad för Länsmuseumet.

Kronobergs län: Asa hembygdsförening har i sin park uppfört en soldatstuga samt en bod. Från Asa gård har två bodar och en bastu inköpts.

Bergs hembygdsförening återuppför en manbyggnad från Hult. Komministergården och loftbyggnaden vid Granshults gamla kyrka står under restaurering. — Hembygdsföreningen i Hallaryd har erhållit en manbyggnad vid Svaneryd, vilken tidigare delvis använts som handelsbod. — Ladugården vid Askemo i Herråkra socken har av hembygdsföreningen flyttats till hembygdsparken, där tidigare en torpstuga från samma plats uppförts. — Kalvsviks hembygdsförening har vid hembygdsgården uppfört en marknadsbod. — Lenhovda hembygdsförening har på dess ursprungliga plats låtit restaurera en loftbod från Möcklehult. — Vid den gamla hantverksplatsen Korrö, där Svenska turistföreningen har ett vandrarhem, har ett sågverk och ett färgeri restaurerats av Linneryds hembygdsförening. — En malttorka har flyttats till hembygdsgården i Ljuder. — Odensjö hembygdsförening har till hembygdsparken flyttat en ryggåsstuga i Byholma och på ursprunglig plats restaurerat torpet Lönelund. — Den av Ryssby hembygdsförening inköpta ladugården från Långhults Södergård har under året uppförts vid hembygdssugan.

Delvis tack vare Södra Finnvedens hembygdsförenings i Ljungby insatser har ett förhistoriskt gravfält vid Replösa kunnat förvärvas. Røjningar pågår och fältet skall ingå i planerat fritidsområde.

I Tingsryd har hembygdsgården under året invigts. — Virestads hembygdsförening har som gåva erhållit "Krunghårds kvarn" under Hörda Kronogård. Kvarnen avses att restaureras på ursprunglig plats. — Vittaryds hembygdsförening har uppfört en ryggåsstuga på föreningens mark vid Sundet.

Nya hembygdsföreningar har bildats i Nottebäck och Vivlunga, den senare föreningen främst för att bevara Skeens herrgård, som på grund av kraftverksbygge måste flyttas. Byggnaden har skänkts till föreningen av Sydkraft.

Dalsland

Under året har bildats Norra Valbo hembygdsförening, omfattande Högsäter, Råggård, Lerdal, Rännelanda och Järbo.

Västergötland

Skaraborgs län: Vid Västergötlands museum i Skara har Kråks herrgårdsbyggnad invigts. — Götene hembygds- och fornminnesförening har invigt sin anläggning i Brännaskogen, som för ändamålet upplåtits av Götene köping. Här återfinnes en större manbyggnad från Munkgården i Vätösa samt en ryggåsstuga från Stora Sventorp i Holmestad.

Vadsbobygdens museum i Mariestad har uppmonterat den doneerade Ahlabonska högreståndssamlingen. Dessutom har ordnats ett studiemagasin. Även i Skövde museum har ett dylikt magasin inretts.

Östergötland

Till friluftsmuseet "Det gamla Linköping" vid Valla utanför staden har följande hus rivits, nedtagits och förflyttats men ännu icke uppförts: tre bostadshus från Pilens backe och två från Ågatan 39, den s. k. Lovisas gård, samt ett från Ågatan 41.

För bevarande av den oskiftade byn Smedstorp i Norra Vi har läns museet med ägarna träffat preliminära överenskommelser angående förvärv. För ändamålet kommer anslag ur lotterimedel att begäras.

Väderstads hembygdsförenings samlingar har under ledning av

länsmuseum katalogiserats av fil. kand. Yvonne Djurfelt, Uppsala. S:t Ragnhilds gilles samlingar i Söderköping har omordnats och delvis nyuppstälts under ledning av fil. kand. Anna-Britt Sifversson, Stockholm.

S ö r m l a n d

Den s. k. Bergströmska gården i Torshälla har genom testamenterisk gåva av fröken Mia Bergström överlämnats till Södermanlands hembygdsförbund, som kommer att iståndsätta gården.

Manbyggnaden till torpet Tomastorp i Ripsa har skänkts till förbundet och kommer att flyttas till Nyköpingshus för att uppställas vid Tovastugan som flygel.

Rademachersmedjornas kvarter i Eskilstuna har under året inköpts helt och hållet av staden. De fem 1600-talssmedjorna inom området har börjat restaureras och kommer att begagnas dels musealt och dels som verkstäder för småindustri i lämplig miljö.

En ny hembygdsförening har bildats i Helgesta.

N ä r k e

Väster-Närkes hembygdsförening har till sin hembygdsgård vid Fjugesta flyttat dels en svalgångsbod från Svenstorp i Kvistbro socken, dels en bastu från Römossen i Skagershults socken.

V ä r m l a n d

I Degerfors har hembygdsföreningen erhållit såsom gåva samt restaurerat manbyggnaden vid Knutsbols gård. I Östra Ämtervik har gamla skolbyggnaden invid kyrkan restaurerats. Dalby hembygdsgård har kompletterats med en stallbyggnad från Hallerud. Norra Ny hembygdsgård har i komplett skick övertagit Gravols soldattorp, innefattande såväl bostadshuset som uthusen.

V ä s t m a n l a n d

Hällefors hembygdsförenings nya hembygdsgård har invigts. Den utgöres av en från Skålen i Hällefors socken flyttad bergsmansgård.

Örebro läns museums hembygdsgård Siggebohyttan har under de senaste åren varit föremål för omfattande iståndsättningsåtgärder, en kryddgård har åter anlagts m. m.

U p p l a n d

Tegelsmora hembygdsförening har iordningställt den gamla klockaregården från 1840-talet.

Knutby-Bladåkers fornminnes- och hembygdsförbund har invigt den s. k. Domaregården från Åsby, vilken flyttats till föreningens Gammelgård. Byggnaden utgör en parstuga från 1700-talet.

Valö-Forsmarks hembygdsförening har invigt en hembygdsgård, som utgöres av en tvåvåningsbyggnad från 1800-talet, flyttad från Dannebo i Forsmark till föreningens tomt i Valö.

Börje-Åkerby hembygdsförening har under året slutfört arbetena vid den från Örsättra i Junkil till föreningens tomt i Altuna i Börje flyttade parstugan från 1700-talets mitt.

Lövö hembygdsförening har restaurerat en till föreningen donerad och på ursprunglig plats belägen byggnad i Hogsta. Huset innehåller bl. a. en bagarstuga från 1600-talet.

Rasbokils hembygdsförening har inköpt ett gammalt soldattorp i Kölinge by med tillhörande mark. Till platsen har även flyttats en närbelägen äldre mangårdsbyggnad i Kölinge.

Hållnäs hembygdsförening har upprättat byggnadsplan för av föreningen inköpt mark i närheten av kyrkan, där föreningen planerar uppföra bondgård och torp. En bastu från Edsvalla och en 1600-talsbod från Edsättra har redan flyttats till föreningens tomt. Till mangård vid torpet har inköpts en mindre byggnad i Fågelsundet och som ekonomibyggnader en ladugård i Vavd samt en mindre loge och en foderbod i Bronmossen. Det under 1951 påbörjade museibygget, en för ändamålet inredd större loge, har i det närmaste slutförts.

En ny hembygdsförening har bildats i Järlåsa.

D a l a r n a

Med bistånd av tjänstemän från Dalarnas hembygdsförbund har hembygdsgården vid Norrboda, Ore, fått samlingarna katalogiserade och nyuppställda. Inventering av samlingarna har företagits i Boda, Hedemora och Mockfjärd.

Hembygdsgården i By har slutgiltigt renoverats och Myntmästargården i Säter har restaurerats.

H ä l s i n g l a n d

I Ramsjö har hembygdsföreningen inköpt en gård för flyttning till annan plats. Iordningställande av hembygds gård pågår i Söderala.

I Bjuråker har en gård med bevarade målningar inköpts för att längre fram flyttas till hembygds gården.

H ä r j e d a l e n

Till fornminnesparken i Funäsdalen har en gammal skola flyttats samt invigts såsom museum. Även en lappkåta har uppförts på området.

J ä m t l a n d

Hammerdals hembygds gård i Kusdalen har under året invigts. Marby hembygds förening har flyttat en manbyggnad från Borgen till sitt område vid gamla kyrkan.

Ä n g e r m a n l a n d

Bjurholms hembygds förening har färdigställt sin hembygds gård, som bl. a. kompletterats med en bagarstuga.

V ä s t e r b o t t e n

Bureå kommun har genom en särskild kommitté flyttat en äldre manbyggnad till Bureå hembygdspark. Bygdeå hembygds förening har inköpt och flyttat en äldre manbyggnad med målade dekorationer till Bygdeå kyrkplats.

L a p p l a n d

Vilhelmina hembygds- och turistförening har färdigställt en äldre manbyggnad i Henriksfjäll att användas bl. a. som vandrarhem.

En ny hembygds förening har bildats i Jokkmokk. En mindre manbyggnad, matbod, stall, ladugård, kokhus och avträde har inköpts.

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN UNDER ÅR 1953

Allmogeavdelningen

Förvärven under året har huvudsakligen kunnat göras i samband med pågående eller redan genomförda undersökningar av några bestämda miljöer. De mest omfattande anskaffningarna har gjorts i Ekshärads socken, Värmland, i anslutning till flyttning och inredning av den s. k. "Herrgårn", även använd som tingshus, från Norra Skoga, som utförligt behandlas på annat ställe i denna årsbok.

Med gården följde en del inventarier, som härrör från den tid då häradsdomaren Per Larsson och hans familj bodde där från omkring 1860 till år 1893. De utgöres av laggkärl, grytor samt annan köksutrustning, personliga smäsaker, skrivutensilier, böcker m. m., några sängar, bord och stolar samt två enkla bänkar, som sannolikt hört till tingssalens utrustning. Av de fåtaliga inventarier, som tidigare stått i de av Älvdals härads nedre tingslag disponerade rummen har museet haft glädjen att till deras ursprungliga platser kunna återföra tingshuskistan i vilken rättens papper förvarats, en psalmverstavla på vilken med krita skrevs numren på de psalmer vilka skulle sjungas vid tingspredikan samt en bibel på vilken vittneseden svurits. Dessa föremål har som deposition överlämnats av Älvdals nedre häradsrätts tingshusbyggnads-skyldige.

Då museet för inredningen av den nu på Skansen återuppförda byggnaden valt att i görligaste mån söka återställa inredningen som den tedde sig på häradsdomaren Per Larssons tid, har varje möjlighet att till sin ursprungliga miljö återföra vad som finnes kvar av bohaget hälsats med glädje och tillfredsställelse. Med stor tacksamhet har därför från dr Hjalmar Erikson, Uppsala, mot-

tagits en gungstol, som varit placerad i ett av de övre rummen samt från handlanden Robert Jonsson en stol, som hört till inredningen i den s. k. "nolersalen" samt två mindre dukar och en större sådan, som hört till den textila utrustningen. Stort personhistoriskt intresse har också några klädesplagg som tillhört Per Larssons hustru, Ingegerd Sonidsdotter, ett lintyg och ett förkläde från samme givare.

Det bohag, som fattas för att göra inredningen av huset fullständig, har avdelningen i största möjliga utsträckning sökt skaffa inom bygden i överensstämmelse med den bouppteckning som uppgjordes vid Per Larssons bortgång. Detta program har till stor del kunnat fullföljas. De möbler och det husgeråd, som överlämnats som gåvor eller förvärvats på annat sätt, utgör en grundstomme i inredningen, som man hoppas efterhand skall kunna ytterligare kompletteras med inventarier som en gång haft sin plats här.

En del av det lösöre som följde med gården utgjordes av möbler och husgeråd från skraddaren Per Jonsson, som bodde på Herrgårn från slutet av 1890-talet till 1945. I hans kvarlåtenskap ingick också föremål sammanhängande med skradderirörelsen, såsom tygprov, mönster, redskap, måttböcker, affärskorrespondens, modeplanscher m. m. De belyser på ett intressant sätt hur en skraddare under det senaste halvseklet anpassade sig till de förändrade förhållanden som blev resultatet av beklädnadsindustrins uppkomst och ökade konkurrenskraft.

I anslutning till tidigare gjorda undersökningar i Stockholms skärgård har förvärvats diverse redskap för tillverkning av nät o. dyl. och för båtbyggeri samt transportdon och utrustning för fiske- och jaktfärder. De har tillhört Frans Ohman på Långviksskär (död 1949) och belyser skärkarlens näringsfång och livsföring. Från Östergötland har museets samlingar av fiskredskap kunnat kompletteras med en not från Yxnerum i Skärkinds härad och med nät från Torpa för fångst av "sommar-strömming" i Sommen. Ett föremål från fiskarens arbetsområde, som museet inte tidigare ägt något exemplar av, har kunnat förvärvas från Koster. Det är en s. k. "rosele", vars funktion får en närmare förklaring på sid. 127 f.

Under år 1952 avled fil. dr Erik Modin som under en långvarig prästerlig tjänstgöring i Härjedalen och Ångermanland även hann med att göra mycket betydande insatser på folklivs- och dialektforskningens område. Han hade härvid inspirerats av Nordiska museets skapare Artur Hazelius med vilken han stod i livlig förbindelse men han höll även efter dennes bortgång nära kontakt med museet och dess tjänstemän. Ur Modins samling av föremål belysande den norrländska folkliga kulturen fick museet tillfälle att göra en del kompletterande förvärv vid sonens, konstnären Gunnar Modins, bortgång innevarande år.

En större gåva av möbler, husgeråd och redskap från ett bondehem i Tofthult, Lidhults socken i Småland, nära gränsen till Halland, har överlämnats av fröken Gerda Larsson. Den består av bohag som tillförts hemmet under hennes föräldrars och farföräldrars tid och som under de senaste femtio åren dels så att säga ställts på undantag, då de inte längre betraktats som funktionsdugliga — detta gäller särskilt redskap och husgeråd — dels förändrats i enlighet med en senare tids stilideal. Det sistnämnda gäller t. ex. en del möbler, som målats i den under 1900-talets två första årtionden moderna "allmogestilen" med grönbå färg och rustika blommotiv. Det har onekligen sitt stora intresse att finna hur denna dekorationsstil, som uppkommit i ett annat socialt skikt men inspirerats av folkliga förebilder, även tas upp i allmogemiljö och sätter sin prägel på ursprungligt folkliga möbler. Ett exempel på det ganska omfattande bruket av allmogemöbler i nutida heminredning har museet fått genom ett ståtligt norrländskt allmogeskåp, som hört till inredningen i ett stockholms hem och som nu överlämnats som gåva.

Museets samlingar till belysning av folkligt måleri har ökat med fem sydsvenska och två nordsvenska bonader. Av fru Lisa Johansson, Vilhelmina, har museet som gåva fått mottaga en tavla utförd helt av hemfärgad ospunnen fårull. Ur teknisk synpunkt representerar den ett märkligt exempel på uppfinningsrikedom utan någon samtida äldre förebild. I traditionen bottnar däremot färgningsmetoderna vilka gå tillbaka på den folkliga kunskapen om växtfärgning, som överlevat den fabriksmässiga anilinfärgningens genombrott och här i förening med det

starka intresse för "tavelkonst" som i vår tid dominerar konstmarknaden, givit upphov till en egenartad produkt som väl kan inräknas under benämningen folkkonst. Till denna kategori hör också ett antal oljetryck, vilka visserligen inte är av folklig tillverkning men i varje fall under de senaste femtio åren företrädesvis kunnat påträffas i bondehem.

För hemmets textila utrustning har goda förvärv kunnat göras, som belysa utvecklingen under det gångna halvseklet och 1800-talets sista årtionden. Inte minst glädjande har det varit att museet kunnat köpa metervaror, vilka endast undantagsvis och under speciellt lyckliga omständigheter kommit att bevaras. Sålunda har från en person som tidigare haft lanthandel i Småland och för varor mottagit en del i hemmen tillverkade vävnader kunnat förvärfvas buntar av mattväv, grövre handduks- och lakansväv, vidare lakan, dukar, bolster och dynvar, kuddvar, säckar av linne samt en madrass, stoppad med svinhår. Från Gotland har köpts en prätigt sängutrustning och från Ekshärad har förvärvats åtskilligt av vad två vävkunniga systrar utfört i egen vävstol och delvis med på gården berett material sedan 1900-talets början och framåt. För allt vad de utfört, tras mattor, bolstervar, handdukar, prydnadsdukar, drällväv, gardiner, löpare och draperier samt väggbonader med tänkespråk har de kunnat lämna exakta uppgifter om tillverkningsår och varifrån mönstren hämtats. Man får härigenom en ganska god uppfattning om vilka faktorer som varit verksamma vid spridningen av nyheter inom bygden, när det gäller den textila utrustningen i hemmen. I synnerhet tycks Frälsningsarmén med sina basarer ha fört in flera nyheter och vid sina syftnar instruerat i märkning och broderi. Sommargäster och ambulerande yrkesgrupper har också fört med sig nya impulser.

Den rika sociala differentieringen efter yrkes- och intressegrupper i det moderna samhället erbjuder ett rikt fält för studium och forskning men har ännu endast i ringa omfattning kommit att sätta några spår i de museala samlingarna, dels därför att museernas uppmärksamhet sent riktats på samhällets nya organisationsformer dels för att dessa relationer människor emellan avsätter ett sparsamt förråd av konkreta föremål. Nykterhetsrörelsen som i vissa yttringar anknyter till traditioner, vilka går tillbaka på de

andliga och världsliga ordnarna, har därifrån lånat en del drag, bl. a. bruket av ordensband och ordenskedjor, ringar m. m. Av dylika föremål har museet förvärvat ordensband för vissa medlemmar av godtemplarorden att bäras över skuldror och bröst.

Ett mera skämtsamt uttryck för sammanhållningen inom en yrkesgrupp, något påminnande om de upptåg man hade för sig i hantverksskrånas gesällskap, ger en figur kallad "Labans fästmö" som överlämnats från Svenska järnvägsmannaförbundet. Denna docka i naturlig storlek, iförd kvinnokläder, har ständigt befunnit sig på resa befordrad med godsvagnar från ort till ort och för varje ny bestämmelseort försetts med gåvor och hälsningar av skämtsamt innehåll. Då hennes resa avbröts hade hon 45 olika adresstämplar. Dylika figurer har förekommit sedan några generationer tillbaka både här och utomlands. Vanligast är en mansfigur döpt till "Järnvägs-Laban". Järnvägstjänstemän med mindre intresse för detta skämt har väl stoppat dockans färd. Det brukar emellertid inte dröja länge förrän någon ny docka börjar cirkulera.

Allmogeavdelningens föreståndare har varit förste intendenten Eskeröd. Dessutom har vid avdelningen tjänstgjort intendenten Nylén samt amanuenserna Wikland och Biörnstad.

L a p s k a a v d e l n i n g e n har såsom gåva av professorskan Emilie Demant-Hatt i Köpenhamn mottagit ett 50-tal oljemålningar från Lappland, utförda av givarinnan (se Utställningar). Bland nyförvärven i övrigt märkes en kåstastomme från Mittådalens lappby i Härjedalen, en samling lapska bruks- och prydnadsföremål från fil. dr Erik Modins dödsbo samt ett antal fynd från årets lappmarksundersökningar (se Fältarbeten). — Avdelningens föreståndare har varit intendent Manker.

H ö g r e s t å n d s a v d e l n i n g e n

Högreståndsavdelningens förvärv domineras i hög grad av den moderna tiden. Det senare 1800-talets och 1900-talets väldiga föremålsbestånd måste av naturliga skäl prägla accessionen. Men detta utesluter givetvis ej att samlingarna varje år tillförs betydande kompletteringar även från de tidigare århundradena.

1600-talet företrädes främst av det ståtliga silverskrin av Hans Clerck i Stockholm som Nordiska museets Vänner över-

lämnat. Det har ägnats en särskild skildring i det föregående (sid. 173). I övrigt representeras detta sekel i år av ett dussin ut-sökta gröna remmare härstammande från Stockholms slott, samt av en servett i damastdräll daterad 1685, vilken museets trogna gynnare fröken Margaretha Cronstedt på Kihls gård, Värmdö, skänkt. En grupp utmärkta italienska och flandriska spetsar hör också till årets 1600-talsförvärv. En förnämlig spets i point de rose har enligt testamentariskt förordnande skänkts av framlidna friherrinnan Louise Leuhusen, f. Palmstierna. Denna spets var monterad på en rödviolett sammetsklänning och hade ännu helt nyligen varit i bruk.

1700-talet är relativt rikligt representerat bland årets förvärv. Ett sällsynt väl bevarat etui med översidan broderad med petit point i silke är daterat 1727. Det har på locket en elegant utförd mittmedaljong med ett litet landskap omgivet av ymnighetshorn. Från friherrinnan Louise Leuhusen har överlämnats ett stycke brokadsiden med blommor på blåvit botten från 1764 och från samma håll kommer en parasoll av grön sidentaft med järnspröt, som är den första i museets samlingar från 1700-talet och därför synnerligen välkommen. Av 1700-talskeramik har ett mycket intressant prov på tidens billigare vardagsvaror inköpts i antikhandeln, nämligen en Rörstrandstallrik daterad 1747 med ett tidigare okänt enkelt och tidlöst liljemönster. Lyxen i fråga om servisgods representeras å andra sidan av ett praktfullt fat ur en av de allra vackraste av släkten Grills vapenserviser, av vilken museet tidigare icke ägt något prov.

För Svindersvik har även inköpts två goda exemplar av de välkända gravyrporträtten av Claes och Anna Johanna Grill i förgyllda gustavianska ramar.

I övrigt har samlingen av Grillminnen även detta år berikats framför allt genom generösa gåvor av nu levande Grillättlingar. Från fröken Ellen Thollander kommer en mycket vacker 1700-talsminiatyr målad av Lars Örnbeck efter det bekanta Roslinporträttet av Anna Johanna Grill d. y. samt ytterligare två miniatyrporträtt som sannolikt föreställer Adolf Ulrik Grill som barn och Fredrik Vilhelm Grill. Från fröken Thollanders hem stannar också två glassiluetter på guldgrund, som förmodligen föreställer

två äkta makar Grill, samt en dosa i silverfiligran. Förste kammar skrivaren Carlos Grill har överlämnat ett 1700-talsexemplar av gravyrporträttet av Claes Grill, och från Orange, Massachusetts, USA har Mr. Lorenzo Grill sänt en stickad börs av 1700-talstyp. Fru Ruth Grill har skänkt ett täcke med rikt sticksömbroderi daterat 1765 som möjligen ärvt sedan 1700-talet inom släkten Grill. Nordiska museet hoppas livligt att ytterligare gåvor skall berika Svindersvik, detta fina monument över släkten Grill.

Ett miniatyrporträtt av en tyvärr okänd 1700-talsherre har överlämnats av museets trägne gynnare sedan 1880-talet f. förste postkontrollören Axel Borg i Linköping.

Från tre stärbhus kommer en rad utmärkta inredningsföremål av hög kvalitet. Bröderna J. G. och A. A. Ählén, Västerås, hade bland annat testamenterat ett väggur signerat av den välkände Stockholmsurmakaren Hans Wessman, ett par spegellampetter av Jon Frisk i Stockholm samt en ljusstake och väggappliker av brons till museet. Och målaren Nils Kreugers dotter, framlidna fröken Bessie Kreuger, förordnade före sin död att ett antal antika föremål som tillhört hennes fader skulle tillföras museets samlingar. De omfattar en fanerad rokokobyrå, en rokokoljuskrona i ovanligt gott skick, ett gustavianskt hörnskåp, ett par gustavianska spegellampetter, några gustavianska glas samt en ostindisk teservis. Efter framlidna fröken Greta Morssing har museet ärvt en ståtlig Delft-urna med lock, ett vackert miniatyrporträtt av en tyvärr okänd rokokodam samt ett mahognyskåp från seklets slut. Framlidna fröken Nanna Brunius' stärbhus har enligt testamente överlämnat en tennskål med lock.

En gustaviansk, sexkantig lykta att hänga i vestibul eller trappuppgång är en värdefull gåva från Nordiska museets vänner.

Amiralinnan Eva Tamm, f. Beck-Friis, har berikat textilsamlingen med en servett i linnedamast med släkterna Tersmedens och von Rosensteins vapen. Och från storsamlaren direktör Ivan Traugott kommer som gåva en kammarherrenyckel av 1700-talstyp enligt Jean Eric Rehns dessein. Två brännvinsflaskor från seklets början med Hans von Fersens och Margareta Wachtmeisters vapen är en gåva av hovrättsrådet J. Nordenfalk. Fru Agda Dahlbom har överlämnat en rokokospegel.

1800-talet. Från herrgårdarnas gömmor och gamla förådsutrymmen kommer fortfarande då och då fram numera sällsynta illustrationer till livet inom de gamla storhushållen. Fröken Margaretha Cronstedt har ofta visat sitt intresse för den sidan av museets samlingsverksamhet. Även i år har vi från henne fått en mängd gåvor bestående bl. a. av bykkar, tvättbunkar och bänkar samt bakbord och tråg, som förr i världen använts på Kihls gård. Hon har också berikat dräktsamlingen med en dopdräkt och en ungmorsklänning som båda burits av den 1806 födda grevinnan Clara Bonde, född Rålamb. Arkitekten Ingeborg Wærn-Bugge har bl. a. skänkt ett stycke florsväv i metervera med vidhängande tullhandling, daterad 1825.

Porslinssamlingen har kompletterats med en Gustavsbergstillrik från 1830-talet visande en bild från Karl XIII:s torg och en kopp med norsk text och Oscar I:s och drottning Josefinas porträtt. Från postkontrollören H. Isaksson kommer ett intressant kaleidoskop från seklets mitt.

Från samma tid härstammar en rad goda tillskott till dräktsamlingarna. Fru Gerda Eckert, Bromma, har bl. a. skänkt en prästkappa och en doktorshatt som tillhört biskop Johan Anton Millén i Karlstad. Från fröknarna Eva och Elsa Thorman kommer detta år som gåva en änkemössa från 1860-talet.

En rad nyförvärv faller på hantverksavdelningens lott. Fru Elvira Linderoth har donerat ett konstrikt väggur med skulpterade figurer från det traditionsrika Linderothska urmakeriet i Stockholm. Hallbergs Guldsmeds AB har skänkt två s. k. skenlinser och några dragjärn härstammande från en gammal silversmedjas verktygsuppsättning, och genom typograf Lennart Berggren i Örebro har förvärvats en mycket intressant samling stockar till träsnitt härstammande från det berömda Lindhska boktryckeriet.

Gustaf II Adolfsbakelser har i Västsverige salubjudits av många konditorier in i vår tid som ett smått blasfemiskt inslag i sjättonovemberfirandet. Av konditor Harry Arnholt i Varberg har museet nu fått en form till en dylik. Disponent Malte Klang har överlämnat en tidstypisk glasskylt i svart och guld från Reinholds kända ångbageri i Stockholm.

Även den stora vagnsamlingen, vars tillväxt länge bromsats

av magasineringssvårigheter, har i år fått ett särskilt intressant tillskott genom att Lars Johan Hiertas eleganta och väl bibehållna kupé lämnats i museets vård av fil. dr Harald Nordenson. Friherre G. A. Falkenberg på Schedewij, Skebokvarn, har skänkt en landå, en victoria samt en gigg, utgörande tre goda illustrationer till det senare 1800-talets raffinemang då det gällde ståndsmässiga åkdon. Från greve Carl Mörner, Stäket, kommer en liten ponnydragen barnvagn från 1800-talets förra del.

Från seklets senare del härstammar en rad för tiden typiska prydnadsföremål. Bankdirektör Sven Hägerstedt har överlämnat en markerlåda av sandelträ med inläggningar av sköldpadd och elfenben, och från fröken Ellen Thollander kommer bl. a. en luktflaska, ett kinesiskt skrin, en borste i silverfattning samt en nipperask, vidare två skrin snidade i den karvsnittsteknik som grasserade på 1880-talet. Ett tidstypiskt smyckeskrin har jämte ett silverfat skänkts av fru Agda Heyman, medan herr Erik Göransson donerat ett ståtligt dryckeshorn med silverbeslag, vilket är mycket typiskt för tidens vikingaromantik. Med en gipsbyst, föreställande den inflytelserike arkitekten Magnus Isæus, överlämnat av fru H. Isæus, tillfördes samlingarna samtidigt ett tidstypiskt porträtt av en av den romantiska vikingastilens främsta representanter.

I övrigt dominerar de textila förvärven denna period. Fru Greta Berg har givit sin moders fru Lisen Bonniers brudklänning, sydd av Augusta Lundin 1882. Från dödsboet efter framlidna fru Davida Lilliehöök tillfördes samlingarna en rik kollektion intressanta dräktdelar och dräkttillbehör förutom en hel del husgerådsartiklar.

Fröken Ada Lindberg, Stockholm, har överlämnat en grupp representativa leksaker från 1890-talet.

1900-talets början representeras detta år av två panelsoffor. Denna numera djupt föraktade möbeltyp var en nyhet vid sekelskiftet och illustrerar jugendepokens intresse för kombinationsmöbler av olika slag. Ofta sökte man med dess hjälp få en sovplats även i matsalen utan att för den skull ge efter på detta rums stela ekrenässansprägel. Den ena soffan är en gåva av fru Agda Dahlbom och den andra är jämte några stolar och en bokhylla testamenterade av framlidne apotekaren Nils Bruzelius,

Lidingö. En intressant kontrast till panelsofforna bildar ett ritbord från omkring 1910, ritat av den rikt begåvade men tyvärr för tidigt bortgångne arkitekten Elis Benckert. Han testamenterade bordet till sin vän Ragnar Östberg, som vid denna möbel utförde huvuddelen av sitt betydelsefulla livsverk. Från samma tid men helt präglad av jugendstilen är en taklampa av brons inköpt på Stockholmsutställningen 1909, skänkt till museet av fröknarna Maj och Doris Berghman.

I övrigt domineras de senaste decennierna helt av dräkter, många av stort intresse. Dit hör kläder som burits av Per Albin Hansson och Sven Hedin — överlämnade av deras efterlevande — samt en bilkappa från 1910 skänkt av rektor Karl Elis Fylking. Från fru Karin Kjellberg, Ekerö, kommer en brudklänning från år 1910, mycket välkommen eftersom 1900-talet är mindre väl representerat i museets eljest rika samling av brudklänningar. Bland tjänstedräkter från 1900-talet märks en slumsysteruniform som tillhört majoren Rut Svensson samt en lottauniform. Byggmästare Olle Engkvist har skänkt en fullständig uppsättning dräkter och verktyg för murare och tegelbärare samt därtill en serie oljemålningar från år 1911 av Gustaf Magnusson, återgivande för dessa yrken representativa situationer på ett bygge samt typiska arbetsmoment. Ett välkommet tillskott till arbetsdräkterna är även en stadsbudsmössa som skänkts av Stockholms stadsbudskår samtidigt som stadsbudet Carl Albert Westman överlämnat en dragkärra av den typ som stadsbuden använde ännu för få år sedan.

Högreståndsavdelningens föreståndare har varit förste intendenten Hellner. Dessutom har vid avdelningen tjänstgjort intendenterna Lagerquist, Bengtsson och Lagercrantz samt amanuensen Hazelius-Berg och fil. kand. Kersti Holmqvist.

Skansen

Kulturhistoriska avdelningen. Arbetet med den i föregående årsredogörelse omnämnda manbyggnaden från Norra Skoga i Ekshärads socken, Värmland, har fullbordats. Endast möbleringen återstår nu, och i maj 1954 kommer den att öppnas för allmänheten. — Ekshäradsgården behandlas ur olika aspekter på annat ställe i denna årsbok.

Utöver det sedvanliga underhållet av ekonomi- och restaurangbyggnaderna har bl. a. följande större arbeten utförts. Nyloftets yttertak har helt omlagts. På grund av speciella omständigheter har det blivit nödvändigt att övergå från torvtak till vedtak; själva takveden kan dock icke påläggas förrän nästa år. Även på Balderslundens serveringsbyggnad har taket omlagts.

I Röda längan, som helt användes för administrativa ändamål, har en för institutionen gemensam automatväxel installerats. I utställningshallen har i samband med Televerkets utställning ett litet kommissariatrum inretts. Trapphallen, där Skansen och Svenska Slöjdföreningen anordnar utställningar av svensk brukskonst, har ommålats och försetts med ny soffa kring rundpelaren med skinnklädsel, skänkt av direktör Gösta Ehrnberg. Vidare har Gula huset, vilket användes såsom tjänstebostad, genomgått en invändig reparation. Friluftsteaterns bänkar har reparerats och ommålats.

Bland de under året utförda parkarbetena kan nämnas att markområdet kring Ekshäradsgården, vilket tidigare disponerats av visenterna, nu planerats och omdanats för sin nya funktion såsom gårdsområde. En stor del av den tidigare grustäckta Sollidsplatån väster om restaurangen har under året försetts med en grusliknande asfaltsbeläggning.

Vården av Nordiska museets byggnader utanför Stockholm har liksom under de senaste åren främst berört Svindersvik. Här har hela det av museet ägda markområdet inhägnats, varigenom det torde bli möjligt att effektivare än förut skydda ställets vackra ängs- och lundvegetation mot skadegörelse. På huvudbyggnaden har omläggningen av plåttaket fullbordats; ytterfasaderna har omputsats och avfärgats i de ursprungliga färgerna grått och gult. Av dessa båda arbeten har det förra delvis, det senare helt be- kostats av byggmästare Olle Engkvist. I det inre har konserveringen av den kinesiska papperstapeten fullbordats, varjämte biljardsalen och nedre förstugan restaurerats. Vidare har arbetet med stallängan fullföljts och timmerväggarna rödfärgats. Framför paviljongen har den halvrunda sandstenstrappa, som borttogs i slutet av 1800-talet, nu rekonstruerats.

I Härkeberga gamla komministergård har vissa målningsarbeten

på huvudbyggnaden utförts i samband med den föregående år avslutade stora restaureringen.

I Seglora kyrka har högmässogudstjänst varit anordnad varje sön- och helgdag under året, varvid i främsta rummet präster från Stockholms församlingar medverkat. Under sommarmånaderna har i samarbete med Oscars församlings kyrkobroder aftonbön hållits varje dag. Ledare var grosshandlare Salomon Grane och medelsiffran för deltagare varje kväll uppgick till ej mindre än 90. Kyrkan har sammanlagt 132 gånger upplåtits för vigslar.

Skansens Klädskammare har på sedvanligt sätt stått föreningar och sammanslutningar av skilda slag till tjänst med utlåning av dräkter och annan rekvisita.

I samarbete med Stockholms läns och stads hemslöjdsförening har anordnats kurser i spånad, växtfärgning och halmarbeten.

Föreståndare för avdelningen har varit förste intendenten André. Amanuensen Sjöqvist har handlagt frågor rörande byggnadernas inredning och möblering och kantor Gustaf Hellblom ärenden rörande Seglora kyrkas ecklesiastika funktioner. Skansens klädskammare har förestått av fru Palmé.

Skansens observatorium har under vinterhalvåret varit tillgängligt för allmänheten varje stjärnklar torsdagskväll. Förevisningar har anordnats bl. a. för skolungdom, under ledning av kamrer Gustaf Lundgren.

Naturhistoriska avdelningen. Under året har följande däggdjur fortplantat sig: isbjörn, brun björn, järv, varg, kronhjort, dovhjort, ren, visent, får, get, vildsvin, gotlandsruss och shetlandspanny.

Bland fågelarterna har häckning ägt rum hos häger, berguv, grågås, påfågel, gräsand och fasan.

Bläsgässen som ej är vingstäckta, flyttade på senhösten 1952 ned på Stockholms ström, där minst 3 par syntes under vintermånaderna. Till våren 1953 återkom endast ett par, bestående av en äldre gås och en unge från 1952. Häckning har ej förekommit under året. Djursamlingen har även ökats genom gåvor och inköp. Bland gåvorna märkes knölsvanar, renko, undulater, amazonpapegoja, grön markatta, Rhesusapa, turturduvor, grågäss och

utter. Bland inköpen korpar, uttrar, svarta storkar, rentjur, en ung hind av svensk kronhjort, 2 älgkvigor från Jämtland, en ung älgjur från Furuvik, nunnemarkatta, en lohona från Finland, vikaresäl, ungar av trana, vargvalpar av svensk stam, ungar av ormvråk och fjällvråk, getabock, bagge av behornade utgångsfår samt hane och hona av anubisbabian med unge.

Anmärkningsvärt är att en av de våren 1951 födda hjortkalvarna (efter den hösten 1950 avlidna svenska hjorten från Sövdeborg) i år överraskat med en mycket kraftig hornutveckling. Som 1¹/₄-åring (hösten 1952) hade han endast två visserligen ganska kraftiga spröt till horn, men i år har han satt upp icke mindre än 12 taggiga regelbundna horn med tre spetsar i vardera kronan. Han betäckte hösten 1952 samtliga fyra hindar, som också våren 1953 nedkommo med kalvar.

Den naturhistoriska avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Carl Fries. På grund av sjukdom har han under året åtnjutit tjänstledighet, varvid förre kommandörkaptenen Gustaf W:son Lilliehöök tjänstgjort som hans vikarie.

Högtidligheter, fester och övriga program i n s l a g. Årsskiftet firades på traditionellt sätt med nyårsbön i Seglora kyrka, eldar, lekar, musik av Flottans musikkår samt klockringning. Skådespelare Olof Widgren läste Tennysons "Nyårslockan" från Tingsvallen.

Djurgården I.F. hade arrangerat det sedvanliga "Skansenloppet" på skidor den 6 januari med många kända både svenska, norska och finska storåkare bland deltagarna. Den 9 och 10 januari ordnades i samarbete med Aftonbladet ett "Skansenlopp" för barn i åldern 6—12 år, ett arrangemang som blev en stor framgång och samlade 100-tals deltagare. Det upprepades sedan dagligen under skolornas vinterlov den 14—22 februari, ehuru snöitillgången vid den tidpunkten ej var så god.

"Lek i snö", ett vinterprogram för hela familjen hade anordnats av Konsums idrottsförening den 15 februari. I det rikhaltiga programmet ingick bl. a. skridskouppvisning av Maj-Britt Rönningberg. Skridskobana för barn var anordnad på Karpdammen och på Solliden, där Stockholms Konståkningsklubbs isprinsessor gav

två uppvisningar. Vårens sedvanliga sportevenemang, Typernas gångtävlan och Sleipners terräng, ägde rum den 22 mars resp. 26 april.

Skansens Vaktparad inledde vårsången palmsöndagen den 29 mars och svarade jämte mässingssextetten "Hoppets här" för söndagsunderhållningen under april månad.

Valborgsmässafton firades som vanligt med studentuppmarsch, tal till våren, studentsång, allsång, eldar och fyrverkeri. Högtidsprogrammet var för första gången förlagt till Sollidsplanen.

Under sommaren tillkom två yttre omständigheter som berörde Skansens programverksamhet, Stockholms stads 700-årsjubileum från maj till september och Musikfestveckan den 3—10 juni.

Till jubileets öppnings- och avslutningshögtidligheter den 8 maj resp. 13 september bidrog Skansen med ett fyrverkeri och av övriga jubileumsfestligheter var det stora studentkarnevalstågets avslutning den 10 maj samt Landsbygdens dag den 28 juni förlagda till Skansen. Dessutom medverkade Skansen med 5 egna entimmesprogram i Kungsträdgården, nämligen den 11, 18, 25 maj och 1 och 8 juni. Dessa hade utformats som "löpsedlar" för det kommande veckoprogrammet och kunde bland de uppträdande inregistrera de flesta av de för veckan engagerade artisterna. Konferencier för Skansens alla program i Kungsträdgården var Georg "Tuppen" Eliasson. Skansens vaktparad var det återkommande populära musikinslaget.

Skådespelarnas Djurgårdsmässa anordnades den 9 och 10 maj. Utom ett stort underhållningsprogram ingick det ovan nämnda karnevalståget i attraktionerna.

24:e allmänna kyrkliga mötet hade anordnat ett friluftsmöte på Solliden den 13 maj med domprosten Nils Bolander, Lund, som huvudtalare. Nykterhetsfolkets dag var som vanligt förlagd till Kristi Himmelfärdsdag. Norges nationaldag den 17 maj inföll i år på en söndag och hade därför fått en särskilt festlig prägel. En norsk gossorkester och ett folkdanslag från Oslo medverkade i programmet, som även upptog sång av de norskfödda operaartisterna Eva Prytz och Arne Hendriksen.

De Militära Kamratföreningarnas vårparad gick till Skansen den 31 maj. I samband med Drottning Elisabeths av Englands

kröning hade imperiets beskickningar en stor mottagning på restaurang Solliden den 2 juni i närvaro av bl. a. Deras Majestäter Konungen och Drottningen. Kungl. Flottans musikkår konserterade från estraden. Kvällens engelskbetonade program måste emellertid inställas på grund av ihållande regn. Svenska flaggans dag den 6 juni högtidlighölls på sedvanligt sätt bl. a. med sång av Sigurd Björling och K.F.U.M.-kören. Svenska Ungdomsringens och Stockholms Spelmansgilles fest den 7 juni ingick som ett led i den ovan nämnda musikfestveckan och väckte med sitt stora uppbåd av folkdansare och spelmän särskilt utlänningars stora intresse. Svenska Missionsförbundets Sångarförbunds 75-årsjubileum den 13 juni hade samlat en mycket stor publik. Söndagen den 14 juni hade Reso för första gången arrangerat en egen dag med ett förnämligt program med bl. a. tal av statsrådet Sven Andersson, konsert av 160-mannaorkester under ledning av musikinspektör Ille Gustafsson samt Karl Gerhard och Operabaletten.

Midsommaren firades för första gången enligt ny kalenderordning på traditionsenligt sätt med lekar och dans kring majstången för unga och gamla, sång och musik samt med klockringning från Håsjöstapeln. På midsommardagens kväll inleddes också Radiotjänsts "Skansenkväll" dvs. en offentlig radioutsändning i likhet med vad som varit fallet föregående säsong. Utsändningarna, som ägde rum 10 på varandra följande lördagar, leddes av Gunnar Wersén, Folke Olhagen och Kjell Stensson, som kunde glädja sig åt alltjämt växande popularitet och väldig publiktillströmning. — Frälsningsarméns årliga musikgudstjänst var förlagd till den 29 juni.

Under juli månad kan särskilt nämnas en programserie i anslutning till 700-årsjubileet, kallad "Gamla Stockholm, evigt unga" ledd av Björn Hodell, samt den 14 juli Frankrikes nationaldag, firad i samarbete med Dagens Nyheter, ett brett upplagt franskt program som lockade en enorm publik till Skansen. Det franska inslaget i programmet och bland publiken satte en otvetydig sydländsk prägel på kvällen, som blev en stor framgång. Ett annat publikrekord kunde noteras vid den av tidningen Året Runt arrangerade Riksparadens final den 26 juli. Stockholmspolisen hade sin populära fest med häst- och hunduppvisningar den 2 augusti.

Den 10 augusti hade Maurice Chevalier ett bejublat framträdande på Solliden och den 14 augusti svarade tidningen Folket i Bild för ett uppskattat program kallat "Skansenafton i författarsällskap". Stockholms Fackliga Centralorganisations och Morgon-Tidningens folkfest anordnades den 16 augusti. Huvudtalare var förre statsrådet Gustav Möller och för underhållningen svarade kapellmästare E. Eckert-Lundin med artister, balett och orkester från China-varietén. Telefon AB L M Ericssons fritidskommitté anordnade sin sjunde LM-dag på Skansen den 23 augusti, varvid större delen av programmet som vanligt utfördes av koncernens egna krafter. Barnens Dags stora festprogram ägde rum 29 och 30 augusti samt den 4 och 5 september. I programmet medverkade bl. a. Jussi Björling, Bernhard Sönnnerstedt, Mariane Orlando, Innsbrucks Alpmusikanter samt en jugoslavisk sång- och dansensemble. Frikyrkofolkets dag firades under stor publiktillslutning den 6 september.

Zarah Leander gav en glansfull konsert den 12 september till förmån för Greklandshjälpen. Söndagen den 1 september var ägnad den årligen återkommande Sverige-Amerikadagen under medverkan av bl. a. Jussi Björling, Bertil Ohlin m. fl. Den 20 september hade Ridsportens dag anordnats av Ridfrämjandets Stockholmsdistrikt med bl. a. charmanta rytтарыppvisningar.

Stockholms Stads Hantverksförening arrangerade måndagarna den 24 och 31 augusti samt 9 september hantverksdagar med huvudpunkten förlagd till arbetande verkstäder i Skansens stads-kvarter, ett program om gesällinivigning på Sollidsestraden samt mannekänguppvisning på restaurangen.

I samarbete med Svenska Ungdomsringens Stockholmsdistrikt arrangerades en Linskördedag den 27 september med uppskattad demonstration av linberedningens olika faser. Söndagen den 4 oktober var ett program anordnat av De blindas dag med bl. a. servitörgångtävlan.

Julmarknaden hölls den 6 december. Auktionsförrättare var bröderna Axel och Arvid Kling från Arvika.

Sommarens övriga mer eller mindre regelbundet återkommande programpunkter har varit torsdagarnas musiktävlingar, som letts av Per Lindfors med Nils Castegren som vikarie, fredagarnas

”lekvall” med Knut Ringqvist, frågesport med Gösta Knutson samt allsång med Bertil Rask. En ny programpunkt ”Tolv rätt” lanserades av Gunnar Wersén med biträde av Quitt Holmgren och genomfördes med stor framgång under 11 tisdagar.

Kungl. Flottans musikkår med Gustaf Svensson som dirigent har svarat för den dagliga musiken. Vikarierande och gästande musikkårer har bl. a. varit: AIK-orkestern, Avesta Jernverks musikkår, Göteborgs spårvägsmäns musikkår, Helsingsfors polis-orkester, Kungl. Flottans musikkårer från Göteborg och Karlskrona, Kungl. Livgardesskvadronens musikkår, Kungl. Livgrenadjärregementets musikkår, Kungl. Norra Smålands regementes musikkår, Kungl. Skaraborgs pansarregementes musikkår, Kungl. Svea flygflottiljs musikkår, Kungl. Svea Livgardes musikkår, Kungl. Upplands regementes musikkår, Kungl. Vaxholms Kustartilleriregementes musikkår, Malmö Spårvägsmäns musikkår, Ruseløkka Skoles Guttemusikkorps, Stockholms Brandmäns musikkår, Stockholmopolisens musikkår och Stockholms Spårvägsmäns musikkår.

Thore Ehrling och Leif Kronlund har svarat för den moderna dansmusiken och Eric Östs spelmanslag för den gamla dansen på Bollnästorget. Gästande dansorkestrar har varit Simon Brehms orkester, Jay Elwings orkester och Carl Henrik Norins orkester. Under sommaren har Svenska Ungdomsringen på måndagarna anordnat sedvanliga kurser i gammal dans på Gamla Tivoliorrådet och i samband därmed gammal dans för allmänheten. Gösta Cederbergs kapell har svarat för musiken vid dessa tillfällen. Under vinterhalvåret har ett liknande arrangemang gjorts på restaurang Solliden.

Under året har anordnats 12 folksöndagar, varav 6 under sommarhalvåret och 20 s. k. 50-öresdagar, varav 10 under sommarhalvåret.

Kungl. Hovkapellet och Konsertföreningens i Stockholm orkester har liksom förr om åren givit ett flertal konserter. Radioorkestern har medverkat vid musiktävlingar 6 gånger och Kabaretorkestern vid Radiotjänsts Skansenkvällar. Dessutom har Andrew Walters orkester, Chinaorkestern, Thore Ehrlings orkester, Hohner Accordion konsertorkester, LME-orkestern och Stockholms Frikyrkoorkester medverkat vid särskilda tillfällen. Dirigenter för

Hovkapellet har varit Sixten Ehrling och Nils Grevillius samt för Konsertföreningen Sten Frykberg, Carl Garaguly, Nils Grevillius, Ortrud Mann, Tor Mann, Lennart Nerbe, Teodors Reiters, Gunnar Stjern och Stig Westerberg. Som solister vid Hovkapellets och Konsertföreningens konserter har medverkat Sigurd Björling, France Ellegaard, Greta Erikson, Josef Grünfarb, Hugo Hasslo, Käbi Laretei, Dora Lindgren, Robert Riefling och Endre Wolf.

Solistkonserter har dessutom givits av Folke Andersson, Jussi Björling, Luigi Carrara, Maurice Chevalier, Mattiwilda Dobbs, Anita Harrison, Zarah Leander, Sven Nilsson, Louise Parker, Sven-Olof Sandberg, Frank Sinatra och Bernhard Sönerstedt. Med egna program har framträtt Alice Babs, Claire Feldern, Furuviksbarnen, Sigge Fürst, Karl Gerhard, Stig Järrel, Kvartetten Synkopen och Evert Taube. Bland andra underhållningsprogram kan nämnas "Dansa me' mej" med Hilding Pettersson, "Skvaller-spegeln" under ledning av fil. lic. Sven Björklund, "Varför slår en schlager?" med Georg "Tuppen" Eliasson, "Bara på skoj" av Rolf Bergström, "Väckarklockan" med Bengt Janzon, "Pippi i kvartett" av Carl-Gustaf Lindstedt, Kalle Jularbos Jubileumskavalkad, samt två helkvällsprogram av vardera Eddie de Latte's orkester från Bryssel och Emil Iwrings kabaret.

I samband med andra konserter och underhållningsprogram har dessutom bl. a. medverkat Edvin Adolphson, Ingrid Almquist, Gerd Andersson, Kurt Bendix, Sigvard Berg, Olof Bergström, Julie Bernby, Thory Bernhards, Bertil Bokstedt, Stig Bollö, Bertil Boo, Staffan Broms, Carenta-baletten, Ingrid Cargin, Sickan Carlsson, Lasse Dahlquist, Chris Dane, Anders De Wahl, Harry Ebert, Anna-Lisa Ericsson, Elsa Fleetwood, Jan Fridegård, Lamberto Gardelli, Olof Gemvik, Birgit Grefveberg, Per Grundén, Mary Gräber, Gerd Hagman, Max Hansen, Signe Hasso, Sven-Erik Jacobsson, Karl Olof Johansson, Gerd Jonsson, Rigmor Kalling, Tomiko Kanazawa, Margareta Kjellberg, Lars Kåge, Arne Källerrud, Helfrid Lambert, Lisa Landy, Viola Langby, Pekka Langer, Lars Lennartsson, Martin Lidstam, Erik Hj. Linder, Lars Lönn-dahl, Moa Martinson, Mario Mengarelli, Emy Morteni, Cissi Olsson-Åhrberg, Bertil Perrolf, Carina Portnow, Einar Ralf, Ellen Rasch, Carl Reinholdz, Teddy Rhodin, Elsa Marianne von Rosen,

Stig Rybrant, Ulla Sallert, Christian Schröder, Carin Svensson, Jules Sylvain, Elisabeth Söderström, Conny Söderström, Kurt Thiborg, Gustaf Torrestad, Birgitta Valberg, Sune Waldimir, Tore Wiberg och Arne Wirén.

I samband med olika festprogram har bl. a. följande personer framträtt som talare: Rektor Stellan Arvidson, domprosten Nils Bolander, landshövding Conrad Jonsson, godsägare Gösta Liedberg, fru Ester Lutteman, fil. lic. Gustaf Munthe, professor Bertil Ohlin, general Albert Orsborn, fil. mag. Göran Schedin, borgarrådet Ragnar Tomson, direktör Sven Ture Åberg m. fl. Följande större sångkörer har medverkat: Berliner Sängerknaben, Chicago Swedish Glee Club, Cleveland Heights High School Choir, Ohio USA, Dalakören, Freie Typographia, Österriskiska Typografförbundets sångkör, Frälsningsarméns Kongresskör och manskör, K.F.U.M.-kören, K.F.U.M.-kören från Örebro, Oslo Framhaldskoles pikekor, Stockholms Baptisters Sångarförbund, Stockholms Gosskör, Stockholms Läns och Stads husmoderskör, Stockholms Studentsångarförbund, Svenska Missionsförbundets Sångarförbund, The Bobbies, The Golden Pipers, Typografernes Sangforening, Köpenhamn, Typografiska Föreningens i Stockholm sångkör, Typografkoret i Oslo m. fl.

Fyrverkerier har avbränts vid 12 olika tillfällen.

Vid de olika gårdarna har spelats folklåtar av bl. a. Nils Agenmark, Gösta Bäckström, Dalaföreningens spelmanslag, Anton Jernberg, Herbert Jernberg, Erik Klockar, Axel Myrman, Theodor Ohlsson, Svante Pettersson, Erik Sahlström, Gösta Sandström, Daniel Stenback, Erik Ståbi, Eric Öst samt riksspelmansparet Ester och Jon-Erik Öst. Den årliga uppspelningen för Gås-Andersnämnden ägde rum i Moragården den 9 augusti.

Gymnastikuppvisningar har gjorts av Hammarbypojkarna, Hermes kvinnliga elittrupp, K.F.U.M.-gymnasterna, Odd-Bye-Nielsens barngymnasttrupp, Oslo, Sofiaflickorna, S.F.U.G.K:s Hollandstrupp, Stockholms gymnastikförenings manliga elittrupp, Studenternas kvinnliga elittrupp och Svante och Biggs barngymnaster.

Skansens folkdanslag och ringleksbarn samt lag från Svenska Ungdomsringen har dagligen under sommarmånaderna visat sven-

ska folkdanser och lekar. Dessutom har gästspelat Leikaringen från Bondeungdomslaget, Oslo, LME:s folkdanslag och Nykterhetsorganisationernas folkdanslag.

Kaspartheaterföreställningar har givits varje söndag i Sommarhagen av en grupp elever vid Teckningslärarinstitutet.

Skansenteatern har varit upplåten åt produktionsledaren Lorens Marmstedt och fru Barbro Kollberg, som i år givit "Hans nåds testamenten" av Hjalmar Bergman.

För barnen har anordnats rid- och åkturer från Gästgiveriet, ridturer på elefanten och karusell. Det lilla tåget har dagligen kört från april till oktober. Skansens Vaktparad under Ivar Lundgrens ledning har varje söndag marscherat från Djurgårdsbron till Bollnästorget under tiden mars—november.

Lappkåtan har varit bebodd en månad under vintern av lappfamiljen Torkel Larsson från Mittådalen, Härjedalen, och under sommaren av Torkel Larsson ensam under en månads tid.

För anordnandet av ovan i korthet relaterade program har i samråd med ekonomidirektör Scherling närmast svarat amanuensen Tullander och kapten Gustaf Blomquist, som under sommar-månaderna tjänstgjort som inspektör på Skansen, samt fru Palmé.

T y r e s ö

Slottet har varit tillgängligt under sommarsöndagarna och i möjligaste mån efter överenskommelse även på vardagarna. Besöksiffran i själva byggnaden uppgick till 3 696 och i parken till omkring 2 200.

I egenskap av slottsvaktmästare har förste expeditionsvakten Arvid Caster under året haft närmaste uppsikten över slottet och dess inventarier. Slottsträdgårdsmästare har varit herr Hugo Alenby.

J u l i t a g å r d

Stora huset på herrgården och Julita museum har under tiden 10 maj—13 september dagligen hållits öppna för allmänheten samt dessutom under söndagarna 20 och 27 september. Besökareantalet i huvudbyggnaden har varit 25 523 och i Julita museum 37 055

eller sammanlagt 62 578. — Nybble gamla fattigstuga har liksom tidigare avgiftsfritt visats för allmänheten.

Under året har norra flygeln på herrgården, den s. k. kavaljersflygeln, genomgått en nödvändig reparation. Vidare har reparations- och underhållsarbeten utförts vid arrendegården Nybo och på skogvaktarebostaden vid Nybble.

Ett antal rum i Julita museum har omordnats, varigenom bl. a. de kulturhistoriskt intressanta inventarierna från C. J. Hentzels tapetryckeri i Östra Vingåker fått en överskådligare uppställning och samlingen av äldre textilredskap bildat en museal vävkammare. Nyuppställning av det förhistoriska och medeltida materialet har påbörjats.

Vårdshuset har varit öppet under samma tid som de museala anläggningarna.

Sveriges kristliga student- och gymnasiströrelses mellansvenska avdelning höll sitt sedvanliga sommarmöte på Julita den 8—16 augusti.

Till kamrer vid Julita gårds godsförvaltning har utsetts major Nils Adlercreutz, som tillträdde sin befattning den 17 augusti.

Nordiska museets representant på Julita gård har som tidigare varit intendenten Lagerquist. Skogsförvaltningen jämte tillsyn av arrendegårdarna har omhänderhafts av forstmästare Axel Gustawsson, Gnesta.

A r k i v e t

Uppordnandet av Godegårdsarkivet, som förvärvades 1952, har under året fortgått, och omkring 48 000 brev är nu uppställda och ordnade efter adressater.

Bland nyförvärven märkes gåvan av en samling anteckningar m. m. rörande runstaven och almanackan, huvudsakligen efter professor Nils Lithbergs föreläsningar, av fil. lic. Berit Wallenberg. Göteborgs museum har överlämnat ett 40-tal fotografier från Medevi på 1860-talet, vilka tidigare ägts av brunnsprästen i Medevi Karl Stolpe. En värdefull inblick i skärgårdsbefolkningens liv från 1860- till 1910-talet lämnar de tolv volymer dagboks-anteckningar som hemmansägaren A. L. Wennberg, Ingarö, skänkt till museet; de ha förts av hans fader med en allsidighet

i uppgifterna, som är ovanlig i dylika av allmogen nedskrivna anteckningar.

Av inköp kan nämnas en kokbok från 1730-talet och ett album med en betydande samling uppmonterade gratulationskort. Till de större förvärven hör en anteckningssamling av faktor Rickard Fryckstedt (1881—1953), "Västgötagårdar. Säteriernas och större egendomars ägare" i koncept och renskrift. Konceptet omfattar 6 foliovolymmer och är ordnat häradsvis, medan renskriften upptar orterna i alfabetisk ordning och innehåller ett personregister om 647 sidor.

Lapska arkivet har såsom gåva från fru Emma Bergström-Andelius fått mottaga en samling lapska brev och teckningar.

Arkivet har föreståtts av intendenten Lundwall i egenskap av arkivarie. För olika avdelningar inom arkivet har svarat: för bildarkivet amanuensen Liedgren, för Etnologiska undersökningens arkiv förste intendenten Granlund, för lapska arkivet intendenten Manker och för de folkloristiska samlingarna assistenten Carl-Herman Tillhagen. Under året har inom arkivet vidare tjänstgjort fil. kand. Marianne Olsson, f. Hagstroem.

Biblioteket

Den katalogiserade årstillväxten uppgår enligt det numera gängse beräkningsätt som tillämpas av de vetenskapliga biblioteken, till 1355 band och upptager 26 hyllmeter. Den utgöres som alltid till större delen, noga räknat 62 0/0, av gåvor och bytespublikationer. Tidskriftslitteraturen på de områden som museet söker att bevaka är synnerligen omfattande och måste beredas stort utrymme i bibliotekets årliga förvärv. 463 periodiska publikationer är representerade i accessionen och ändå är det många viktiga tidskrifter som borde ytterligare anskaffas, om biblioteket skall kunna tillfredsställande betjäna den till museet knutna forskningen och den museala verksamheten över huvud taget. Bland bokförvärven bör särskilt antecknas ett vackert exemplar av "Eygentliche Beschreibung Aller Stände auff Erden" (Frankfurt 1568) med verser av Hans Sachs och träsnitt av Jost Ammann, huvudkällan för vår kunskap om det äldre hantverket.

Antalet utlån har under året uppgått till drygt 6 800, varav 4 650 var lån utanför bibliotekslokalen.

Biblioteket har föreståtts av intendenten Jansson i egenskap av bibliotekarie med biträde av förste biblioteksassistenten Ehrnberg (katalogisering), fru Forss och herr Nils Lagergren (låneexpeditionen). Förra amanuensen Laura Stridsberg har tjänstgjort som semestervikarie.

Undervisningsavdelningen

Under året har femte och sjunde klasserna vid Stockholms folkskolor undervisats såsom tidigare. Under vårterminens sportlov har särskilda tävlingar för skolbarn varit anordnade (se Svenska Museer 1953, nr 2), varjämte demonstrationer förekommit av Skansens zoologiska avdelning. Förutom den med särskilt besökschema reglerade undervisningen har ett stort antal skolor, korporationer, militärförband och andra grupper erhållit visningar i museet och på Skansen; i samarbete med Stockholms skolresetjänst har landsortens skolresegrupper under sommaren särskilt omhändertagits.

Under vårterminen anordnades en föreläsningsserie om "Möbelstilarna". Under hösten pågick i samarbete med bl. a. Östermalms kursverksamhet en dubblerad serie om stilhistoria och heminredningens historia. Dessutom har ett antal enstaka föreläsningar och demonstrationer varit förlagda till museets föreläsningssal.

Undervisningsavdelningen har vidare handhaft museets bokförmedling till allmänheten samt till bibliotek, bokhandel etc. De publikundersökningar som under år 1952 företogs har under året kompletterats och bearbetats.

Avdelningen har föreståtts av intendenten Rehnberg i egenskap av museilektor. Vidare har här arbetat fil. kand. Ernst Folke Lindberg, fil. kand. Per Gräslund (fr. o. m. september tjänstledig för studier i USA), fil. kand. Skans Torsten Nilsson, fil. stud. Roland Hjelte, fil. stud. Jan Brunius och fil. stud. Karin Näsström. För omhändertagande av landsortens skolgrupper på Skansen under sommaren har ett 20-tal tillfälliga krafter anlitats, huvudsakligen studenter från Stockholms högskolor. Vid bokförmedlingen har tjänstgjort fru Ardell.

Den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning och Institutet för folklivsforskning

Professor Erixon, innehavare av den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning, har fullgjort undervisning och examination såsom för en ordinarie lärostol i detta ämne vid Stockholms högskola. Han har under vårterminen 1953 föreläst dels om "Social antropologi" och dels om "Tekniska kulturproblem" samt under höstterminen om "Livsforskning och kulturstudium"; han har dessutom lett seminarieövningar. I genomsnitt har elevantalet uppgått till 15 studenter.

Seminarieövningarna som hålles varje vecka, har anpassats efter aktuella behov och möjligheter inrymda under programmet "Valda ämnen inom nordisk och jämförande folklivsforskning". I seminariet har följande föredrag förekommit, nämligen under vårterminen: Anna-Britta Hellbom: Etnologisk terminologi exemplifierad hos Caro Julio Baroja, Los pueblos de Espana; Björn Hallerdt: Etnologisk terminologi i Richard Weiss, Volkskunde der Schweiz; Skans Torsten Nilsson: Etnologisk terminologi exemplifierad ur D. C. Forde, Habitat, Economy and Society; Carl Philipson: Begagnandet av hålkortssystem vid behandling av etnologiska ämnen, i anslutning till demonstration av hålkortssystem och hålkortsmaskiner hos ett försäkringsbolag; Gertrud Grenander-Nyberg: Arbetsorganisationen på en nutida mindre fabrik; Knut Weibust: Fiske i Portugal och Madeira; Eerik Laid: Dokumentering och källhänvisningar i etnologiska avhandlingar; Skans Torsten Nilsson: Nås Finnmark i Dalarna och dess historia. Redogörelse i anslutning till grammofoninspelningar; Sven Kindestam: Släktforskningar i Amerika. Demonstration och redogörelse rörande en serie svenska arkivalier i mikrofilmupptagning; Åke Hultkrantz: Nyevolutionismen i amerikansk etnologi; Mats Rehnberg: Arbetarklassen som forskningsobjekt; Ulf Peder Olrog: Svenskt visarkiv, dess uppgift och verksamhet. Visan som kulturelement; Mats Rehnberg: Visan som funktionsmedel. Inspelningar av arbetarsånger; Anna-Britta Hellbom: Samboende med djuren (samstugor och samlångor) i Spanien; Knut Weibust: Samhus i Portu-

gal; Arne Arnbom: Några problemställningar kring vallhornet. Demonstration av grammofoninspelningar och olika slags vallhorn; Björn Hallerdt: Fisket vid Hammarö i Vänern; Folke Dovring: Kvalitativa och kvantitativa synpunkter på bybebyggelsen; Arne Modén: Något om arbetslivet i Ovanåker och dess fördelning under året. — Under höstterminen har förekommit följande föredrag: Erik Laid: Inledning och anvisning för studiet av folklivsforskning; Albert Eskeröd: Museiutställningar enligt funktionella principer; Sigurd Erixon: Synpunkter och erfarenheter; Karl Malmsten: Regionalsociologi och traditionsinventering i Stockholms stad.

På särskild inbjudan har dessutom under året föreläst Caoimhín Ó Danachair, M. A., Dublin: The Irish culture landscape and settlement plan, samt The round of the year. Seasonal work and calender customs; professor A. E. van Giffen, Groningen: Eisenzeitliche Häuser und Siedlungen in den Niederlanden; Will-Erich Peuckert: Mitteleuropäisches Viehbauerntum, samt Deutsche Zauber- und Wunderbücher auf dem Wege nach Schweden; professor Robert Redfield, Chicago: Tribe, peasant and city; Karlis Straubergs: Bröllopseder; Gustav Ränk: Estlandssvenskarnas folkliv och kulturtradition.

Under september och oktober företog professor Erixon en kombinerad studie- och kongressresa till Belgien och Frankrike. Härvid deltog han som delegat och vicepresident i den internationella etnolog- och folkloristorganisationen CIAP:s kongress i Namur och fungerade därvid som ordförande vid en konferens av experter från olika länder rörande internationella kartläggningsproblem, varefter följde en serie bilfärder inom norra, östra och sydöstra Frankrike för studium av byar och bebyggelse samt byggnadsväsen och museer av olika slag. Slutligen medverkade professor Erixon som delegat för CIAP i det under UNESCO verkande internationella kulturforskningsrådet CIPSH vid dess budgetkonferens i Paris den 1—5 oktober, där han även fungerade som t. f. generalsekreterare för CIAP.

Till professuren är knutet Nordiska museets och Stockholms högskolas institut för folklivsforskning. Som bidrag till uppehållandet av detta instituts verksamhet utgår statsanslag. Till ekono-

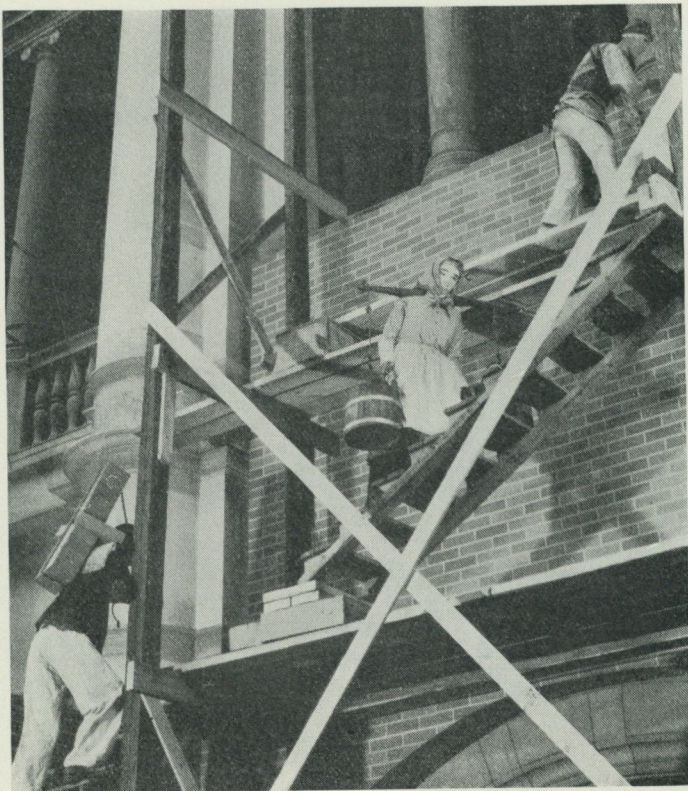
miskt understödjande av Institutet har Samfundet för svensk folklivsforskning månatligen givit betydande belopp. Samfundets ordförande är numera förre landshövdingen Erik Nylander.

Fältforskningarna har under året bedrivits i mycket inskränkt omfattning och har berört Västergötland och Värmland. Huvuduppgiften har i stället varit att inom institutet fortsätta arbetet på fullföljandet av de planerade volymerna om svensk byggnadskultur, svenska byordningar, en svensk kulturatlas m. m.

Institutets medarbetare har varit: förste amanuensen fil. lic. Helmut Hagar, kanslibiträdet Lisa Löfman samt kontorsbiträdena Margit Stoye och Åke Hermansson. Härjämte har som amanuens till Institutet varit knuten fil. lic. Ilmar Talve. Som statsstipendiater genom Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen har tjänstgjort professorerna Karlis Straubergs och Gustav Ränk samt mag. phil. Eerik Laid. Arbetsmarknadsstyrelsen har också ställt ett antal arkivarbetare till förfogande och arbetsledare för dessa har varit intendenten fil. lic. Anders Nyman.

U t s t ä l l n i n g a r. I museets sal för tillfälliga utställningar pågick den i samarbete med Sveriges Urmakareförbund anordnade "Sekler och sekunder" till slutet av januari, då den avlöstes av konstutställningen "Sju konstnärers Lappland", föranledd av en donation av den danska konstnärinnan, professorskan Emilie Demant-Hatt. Ur en till museet skänkt tavelsamling med lapska motiv gjordes ett urval, som utställdes tillsammans med valda verk av Johan Tirén, Helmer Osslund, Leander Engström, Ossian Elgström, Folke Ricklund och Nils Nilsson Skum. Utställningen som arrangerats av intendenten Manker, pågick 30 jan.—1 mars.

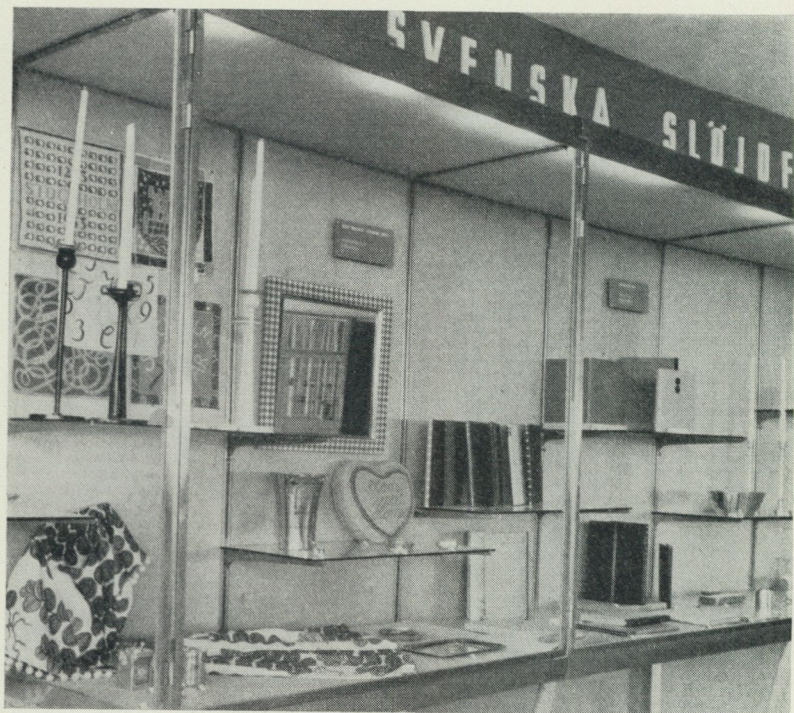
I anslutning till Stockholms 700-årsjubileum öppnades den 6 maj "Vi stockholmare", som blev sommarhalvårets främsta händelse i museet. En delvis ny utställningsteknik prövades; redan Hazelius hade försett dräktfigurer med realistiskt återgivna händer och ansikten och placerat dem i tablåmässigt arrangerade grupper, såsom i den nyligen rekonstruerade "Lillans sista bädd". Nu gjordes stilerade porträtthuvuden av kända stockholmare från två sekler och placerades på figurer, vilka i görligaste mån sökte ge en föreställning om vederbörandes längd, hållning m. m., som kunde

Sommarhalvårets utställning i museet, "Vi stockholmare", hade en effektfull "skylt" åt stora hallen, en byggnadsställning med murare, mursmäcka och tegelbärare.

utläsas ur dräkten. Figurerna "uppträdde" som flanörer längs en gata, vars husfasader illustrerade byggnadsskicket i Stockholm under två sekler. Utställningen pågick till september månads utgång. Den hade ordnats av tjänstemän från alla avdelningar, med intendenterna Hellner och Rehnberg samt amanuensen Hazelius-Berg som kommissarier.

Museets höstutställning 10 oktober—8 november gick i H. C. Andersens tecken. Internationella Rädda Barnen hade världen runt anordnat teckningstävlingar för skolbarn, varvid ämnena skulle

Interiör från sommarens försäljningsutställning i Skansens trapphall.

väljas ur Andersens sagor. Utställningens kommissarie var intendent Lagercrantz.

Som en komplettering till museets permanenta utställning av textilier har ett intimare visningsrum ordnats, där mindre grupper kunna utförligare behandlas och där utställningarna oftare kunna växlas. Sedan 1952 har här visats Stickning (7 jan. 1952—10 febr. 1953), Svenska allmogebroderier (23 febr.—15 mars 1953) samt Textil märkning, öppnad den 10 april 1953. Utställningarna ha ordnats av intendenten Nylén och amanuensen Wikland.

I Skansens trapphall kvarstod den av amanuensen Biörnstad hösten 1952 ordnade utställningen "Från kök och visthusbod", tills den avlöstes av bokband från hovbokbindare Nils Linde i Göteborg. Denna utställning pågick i tre veckor under april—maj.

Från såväl besökare som utställare i trapphallen har under de senaste åren framställts önskemål om försäljning av konsthantverk. Då emellertid föremålen varit svåråtkomliga i de igenskruvade montrarna, gjordes dessa genom ombyggnad mera tillgängliga och den 10 juni kunde Skansen och Svenska Slöjdföreningen öppna sommarens utställning av svenskt konsthantverk, denna gång ordnad som försäljningsutställning.

Under Stockholms Stads Hantverksförenings propagandaveckor augusti—september pågick i trapphallen en utställning av stockholmskt kvalitetshantverk, som representerades även med levande verkstäder. Denna utställning efterträddes av en keramikutställning, vars öppnande inledde den av Svenska Slöjdföreningen i samarbete med keramikfabrikanterna över hela landet arrangerade "Keramikens vecka", vars främsta mål var att fästa uppmärksamheten på vår inhemska produktion av god brukskeramik. Den kvarstår över nyåret 1954.

I Skansens stora utställningshall invigdes den 1 juni utställningen "Tele talar", som ingick i Televerkets firande av sitt hundraårsjubileum. Utställningen var ordnad av byråsekreterare Eric Sandström och pågick till mediet av september.

Fäl tar bet en

Museets fältarbeten har varit fördelade på två avdelningar, Etnologiska undersökningen samt högreståndsavdelningens undersökningar.

Etnologiska undersökningen. Förste intendenten Berg gjorde kortare resor till Gotland, Skåne och Värmland för att förbereda byggnadsinventeringar. Med bidrag från respektive storkommuner förmedlade av Stranda härads hembygdsförening gjorde förste intendenten Granlund, konstnären Homman och fru Ingalill Granlund i maj och juni undersökningar i Mönsterås och Döderhults socknar i Kalmar län. Fil. kand. Arne Biörnstad undersökte i juni månad gelbgjuteri i Loshults socken i Göinge härad i Skåne. I Östergötland fortsatte fil. kand. Marianne Olsson under maj månad den undersökning av bostadsvanornas nutida förändring i Ydre härad, vilken påbörjades föregående år. Med anslag

från Humanistiska fonden reste landsantikvarien Gösta von Schoultz och artisten Janis Cirulis i Värmland för att avsluta den ingående byggnadsinventering i landskapet, vilken inleddes år 1951. Intendenten Nylén och amanuensen Wikland gjorde i juli månad uppteckningar angående bostadsskick i Ekshärads socken i Värmland i anslutning till de undersökningar som inleddes förra året. Förste intendenten Eskeröd har i september utfört kompletterande undersökningar av skånska fiskelägen. Museilektor Rehnberg undersökte i februari månad spelmanstraditioner i Almunge och Björklinge socknar i Uppland samt i Bingsjö och Rättviks socknar i Dalarna. Vissa försvinnande drag i den äldre finnkulturen i Nås, Järna och Äppelbo finnmarker undersöktes under april, maj och juli månader av fil. kand. Skans Torsten Nilsson. De sedan 1948 i samarbete med Riksantikvarieämbetet och landsantikvarierna i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län företagna lappmarksundersökningarna har under intendent Mankers ledning fortsatt med fältarbeten i bl. a. Kaitumdalen och Sitasjaureområdet i Gällivare socken, kring Överstjuktan och Tärnasjön i Sorsele och Tärna socknar, i Handölsdalen och Aspås i Jämtland samt i Rogenområdet och kring Brattriet i Härjedalen. Jämte landsantikvarierna Gunnar Westin, Lennart Björkquist och Hans Beskow medverkade slöjdekonsulenten Runo Johanson och såsom färgfotografer civilingenjör Sven Sundius och ingenjör Rickhard Tegström.

Av Etnologiska undersökningens ortsmiddelare omfattar den fasta staben 200 personer. Av dessa har 150 med ledning av museets frågelistor insänt bidrag under året. Utarbetning av det under resorna och genom ortsmiddelarna insamlade materialet har pågått i den mån detta har varit möjligt. Under året har inkommit 800 accessioner, omfattande 3 200 sidor text, 750 teckningar och 5 500 fotografier. Frågelistor har utarbetats rörande Hästgödsel som kreatursfoder, Adventsstakar, En sällsynt leksak och Fångstgropar. Av den stencilerade tidskriften "Meddelanden från Etnologiska undersökningen" har ett nummer utkommit, vilket utdelats i första hand bland ortsmiddelarna.

Under föreståndarskap av förste intendenten Berg har vid Etnologiska undersökningen arbetat förste intendenten Granlund,

museilektor Rehnberg, artisten Homman, kanslibiträdet Hullström samt med halvtidstjänst fil. kand. Marianne Olsson. De lapska undersökningarna har omhänderhaftas av intendenten Manker.

Högreståndsavdelningens undersökningar. Den inventering av värmländska herrgårdar och boställen, som med stöd av anslag från Humanistiska fonden pågått under åren 1951 och 1952, har under året likaledes med stöd av fonden avslutats med företrädesvis landskapets västra del. Arbetet har utförts av ingenjör Risén och möbelarkitekten Bertil Wetter.

En synnerligen grundlig undersökning av Strängnäs stad har under året utförts. Arbetena har omfattat beskrivning av flertalet äldre gårdar, fullständiga uppmätningar och omfattande fotografering. Samtidigt härmed har gjorts ingående uppteckningar rörande levnadsförhållanden och bostadsvanor i staden. I den omgivande landsbygden har utretts hur långt stadens uppland enligt den muntliga traditionen sträckt sig. Arbetena har huvudsakligen bekostats av staden och resultatet kommer att ingå i en publikation rörande Strängnäs. I undersökningarna har deltagit fil. dr Sigurd Wallin, ingenjör Rosén, fil. kand. Elisabet Stavenow, arkitekt Wetter, fil. stud. Elisabeth Ekelöf och stud. Lennart Jonasson samt fotografen Grundström. Liknande arbeten har, också med bidrag av staden, utförts i Oskarshamn av ingenjör Rosén, arkitekt Wetter och stud. Jonasson.

Komplettering av uppmätningarna och fotografierna av äldre inredningar av trä har utförts av förste intendenten Hellner och ingenjör Rosén.

Hantverksundersökningarna har omfattat huvudsakligen fortsatta studier av garverinäringen genom fil. lic. Gösta Bertel. Arbetena har i huvudsak bekostats av Sveriges Garveriidkarförening med till föreningens förfogande ställda medel. Den under förra året påbörjade, ingående genomgången av modeller och mönster vid den industrialiserade porslinstillverkningen vid Rörstrand och Gustavsberg har under året fortsatt av fil. kand. Inga Ehrenborg. Arbetena har bekostats av de båda fabrikena.

Avdelningen förestås av förste intendenten Hellner; fast anställda har varit ingenjör Rosén och amanuensen Stjernswärd.

Upptagning av kulturhistorisk film

En smalfilm i färg har upptagits över manglingens teknik. I samarbete med landsantikvarie Manne Hofrén, Kalmar, har en smalfilm, likaså i färg, påbörjats över skutseglationen vid Smålands kust. Detta arbete har omhänderhafts av fotografen Wintzell.

Föreståndare för museets filmningsverksamhet har varit förste intendenten Eskeröd.

Förvaltning m. m.

Anslag och donationer. Under år 1953 har till museet överlämnats följande anslag, gåvor och donationer.

Statens anslag till avlöningar utgick för budgetåret 1953/54 med 337 600 kr och till undersökningar av äldre svensk folkkultur och folktradition med 67 300 kr, vilket innebar en höjning i förhållande till föregående år med 67 600 kr respektive 11 300 kr. Det sammanlagda ordinarie statsanslaget utgjorde sålunda 404 900 kr. Till Institutet för folklivsforskning uppbar Nordiska museet på Stockholms högskolas stat för budgetåret 1953/54 ett anslag av 38 360 kr. Utöver dessa anslag har för innevarande budgetår utgått ett extra statsanslag på 255 000 kr såsom bidrag till ombyggnads- och reparationsarbeten i museibygnaden.

Under året har 16 arkivarbetare varit sysselsatta inom museet, avlönade med särskilt anslag på ca 95 000 kr, som med stort tillmötesgående ställts till museets förfogande av Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen. Som arbetsledare har nu som tidigare fungerat assistenten Carl-Herman Tillhagen.

Stockholms stad har i likhet med föregående år beviljat Skansen 55 000 kr i grundanslag och 25 000 kr som bidrag till kostnaderna för stråkorkestermusik under sommaren. Liksom tidigare har museet genom Stockholms folkskoledirektion erhållit ett anslag på 10 000 kr till en biträdande museilektor.

Fru Constance Andersson, Uppsala, har i sitt testamente ihågkommit museet med en gåva av 50 000 kr "för främjandet av den kulturhistoriska avdelningens å Skansen syftemål".

Fru Constance Andersson (1876—1952), som skänkt 50 000 kr till den kulturhistoriska avdelningen på Skansen.

Till Värmlandsgården på Skansen har den Pallinska släktföreningen överlämnat ett belopp av 100 kr.

Såsom bidrag till restaureringen av Svindersvik har Wallenbergska stiftelsen överlämnat 50 000 kr. Ledamoten av Nordiska museets nämnd byggmästare Olle Engkvist har bekostat nedhuggning av puts och ompputsning samt fullständig kalkning av huvudbyggnaden till en kostnad av kr 13 410:70. Byggnadsingenjören Ernst Wohlin har bekostat ommålning av den av honom f. n. disponerade byggnaden på Svindersvik med kr 4 156:48. Fabrikör Birger Rödhammar, Birger Nilssons Verkstäder, har lämnat ett bidrag av 1 000 kr till omläggning av yttertaket på huvudbyggnaden. Ytterligare bidrag till restaureringen av Svindersvik har influtit från Nordiska Boktryckarrådet med 400 kr och från Sveriges köpmannaförbund med 400 kr.

Kungl. Akademien för de fria konsterna har ur Wicanderska fonden anvisat 7 500 kr till ett gallerverk i järnsmide av professor Eric Grate i Bergslagsrummet på restaurang Solliden och Försäkringsaktiebolaget Hansa har bekostat en klocka på restaurang Sollidens tak med kr 4 756:50.

Såsom bidrag till yrkeskunnig vakt vid Officina Typographica har Svenska Typografiförbundet överlämnat 1 000 kr samt utlovat 750 kr för vartdera av åren 1954—1957. Disponent Göran Z.

Hæggström, Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, har för samma ändamål överlämnat 750 kr.

Såsom bidrag till upprättandet av en urmakeriverkstad på Skansen har direktör Sven Rosengren överlämnat 5 000 kr.

Till insamlingen för den planerade kulturhistoriska filmen om skutseglation på Östersjön har influtit följande bidrag: från Rederi AB Bris 250 kr, från Rederi AB Disa, Rederi AB Iris, Rederi AB Roslagen och Rederi AB Transmarin vardera 200 kr, från Rederi AB Fredrika 100 kr, från Rederi AB Rex och Rederi AB Soya vardera 500 kr, från Bergnings- och Dykeri AB Neptun 200 kr, från Trafik AB Grängesberg-Oxelösund 750 kr, från AB Sven Salén 250 kr samt från Svenska Ackumulator AB Jungner 1 000 kr. Till inspelning av kulturhistorisk film i allmänhet har Broddman Foto överlämnat kr 1 723; 50 och Ingenjörfirman Volux 1 000 kr.

Till den i samband med Stockholms 700-årsjubileum under sommaren anordnade utställningen "Vi Stockholmare" har följande bidrag influtit: Från Reinholds Bageri AB, från AB Julius Slöör och från Martin Olssons Handels AB vardera 1 500 kr samt från Apotekarnes Mineralvattens AB 750 kr.

Luleå stads kulturvårdsnämnd har beviljat ett anslag på 2 000 kr för övertagandet av färdigställt material från en sommaren 1951 av museet företagen kulturhistorisk undersökning av äldre bebyggelse i staden Luleå.

Oskarshamns stad har beviljat ett anslag av 3 000 kr till bestridande av kostnaden för en av museet under år 1952 utförd undersökning av staden Oskarshamn.

Sala stad har beviljat 6 000 kr för under året av museet utförda forskningar i Sala.

Från Humanistiska fonden har museet under året erhållit ett anslag av 5 500 kr såsom bidrag till inventering (tillsammans med Värmlands museum) av byggnadsminnesmärken av profan art i Värmland.

Samfundet Nordiska museets vänner. Under det gångna året har samfundet lidit en förlust genom att dess ordförande greve Lennart Bernadotte på grund av avflyttning till

utlandet meddelat att han tyvärr ej kunde uppehålla denna befattning. Sedan H.K.H. Prins Bertil förklarar sig villig att emottaga kallelse, utsågs han vid årsmötet till ordförande. Vid samma tillfälle valdes till ordinarie styrelseledamot hovrättsrådet J. Nordenfalk och till suppleant advokaten friherre Carl von Plomgren. Samfundets styrelse utgöres sålunda av: ordförande H.K.H. Prins Bertil, vice ordförande f. riksantikvarien Sigurd Curman, skattmästare disponenten Nils Westerdahl och sekreterare Nordiska museets styresman professor Andreas Lindblom; vidare friherrinnan Susan af Ugglas, f. Lewenhaupt, hovrättsrådet J. Nordenfalk, byggnadsingenjören Oscar Hegert och advokaten friherre Carl von Plomgren, de båda sistnämnda suppleanter. Inköpsnämnden har utgjorts av H.K.H. Prins Bertil, direktör Ivan Traugott, disponenten Nils Westerdahl och professor Andreas Lindblom. Samfundets medlemsantal utgjorde den 1 januari 1954 204 personer, av vilka 110 ständiga och 94 årligen betalande.

Under det gångna året har Samfundet varit mycket livaktigt. Årsmötet förlades till den vackra herrgården Näs i Uppland, där överläkaren och fru Torsten Silverstolpe demonstrerade de väl bevarade interiörerna samt de många minnena från 1700-talet. Flera värdefulla gåvor har genom Samfundet överlämnats till Nordiska museet, främst det på annat ställe i årsboken, sid. 173, skildrade silverskrinet samt ett porträtt av Lolotte Forsberg och en lykta från 1700-talet (försättsbilden), vilka trenne arbeten inköptes för 24 700 kronor. Det belopp varmed Samfundet under sin trettiofyraåriga verksamhet understött museet uppgår nu till närmare 560 000 kr. Trots detta har Samfundet varit i stånd att skapa ett kapital, för närvarande omkring 330 000 kr, vars ränta tillsammans med de årliga medlemsavgifterna kan användas till inköp.

Medaljer. Medaljen För hembygdsvårdande gärning har under året tilldelats folkskolläraren Linnar Linnarsson, Borås.

Artur Hazelius-medaljen i brons har tilldelats folkskolläraren C. A. Johansson, Yxnanäs, glasblåsaren Tor Krantz, Hofmantorp, fröken Anna Eliasson, Mörsil och fru Jenny Danielsson, Uråsa.

Skansenföreningens, Samfundet för Nordiska museets

främjande, medlemsantal utgjorde den 31 oktober 1953 13 572 personer. Av dessa äro 36 hedersledamöter. Till hedersledamot och innehavare av föreningens plakett i silver har utsetts: direktör Eric Andersson.

Besök m. m. För Skansen var besöks-siffran under hela året 1953 2 161 013 mot 2 112 713 år 1952. Motsvarande siffror för Nordiska museet var 117 874 mot 128 249 under år 1952.

Museets samlingar har ökat med 1 860 inventarieförda föremål.

Publikationer. Från museet har utgivits: *Fataburen* 1953, Nordiska museets och Skansens årsbok; *Acta Lapponica VII: The Nomadism of the Swedish Mountain Lapps*; Nordiska museets handlingar 29: *Computus med särskild hänsyn till runstaven och den borgerliga kalendern av Nils Lithberg*. Enligt uppdrag utgiven av Sam Owen Jansson; 43: *Die schwedische Hummel av Stig Walin*; 44: *Växjö konstkammare av Jan-Erik Anderbjörk*; 45: *Hallandsgårdar. Bebyggelse på gårdar och torp före 1900 av Albert Sandklef*; *Svenskt liv och arbete 17: Polisminnen redigerade av Mats Rehnberg*; En bok om Svindersvik, utgiven av Andreas Lindblom; *Skansens handbok i vården av gamla byggnader av Gotthard Gustafsson*; *Skansens hus och gårdar*; *Skansen. Buildings and animals. A short guide for visitors, 3rd edition*; *Skansen. Gebäude und Tiere. Ein kurzer Führer*; utställningskatalogerna *Sju konstnärers Lappland och Vi stockholmare i historisk kavalkad genom seklerna*; *Meddelanden från Etnologiska undersökningen 82 (stencilerad)*; *Skansen, program (20 nummer)*.

Styresmannen professor Lindblom: *Björnsättersmålningarna, The Legends of St. Thomas Becket and of the Holy Cross*; *Bråvalla slag*, i *Fataburen*; recensioner i *Biblioteksbladet*; redigerat (tillsammans med G. Berg och E. Andrén) *Fataburen*.

Förste intendenten Berg: *Skier und Schlittschuhe. Zwei nordische Fortbewegungsmittel*, i *Tribus, Jahrbuch des Linden-Museums, Stuttgart*; *Några ord om skyddsåtgärder för kulturhistoriskt märkliga byggnader i England*, i *Rig*; *Snöskor och skidor i Värmlands finnbygder* och *En linnélärjunge om skidor i Dalarna*, i *På skidor* 1954; *Besöksfrekvensen vid stockholmsmuseerna 1890—1952*, i

Svenska museer; bidrag till kommentaren till Linnés Dalaresa och medlem i redaktionskommittén för denna publikation; sammanställt den svenska avdelningen i Skandinaviska museiförbundets publikation Nordens museer 1950—53; meddelande i Svenska museer; artikel i Bonniers konstlexikon; recensioner i Rig; redigerat (tillsammans med styresmannen och E. Andrén) Fataburen och (tillsammans med G. von Schoultz) Rig.

Förste intendenten Fries: Vägen till Rom; Blommande sköna dalar, i Svenska turistföreningens årsskrift.

Förste intendenten Eskeröd: Årets fester; Allmogens gårdar och hus på Skansen och artiklarna om Ravlundagården, Oktorpsgården, Finska rökstugan från Värmland, Finngården samt Enstaka hus och anläggningar, med ett antal artiklar om enstaka anläggningar, i Skansens hus och gårdar; The International Congress of European and Western Ethnology Stockholm-Uppsala 1951, i Laos II; kommentarer i Linnés Dalaresa.

Förste intendenten Granlund: Birdskin caps. A cultural Element of the Arctic and Northern Countries, i Ethnos; kommentarer i Linnés Dalaresa; recension i Rig.

Förste intendenten Andrén: Skogaholm m. m., i Skansens hus och gårdar; Skansen. Gebäude und Tiere. Ein kurzer Führer; redigerat (tillsammans med styresmannen och G. Berg) Fataburen och En bok om Svindersvik.

Professor Erixon: Byggnadsskicket hos svenska bönder under medeltiden, Svenska herrgårdar under medeltiden jämte klostrens byggnadsskicket (tillsammans med fil. dr B. Söderberg) och De svenska landsortsstäderna (d:o), i Nordisk Kultur XVII, Byggnadskultur; Byar och bykultur, i En bok om Mälardalen; Byar och bystämmoplatser utomhus, i Folk-Liv 1952; Methoden und Ergebnisse der neueren Hausforschung in Nord- und Westeuropa, i Niederschrift über die Tagung des Arbeitskreises für deutsche Hausforschung in Cloppenburg in Oldenburg 22.—24. August 1952; Studies of social groups and occupations och Quelques contributions nordiques à l'histoire des moulins à vent, i Laos II; Östgötska kulturbilder. En översikt med historiska aspekter på sentida miljöer och monument; Drag ur Grytnäs sockens bebyggelse- och jordbrukshistoria, i En bok om Grytnäs; De gamla

boningshusen i skaraborgsbyarna, i Sveriges bebyggelse. Landsbygden; Erik Falk, i Svenskt biografiskt lexikon; utgivit Erik Falk, Skultuna bruk som aktiebolag 1896—1911 (Skultuna bruks historia III: 2); redigerat Folk-Liv (vol. XVI), Samlingsverket Nordisk Kultur (vol. VIII B, XIV, XV A, XVII och XVIII B), Laos (vol. II) och Etnologiska källskrifter (tillsammans med professor Helge Nelson, vol. IV: 3).

Intendenten Manker: Nils Nilsson Skum, i Kiruna konstgilles minnesutställnings katalog; En björngrav i Vapstdalen, i Västerbotten; Lappvistet, i Skansens hus och gårdar; Ethnographical Investigations of the Lapps, i Laos II; Lappland and the Lapps; Lappmark, ett urval skildringar; I Johan Turis marker, i Min bästa resa; The Lapps, our reindeer herders, i World Ski Championships; The Nomadism of the Swedish Mountain Lapps, Acta Lapponica VII; Vad lappmarken gömmer, i Jämten och Norrbotten, med bildsviter från lappmarksundersökningarna i resp. Jämtlands och Norrbottens län; Les Lapons des Montagnes Suédoises; redigerat skriftserien Acta Lapponica.

Bibliotekarien Jansson: Det Stenbockska fideikommissbiblioteket, i Fataburen; Runstavarna i Linköpings stifts- och landsbibliotek samt Ett kalenderfragment i cod. Linc. Kh 54, bäge i Linköpings biblioteks handlingar; utgivit Computus med särskild hänsyn till runstaven och den borgerliga kalendern av Nils Lithberg †, i Nordiska museets handlingar, och Latinska alfabetets utveckling i medeltida svensk brevskrift: De enskilda bokstävernans historia, av Sam Jansson †, i Acta philologica scandinavica; artiklar i den av Jordbrukareungdomens förbund utgivna studiehandedlingen Min hemsocken; smärre bidrag i kommentären till Linnés Dalaresa.

Intendenten Rehnberg: Arbetsvandringar från Småland och Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar. En översikt för år 1952, i Fataburen; Folksed, folktro och folkdiktning, i Min hemsocken, utgiven av JUF:s studieverksamhet; Torsdagen, i Hörde Ni; Olaus Magnus och medeltidens bad, i Rörinstallatören; Bortbjuden förr i tiden, i Ju mer vi är tillsammans . . .; Museistölder, i Svenska museer; Moragården, Älvdalsbodarna, Skogsarbetarkojan, Loftboden från Nås, Marknadplatsen, Majstången, Fatburen, i Skansens hus och gårdar; Hembygdsgårdarnas uppgift och utformning, i Skan-

sens handbok i vården av gamla byggnader; kulturhistoriska kommentarer i Polisminnen; Är julen riktig?, i Vecko-Journalens julnummer; Sigurd Erixon, i Perspektiv; Vi stockholmare i historisk kavalkad (utställningskatalog); Ur svenska hjärtans djup... En bilderbok från Oscar II:s Stockholm (tillsammans med Gotthard Johansson och Gösta Selling); artiklar och recensioner i Meddelanden från Etnologiska undersökningen, Svenska museer, Metallarbetaren, Sjömannen, Maskinbefälet, Rörinstallatören, Malm, Röster i radio, Hörde Ni, Stenarbetaren, Jordbrukarnas föreningsblad, Polistidningen, Perspektiv, Studiekamraten, Journal of the International Folk Music Council, och Svensk uppslagsbok; redigerat Polisminnen, Svenska museer, Meddelanden från Etnologiska undersökningen.

Intendenten Lagerquist: Hauptepoken, i Fataburen; Så bodde de. Stockholmshemmet genom sekler, i Svenska hem; Artur Hazelius födelsehus, Jakobsberg, Tottieska malmgården, Kryddboden, Arbetarbostaden, i Skansens hus och gårdar.

Intendenten Bengtsson: Tillkomsten av Carl XII:s Biblia. Ett tvåhundraftioårsjubileum; Officina Typographica, Bokbinderiet, Guldsmedsverkstaden, Apoteket Kronan, Kammakeriet, i Skansens hus och gårdar.

Intendenten Nylén: Folkligt dräktskick i Småland, i Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund; Älvrosgården, i Skansens hus och gårdar.

Arkivarien Lundwall: Solur, i Fataburen; Uren och tidsuppfattningen och Automater på "Sekler och sekunder", i Svensk urmakertidning; recension i Rig.

Intendenten Lagercrantz: Borgerlig villastad, Villastäder för arbetare m. m. i Gregor Paulsson, Svensk stad III; Gustav II Adolfsminnen, i Fataburen; artiklar och recensioner i Damernas värld, Form, Gold und Silber samt Svenska hem i ord och bild; redigerat antikvitetsidan i Svenska hem i ord och bild.

Amanuensen Hallerdt: Stenstugan, Soldattorpet, Slogboden, Hackstugan, Krukmakeriet och Skomakeriet, i Skansens hus och gårdar; Korgar och korgtillverkning, i Svenskt husmoderslexikon; notiser i Svenska museer; redigerat Museums in Stockholm — Museen in Stockholm — Les musées de Stockholm samt Medde-

landen från facksektionen, Svenska museimannaföreningen (stencilerade).

Amanuensen Hazelius-Berg: Käggleholmsinventariet från 1554, i Från bergslag och bondebygd; Textilvård i våra museer, i Svenska museer.

Amanuensen Holmquist: Kungl. Livregementets till häst silverpukor 1771, i Meddelande från Kungl. Armémuseum.

Amanuensen Sjöqvist: Kyrkhultsstugan, i Skansens hus och gårdar.

Amanuensen Stjernswärd: Skabersjö Gille, i Skånes Hembygdsförbunds årsbok.

Assistenten Tillhagen: Betrothal and Wedding Customs among the Swedish Gypsies, i The Journal of the Gypsy lore society; The man, who sold his Beard samt Noodlehead, i Jack and Jill (Philadelphia); Zigenerskan som husmor samt Drömrosor och kärleksört, i Ica-kuriren; Gruv-Maja, Osbergs-Kersti och andra malmfröknar, i Fagersta Forum; Gamla och nya lekar och Helgtraditioner, i Hemmet och vi.

Intendenten Nyman: Det svenska fäbodväsendets sydgräns, i Folk-Liv 1952.

Förste amanuensen Hagar: Marknadsok, i Folk-Liv 1952.

Professor Ränk: Särskilda sommarbostäder på Sveriges landsbygd, i Folk-Liv 1952.

Mag. phil. Laid: Ueber den Ursprung der schwedischen Riesengetreideharfe, i Folk-Liv 1952.

Amanuensen Talve: Om bastubad på svensk landsbygd, i Folk-Liv 1952; Drag ur finnbygdens näringsliv, i Värmland förr och nu.

Professor Straubergs: Der Fremdentisch in der Brautstube i Laos II; Aus der lettischen Jenseitslehre, i Festskrift till professor K. Kundziņš; Lettiska folkvisor och deras framförande, Havandeskap och barnafödsel och Barnets högtider (samtliga på lettiska) i Latviešu tautas dziemas; utgivit Latviešu tautas dziemas (Chansons populaires lettonnes; tillsammans med A. Švabe).

Kansli och ekonomiförvaltning. Under året har kansliet föreståtts av förste intendenten Berg i egenskap av sekreterare. Kansliets arbetskrafter i övrigt har varit kanslisten Larson,

kansliskrivaren Rosencrantz, fru Lily Sahlin och fru Elisabeth Bergqvist.

Föremålsregistreringen har omhänderhafts av amanuensen Hallerdt.

Den ekonomiska förvaltningen har stått under ledning av ekonomidirektör Scherling.

Räkenskapskontoret har föreståtts av kamrer Hegnell. Vid dessamma har dessutom arbetat kamrer Nyblin, kassör Gustavsson, kanslibiträderna Käll och Solberg och kontorsbiträdet Staberg. Programredaktionen och reklamavdelningen har föreståtts av direktör Scherling med biträde av amanuensen Tullander, fru Palmé och kontorsbiträdet Runeborg.

Driften vid Skansens restauranger har stått under tillsyn av en särskild restaurangkommitté under ordförandeskap av direktören Eric Andersson. Övriga ledamöter har varit förste intendenten Berg, ekonomidirektören Scherling och direktören för Skansens restauranger Sture Håård.

Nordiska museets nämnd har under året utgjorts av hovrättsrådet J. Nordenfalk, ordförande, tillika delegerad för finansförvaltningen, 1943;¹ professor Andreas Lindblom, styresman, 1929, fil. dr Bror Jonzon, 1935; byggmästare Olle Engkvist, 1947; direktören Erik Bengtson, 1949; överintendenten fil. dr Åke Setterwall, 1950, samt förste hovmarskalken Erik Wetter, 1952.

Museets tjänstemän. Med detta års utgång lämnar förste intendenten Carl Fries med förtidspension på grund av sjukdom sin befattning som föreståndare för Skansens naturhistoriska avdelning, vilken han innehaft sedan 1937. Carl Fries har under sin tjänstgöring vid institutionen gjort betydande insatser i samband med omläggningen av anordningarna för djuren och på andra sätt. Särskilt förtjänar ihågkommas de intressanta och framgångsrika experimenten med frisläppning av olika fågelarter. Han har också genom sin lysande litterära framställningskonst

¹ Årtalet anger året för inträde som ledamot i nämnden.

förstått att hålla en för museet värdefull livlig kontakt med den intresserade allmänheten.

Vidare avgår vid samma tidpunkt fru Elsa Forss med pension från sin tjänst som biträde i museets bibliotek, där hon arbetat sedan 1931.

Museet framför till dessa båda tjänstemän ett varmt tack för deras värdefulla insatser.

Tjänstemannastaben utgjordes den 31 december 1953 av följande personer:

Styresman: professor fil. dr Andreas Lindblom, 1929.¹ — Sekreterare: förste intendenten Berg, se nedan. — Förste intendent: fil. dr Gösta Berg, (1924) 1935, föreståndare för Etnologiska undersökningen; fil. mag. Carl Fries, 1937, föreståndare för Skansens naturhistoriska avdelning; fil. dr Albert Eskeröd, (1937) 1947, föreståndare för museets allmogeaavdelning; fil. dr John Granlund, (1930) 1948; fil. dr Brynolf Hellner, (1932) 1948, föreståndare för museets högreståndsavdelning; fil. dr Erik Andrén, (1937) 1949, föreståndare för Skansens kulturhistoriska avdelning. — Ekonomidirektör: civilekonom Georg Scherling, 1944. — Kamrer: civilekonom fil. kand. Sam Hegnell, 1938. — Professor i nordisk och jämförande folklivsforskning fil. dr Sigurd Erixon, (1914) 1934. — Arkivarie: intendenten Lundwall, se nedan. — Bibliotekare: intenden Jansson, se nedan. — Museilektor: intendenten Rehnberg, se nedan. — Intendenter: fil. dr Ernst Manker, 1939; fil. lic. Sam Owen Jansson, (1929) 1945; fil. lic. Mats Rehnberg, (1938) 1946; fil. dr Marshall Lagerquist, (1936) 1948; fil. lic. Bengt Bengtsson, (1938) 1949; fil. dr Anna-Maja Nylén, (1938) 1950; fil. lic. Sten Lundwall, (1946) 1950; fil. lic. Bo Lagercrantz, (1948) 1952. — Amanuenser: fil. kand. Björn Hallerdt, 1950; fil. kand. Inga Wikland, (1950) 1952; fil. kand. Kerstin Sjöqvist, f. Carlson, (1944) 1952; Gunnel Hazelius-Berg, (1924) 1926; Brita Stjernswärd, (1931) 1933; Margareta Tullander, (1937) 1939. — Biblioteksassistent: fil. kand. Karin Ehrnborg, f. Hallström, 1947. — Biblioteksbiträde: Elsa Forss,

¹ Årtalet betecknar det år befattningen tillträdde. Inom parentes anges året för inträde i museets tjänst.

f. Boquist, 1931. — Arkivbiträde: fil. kand. Rut Liedgren, (1943) 1946. — Biträdande kamrer: Alvar Nyblin, (1930) 1947. — Huvudkassör: Henning Gustavsson, 1952. — Kanslist: fil. kand. Kerstin Larson, (1944) 1951. — Kansliskrivare: fil. kand. Gunhild Rosencrantz, f. von Sydow, 1951; Lillemor Kihlskog, f. Andersson (1944) 1948. — Kanslibiträden: Dagmar Hullström (1937) 1946; Inga-Lisa Käll, f. Hultquist, (1942) 1948; Gunvor Solberg, f. Karlsson, (1946) 1948. — Kontorsbiträden: Gunvor Staberg, f. Staberg, (1947) 1949; Maggie Ardell, f. Ardell, (1947) 1949; Vera Runeborg, (1948) 1951. — Föreståndare för klädkammaren: Solveig Palmé, f. Löthgren, (1946) 1948. — Fotografer: Märta Claréus, f. Claréus, 1927; Åke Wintzell, 1949; Åke Grundström, 1949. — Ritare: Olle Homman, 1927; Sander Rosén, 1932. — Konserveringsbiträde: Kerstin Svenningsson, 1950.

ANDREAS LINDBLOM

SKANDIA · NORDEN
LIV SKANDIA-NORDSTJERNAN

Alla slag av försäkringar

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1952

Nordiska museets nämnd får härmed avgiva berättelse rörande museets ekonomiska förvaltning år 1952.

Beträffande institutionens verksamhet i övrigt hänvisas till årsberättelsen för 1952, tryckt i *Fataburen* 1953.

Angående räkenskaperna för 1952 får nämnden anföra följande:

Under det gångna året har en fortsatt stegring av såväl inkomster som utgifter ägt rum. Årets resultat utvisar, som framgår av nedanstående vinst- och förlusträkning, efter gjorda avskrivningar ett överskott av kr 10 446:49, som tillika med från föregående år balanserat överskott av kr 87 046:45 eller sammanlagt kr 97 492:94 balanserats till 1953.

Beträffande resultatet av den ekonomiska verksamheten under året samt ställningen vid årets slut får nämnden hänvisa till nedanstående balans- samt vinst- och förlusträkningar.

Balansräkning den 31 december 1952

Tillgångar

<i>Kassa, postgiro, banker</i>		818 181: 26
<i>Diverse fordringar</i>		
<i>Fordringar enligt reskontra</i>	193 545: 28	
<i>Förskotterat för vissa ändamål</i>		
<i>Fältforskningar och förlagsverksamhet</i>	42 693: 38	
<i>Restaurangernas inventarier och varulager</i>	1 383 300: 71	
<i>Materialgårdens varulager</i>	21 518: 59	
<i>Guldsmedshusets materiallager</i>	2 301: 87	
<i>Skogsprodukter å Julita gård</i>	52 568: 95	
<i>Balanserade anläggningskostnader etc.</i>		
Å avdelningen på Lejonslätten	35 552: 53	
" " " Julita	238 730: 88	274 283: 41

Kapitaltillgångar

Museibyggnaden	3 000 000: —	
Restaurangbyggnader	3 975 000: —	
Julita gård	791 000: —	
Svindervik	401 000: —	
Tyresö slott	175 000: —	
Tyresö 1 ⁴⁵⁴	15 000: —	
Samlingar och inventarier	4: —	8 357 004: —

VÄLKOMMEN TILL...

3 *ess* på Storgatan

Broddman's

4 :an

10 :an

3 *Specialaffärer*

Tel. vx **630-830**
till alla affärerna

4 *Broddman's* EL & RADIO

10 *Broddman's* SKIVOR

12 *Broddman's* FOTO - KINO

STORGATAN

"BELÄTNA KUNDER" ÄR VÅRT VALSPRÅK

VÖRDSAMT
George Broddman

RADIOSALONGEN i nedre våningen i 10:an visar Eder teknikens senaste framsteg i radiogrammofoner, tråd- och bandspelare

Fondförvaltningens tillgångar

Värdepapper enl. bil. 1	2 582 375:—	
Investering i byggnader på Skansen	893 000:—	
Stockholms stads Kammarkontor	8 023:57	
Stockholms Enskilda Bank	6:12	
Svenska Handelsbanken	4 170:06	
Sundsvalls Enskilda Bank	17 304:13	
Upplupna fondräntor enl. reskontra	18 378:46	
Fordran på Nordiska museets kassaförvaltning	12 794:59	3 536 051:93
		<u>Kronor 14 681 449:38</u>

Skulder

I förskott uppburna inkomster

Årskort för 1953	23 075:—	
Av beviljat statsanslag	211 338:—	
Förskottsbet. hyror etc.	131 365:80	365 778:80

Diverse skulder

Leverantörer	634 087:40	
Källskatt	137 433:52	
Uppl. skuldräntor etc.	78 803:36	
Fondförvaltningen	12 794:59	
Övriga skulder	8 776:22	871 895:09

Reserverat för olika ändamål

Byggnadsunderhåll och restaureringsarbeten ..	273 834:86	
Inredningsarbeten	7 498:66	
Inköp till samlingarna	12 084:64	
Vetenskaplig verksamhet	9 774:57	
Förlagsverksamhet	19 641:78	
Övriga ändamål	35 045:17	357 879:68

Lån av fondförvaltningen för fastighetsinvestering 893 000:—

Intecknings- och reverslån

Lån för Nya Solliden	4 000 000:—	
Mälarprovinsernas Hypoteksförening	215 561:17	
Kungl. Bostadsstyrelsen	84 159:50	
Stockholms stad	152 200:16	4 451 920:83

Fondkapital

Fonder enl. bil. 2	3 536 051:93
Eget kapital	4 107 430:11

gladare effektivare

kök

med

LUMA

köksarmatur

för 2 st 20 watts lysrör

finns i konsumbutiker och kooperativa varuhus

Armatur
utan lysrör
60:—
vid 220 volt
Lysrör från
5:—

Vinst- och förlustkonto

Balanserad vinst	87 046: 45	
Årets vinst	10 446: 49	97 492: 94
		<u>Kronor 14 681 449: 38</u>

Vinst- och förlusträkning för 1952

Inkomster

Inträdesavgifter		1 943 756: 77
Årskort och årsbok		323 756: 15
Statliga och kommunala anslag		790 072: —
Fondräntor		144 057: 20
Inkomstarronden och -hyror		163 522: 95
Vetenskaplig verksamhet		77 704: 77
Förlags- och undervisningsverksamhet		239 060: 65
Inkomstbringande företag på Skansen och Julita	1 795 329: 01	
Utnyttjade donationer och reserverade medel		433 190: 35
Realisationsvinst på fastigheten Östermalmsgatan 23		226 331: 89
Övriga inkomster		21 024: 63
		<u>Kronor 6 157 806: 37</u>

Utgifter

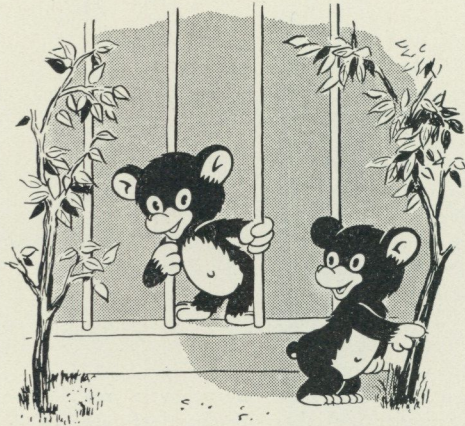
Löner, pensioner, understöd och sjukomkostnader	2 208 973: 92
Omkostnader för årsbok och årskortsexpedition	50 627: 90
Vetenskaplig verksamhet	239 782: 12
Förlags- och undervisningsverksamhet	200 881: 41
Annonser och reklam	100 374: 87
Attraktioner och utställningar	296 931: 17
Underhåll av byggnader samt inredningsarbeten	308 401: 69
Inköp och underhåll av inventarier	66 529: 70
Djurföda	124 130: 43
Expeditions- och kontorskostnader samt telefoner	85 977: 62
Utgiftsarronden och -hyror	44 342: 07
Ränteutgifter	34 051: 32
Försäkringspremier	33 888: 74
Gas, elektricitet, vatten och värme	178 632: 57
Parkanläggningar och vägar samt inre och yttre renhållning ..	244 536: 17
Diverse driftskostnader för inkomstbringande företag på Skansen och Julita	615 580: 82
Övriga driftskostnader	149 683: 09
Byggnader och anläggningar	1 120 876: 10
Till fonderna överförd andel av fondräntorna	43 158: 17
Årets överskott	10 446: 49
	<u>Kronor 6 157 806: 37</u>

ARVID NORDQUIST
H.A.B.
STOCKHOLM

Specialaffär för
KAFFE – KONSERVER – DELIKATESSER
KOLONIALVAROR – LAX & FÅGEL

Yppersta kvaliteter i största möjliga sortering

"Vart ska du ta vägen?"
"Jo, jag ska gå och köpa godsaker
från CHOKLAD-THULE"

Förutom fonderade donationsmedel har institutionen under året fått emot- taga gåvomedel för olika ändamål till ett belopp av kr 191 883:02 enligt nedanstående:

Ändamål	Belopp	Utnyttjat under året	Överfört till 1953
Utsmyckning av Nya Solliden ..	79 918:02	22 442:61	57 475:41
Värmlandsgården	90 000:—	63 832:16	26 167:84
Underhåll av Svindersvik	13 215:—	13 215:—	—:—
Underhåll av Novilla	1 000:—	—:—	1 000:—
Urmakeriverkstad på Skansen	5 000:—	—:—	5 000:—
Löner till hantverkskunniga vakter på Skansen	2 500:—	2 500:—	—:—
Inredningsarbeten i museet	250:—	250:—	—:—
Kronor	191 883:02	102 239:77	89 643:25

Stockholm den 26 mars 1953.

J. NORDENFALK

ANDREAS LINDBLOM

BROR JONZON

OLLE ENGVIST

ERIK BENGTSO

ÅKE SETTERWALL

ERIK WETTER

G. LONELL A.-B.
NYBROKAJEN 7 - STOCKHOLM
20 65 44 20 65 45

Pröva
TÖRNBLOMS
1954!

AKTIEBOLAGET **TÖRNBLOMS** ANNONSBYRÅ
Lenars Skärtryckeri
Auktoriserad av Svenska Tidningsutgivareföreningen

Drottninggatan 48 • Stockholm • Tel. 23 59 85

Fondförvaltningens värdepapper den 31 december 1952

Obligationer	Nom.	bokf.	Nom.	Bokf.
3,25 %	11 000:—	11 000:—		
3,5 %	594 000:—	595 201:—		
3,6 %	5 000:—	5 000:—		
4 %	12 000:—	11 400:—	622 000:—	622 601:—
<i>Förlagsbevis</i>				
3,5 %	50 000:—	49 750:—		
4 %	792 000:—	787 220:—		
6 %	11 000:—	12 705:—	853 000:—	849 675:—
<i>Inteckningar</i>				
3,6 %	30 000:—	30 000:—		
4 %	455 000:—	455 000:—		
4,25 %	30 000:—	30 000:—		
4,5 %	175 000:—	175 000:—		
5 %	50 000:—	50 000:—	740 000:—	740 000:—
<i>Aktier</i>			202 744:—	370 099:—
			<u>Kronor 2 417 744:—</u>	<u>2 582 375:—</u>

Institutionens värdepapper förvaltas på följande sätt:

	Nom. belopp	Bokf. belopp
Hos Stockholms stads fondförvaltning		
För allmänna fondförvaltningen	1 770 744:—	1 875 394:—
Avkastningen utgör säkerhet för reverslån hos Stockholms stad å kr 150 000:— samt för beviljat kreditiv å högst kr 400 000:—		
Hos Skandinaviska Banken		
För Ebba Lindaus fond	21 000:—	20 115:—
Hos Stockholms Enskilda Bank		
För Lagergrenska fonden	365 600:—	374 940:—
Hos Svenska Handelsbanken		
För J. Bäckströms familjefond	196 500:—	196 500:—
Hos Sundsvalls Enskilda Bank		
För A. G. Jansons fond	63 300:—	115 416:—
I eget förvar		
För allm. fondförvaltningen	600:—	10:—
	<u>Kronor 2 417 744:—</u>	<u>2 582 375:—</u>

EGELIN & NILSSON

Inredningar och gjutmodeller

Ritbordet ”*Superior*”

Telefon 40 74 58 Brännkyrkagatan 124 Stockholm Sv

**NORRKÖPINGS TIDNINGARS
AKTIEBOLAG**

*Utgivare av Norrköpings Tidningar,
Sveriges äldsta nybetstidning*

Vårt verksamhetsområde omspanner

BOKTRYCK - LITOGRAFI - OFFSET - TIDNINGSTRYCK

DITZINGERS

för heminredningen

STOCKHOLM

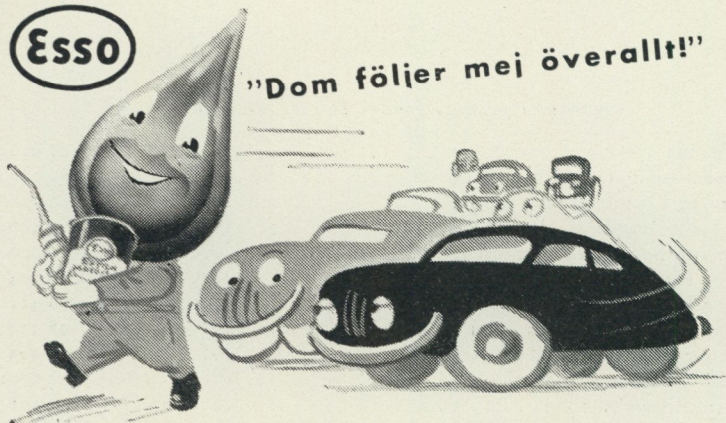
GÖTEBORG

Nordiska museets fonder den 31 december 1952

Allmänna fonden	101 922: 47
Pensionsfond för tjänstemännen	280 056: 30
Herman Fritiof Antells fond	100 000: —
H. Lichtensteins fond	3 556: 60
Carl och Sophie Lundströms fond	10 000: —
Artur Hazelius monumentsfond	37 004: 96
Artur Hazelius fond av 30/11 1901	6 415: 12
Johan August Hazelius fond	98 335: 57
Gunnar Hazelius fond	7 928: 77
Sundbornsprostens donation	24 897: 12
Henrik Krooks fond	21 401: 30
Bobergska fonden	82 697: 33
Peter och Malin Beijers fond	25 800: —
Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond	711 814: 91
Walter och Wilhelmina von Hallwyls pensionsfond	232 009: 71
Hilmer Åbergs fond	40 640: 90
Oscar Hirschs fond	25 000: —
Fritz Ottergrens fond	25 954: 63
Artur Hazelius-fonden	60 379: 98
Axel Wilhelm Casséns testamentsmedel	30 000: —
August och Thérèse Hazelius fond	50 000: —
Ebba Lindaus fond	20 000: —
Markisinnan Mary Moore Lagergrens fond	369 540: —
Museibygnadens underhållsfond	200 000: —
Nordiska museets nya byggnadsfond	58 457: 67
Östgötagårdens fond	8 667: 35
Grillska förnyelsefonden	4 827: 37
Hilda Kumlins fond	22 774: 02
Professorskan Thérèse Kjellbergs minnesfond	66 389: 22
Grosshandlare J. Bäckströms familjefond	201 029: 80
Fonden "Kyrka och kultur"	31 396: 80
O. Gröndahls donationsmedel	7 240: —
Valter Fevrells svenska fond	5 787: 32
Alexander och Sigrid Skånbergs fond	415 125: 56
Byggmästare A. G. Jansons fond	101 146: 99
Fondförvaltningens regleringskonto	47 854: 16
	<hr/>
	Kronor 3 536 051: 93

Esso

"Dom följer mej överallt!"

BIRGER NILSSONS VERKSTÄDER

Telefoner:

62 36 52, 62 47 85

FRIHAMNSVÄGEN (vid frihamnsentrén)
STOCKHOLM Postadress: VÄRTAN
Alla slags plåtarbeten, takreparationer.

KOPPAR-, BLECK- & PLÅTSLAGERI
SMIDE · METALL- & MEKANISK VERKSTAD

Strömning { näringsrik
billig
dagsfärs

all slags fisk

PARTIFISKHALLEN
Vintervägen 19-21

Stockholms Läns Fiskförsäljningsförening u. p. a.
TEL. växel 23 12 50 STOCKHOLM

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1952

Undertecknade, som av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien respektive Stockholms Stadsfullmäktige utsetts att granska Nordiska museets räkenskaper och dess nämnds förvaltning för år 1952, få efter verkställd revision avgiva följande berättelse.

Vi hava tagit del av nämndens protokoll, räkenskaper och andra handlingar, vilka lämna upplysning om museets ekonomi och förvaltning.

Räkenskaperna hava före revisionen underkastats särskild siffergranskning av auktoriserad revisor, som häröver avgivit berättelse.

I de vid revisionen granskade räkenskaperna för år 1952 för Nordiska museet ingå jämväl räkenskaperna för Skansenföreningen och för Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond.

De i nämndens berättelse av den 26 mars i år lämnade uppgifterna om tillgångar och skulder, slutande å kr 14 681 449: 38, samt inkomster och utgifter, slutande å kr 6 157 806: 37, överensstämma med räkenskaperna.

Efter vad vi under revisionen inhämtat om nämndens handhavande av institutionens förvaltning få vi tillstyrka, att ansvarsfrihet meddelas nämnden för den tid revisionen omfattar.

Stockholm den 12 juni 1953.

B. KARLGREN

SVEN HAGSTRÖM

Utsedda av Kungl. Vitterhets
Historie och Antikvitets Akademien

EDVIN WIDE

Utsedd av Stockholms Stadsfullmäktige

RYMANS BOKHANDEL

BANÉRGATAN 7 · TEL. 627420

IVAN HEDENBY

Grönsaker och rotfrukter
i parti

Klaratorget, Stockholm
Lager o. kontor: Observatorieg. 12
Tel. 311226

*Skansens restauranter
begagna alltid*

*Tårt- och Fatpapper
från*

SVENSK PAPPERS
MANUFAKTUR A.-B.
Sundbyberg Tel. Stlm 28 17 83

Vid behov av

TRYCKSAKER

Vänd Eder med förtroende till

Stellan Ståls Boktryckeri

Kl. V. Kyrkogata 10 Tel. 21 22 49

A. B. Bröderna Runeborg

METALLFABRIK

TELEFON 11 09 71

UPPLANDSGATAN 1

STOCKHOLM

DE - HÅS LIVSMEDEL

Maria Prästgårdsgata 15 Tel. 41 53 11

KÖTT, VILT OCH KONSERVER

Förteckning över personer och institutioner som 1952—1953 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen¹

Nordiska museets samlingar:

Gm E. Ahlqvist; E. Andersson; E. Andersson, Nynäshamn; Gunhild Ankarcrona; H. Arnholt, Varberg; R. Bagge, Teheran; G. Berg; Greta Berg; A. Berghman, Djursholms-Ösby; Doris Berghman; Maj Berghman; gm Eva Bergman; Laura Bertholff; E. J:son Biuw; D. Blomberg; Signe Bodorff; A. Borg, Linköping; Signe Borlind, Ekshärad; Hanna Bratt; Hedvig Bratt; A. Breitholtz; Berta Broman; Nanna Brunius' dödsbo; gm A. Bruzelius, Lund; Maria Bruzelius, Lidingö; N. Bruzelius' dödsbo, Lidingö; K. Bäckgren, Askersund; Annie Cederlunds dödsbo; J. F. Chalkley, London; Margaretha Cronstedt, Saltsjö-Bo; Agda Dahlblom; Ebba Danielius; V. Danielsson, Ekshärad; Emilie Demant Hatt, Köpenhamn; Gerda Eckert, Bromma; Maria Ekblom, Råda; Carin Ekman, Lidingö; J. Ellerbusk, Lidingö; Brita Enderlein, Karlsborg; O. Engkvist, Gröndal; R. Eriksson; J. Esbjörnsson, Ljusdal; Carin Film, Uppsala; S. Frisack; A. Fröberg, Spillersboda; K. E. Fylking, Råsunda; A. Grill; C. Grill; L. Grill, Orange, Mass.; Rut Grill; Gustaf VI Adolf; Elin Gustafsson, Södertälje; Torun Gyllenkrok; E. Göransson; C. G. Hallbergs Guldsmeds AB; Helga Hammarstedts dödsbo; Olga Hansson, Skabersjö; Sigrid Hansson, Bromma; Gina Hazelius; Gunnel Hazelius-Berg; S. Hedins dödsbo; Alice Hellström; Ebba Hellström; Marie Anne Hellström, Bromma; Signe Helmers, Göteborg; Greta Herlitz; Agda Heyman; E. Hildebrand; F. Holmquist, Karlskrona; Kersti Holmquist; Märta Holmström; P. J. Hultgren, Edebäck; S. Hägerstedt; H. Isæus; H. Isaksson; Febe Jackson, Göteborg; A. Johanson, Karlskrona; Lisa Johansson, Vilhelmina; Swea Johansson, Urshult; R. Jonsson, Edebäck; Sia Jonsson, Svartsjö; Inga Junger; Ingrid Junger; Agnes Karlsson, Nordkoster; Maj Keiller, Munsö; Anna Kjederqvist; Karin Kjellberg, Ekerö; M. Klang; Bessie Kreugers dödsbo; Maud von Krusenstjerna; Kungl. Biblioteket; gm Kungl. Husgerådskammaren; Hervor Kylberg; Märta Lagerberg; Anna Larsson, Ekshärad; Elin Larsson, Ekshärad; Gerda Larsson, Lidhult; Selma Larsson, Linköping; A. B. Leffler, Avesta; Maja Leijonmarck; T. Lenk; Louise Leuhusens dödsbo; Davida Lilliehööks dödsbo; G. W:son Lilliehöök; Ronny Lilliegren; A. Lindberg, Leksand; Ada Lindberg; Elvira Linderoth; Inga Lindskog; Elisabet Lüneburg; Ebba Malmberg; F. O. Melin;

¹ Givarens adress är Stockholm, där ej annat anges. Förteckningen omfattar tiden 1 november 1952—31 oktober 1953.

GÄRDETS

FÖNSTERPUTSNING

Utför allt inom branschen.
Affärs-, kontors- och
privatfönster m. m.

60 76 91

E. ÖSTLING

FRUKT och GRÖNSAKER

Östermalms saluhall

Tel.: 62 55 38, 62 23 98,
60 92 22

**Konstnärlig typografi —
kvalitetstryck**

förutsätter två ting: goda typer och skickliga typografiska fackmän. Vårt tryckeri intager en ledande ställning i båda dessa avseenden. Vårt rikhaltiga typförråd förnyas undan för undan med de yppersta typsnitt, som stå att erhålla. Varje manuskript undergår hos oss en sorgfällig typografisk bearbetning. Är Ni mån om en hög typografisk standard hos Edra trycksaker kan Ni tryggt lita på den service, som vi bjuda.

IVAR HÄGGSTRÖMS BOKTRYCKERI A. B.
STOCKHOLM • BOKTRYCK • OFFSET • STÅLTRYCK
Gamla Brogatan 26 Tel. 22 99 70

Firma PAPPER & KVERT

(Innehavare E. LINDBERG)

DROTTNINGGATAN 4

TELEFON 20 91 83

A.-B. FEYCHTINGS JÄRNHANDEL

Specialité: ESKILSTUNASMIDEN

Drottninggatan 46 Tel. 10 04 83, 20 46 70

A. Melins Börsfabrik, Anderstorp; Gerda Meurling, Stocksund; Constance Miltopæus; I. Morssing, Stocksund; Greta Morssings dödsbo; Inga Mörner, Årsta; Magda Nachmanson; E. Nathorst-Böös; A. Nilsson, Ekshärad; C. G. Nilsson, Blomstermåla; J. Nordenfalk; H. Nordenson; Nordiska museets Vänner; H. Nyberg; gm Anna-Maja Nylén; A. Nyman, Sigtuna; V. Olsson, Svanesund; C.-F. Palmstierna; Agnes Persson, Edebäck; S. Petersohn; A. Petersson; Edit Pettersson, Nässjö; G. von Post; N. L. Rasmusson; gm Red. av Signalen; M. Rehnberg; Sigrid Renberg; P. Robertsson, Råda; gm S. Rosén; O. Rydén, Hånger; Syster Röttle, Bromma; Lotten Sandahl; Aya Simonsson, Vänersborg; A. A:son Sjöberg; Olivia Sjöbom, Enviken; Kerstin Sjöqvist, Stocksund; Slottsförvaltningen, Drottningholm; AB Julius Slöör; Ruth Smedberg, Bromma; Stadsbudskåren i Stockholm; Ingrid Stigmark; Agnes Sutthoff, Lidingö; L. G. Svartengren; Svenska järnvägsmän; Anna Svensson; Eva Tamm; Ellen Thollander; Jenny Thollander; Elsa Thorman; Eva Thorman; I. Traugott; Uddeholms Lanthushållsskola, Ekshärad; Sigrid Ullman; Ingeborg Wærn-Bugge, Saltsjö-Duvnäs; A. Wallberg, Julita; Annie Wallenbergs dödsbo, Saltsjöbaden; Salla Welander, Bromma; Greta Weman, Västanberg; C. A. Westman; Annie Wickbom; O. Wickbom; gm Brita Wickström, Lidingö; Hilda Winbergs dödsbo; gm Eva-Brita Wirth; Mary Wählstedt, Holsåker; Olga Wällgren, Karlstad; Wärmländska Sällskapet i Stockholm; J. G. och A. A. Åhléns dödsbo, Västerås; Lillie Åkerblom; G. Åkerhielm; F. Öhmans dödsbo, Nämdö.

Nordiska museets bibliotek:

J. E. Anderbjörk, Växjö; E. H. Anderek, Älmhult; A. Andersson; K. Ardell; C. H. Assarsson, Sundsvall; A. Bäckström, Lidingö; E. Bengtsson; J. H. Bengtsson, Nya varvet; G. Berg; Elisabeth Bergqvist; C.-M. Bergstrand, Göteborg; J. Bernström, Västerås; G. Bertel, Bromma; Bibliothèque Sainte-Geneviève, Paris; Inger M. Boberg, Köpenhamn; A. Borg, Linköping; Boxholms aktiebolag, Boxholm; N.-A. Bringéus, Lund; AB H. Bukowskis konsthandel; E. Bull, Bygdøy; Annie Cederlunds dödsbo; Ciba-Gesellschaft, Basel; Comisión indigenista, Caracas; K.-H. Dahlstedt, Uppsala; Den Kongelige Porcelainsfabrik, Köpenhamn; Ecklesiastikdepartementet; Karin Ehrnborg; E. Eilert, Huskvarna; Y. Ekedahl, Visby; C. Ekman; G. Ekström, Västerås; E. Emsheimer; Ch. Erasmus, Bogotå; S. Erixon; Karin Falkman; Elsa Forss; O. Fredriksson, Ocke; Frenckellska Tryckeri AB, Helsingfors; K. G. Gilstring, Vimmerby; Gouvernement Général de l'Algérie, Alger; E. Gullberg, Åmål; Gunnebstyrelsen, Mölndal; Gustav Adolfsakademien för folkliksforskning, Uppsala; Gästrike-Hälsinge nations Glysisvallurkommitté, Uppsala; H. Hagar, Lidingö; Hallstahammars aktiebolag, Hallstahammar; E. Hallström; Handelsdepartementet; H. P. Hansen, Herning; Olga Hansson, Skabersjö; H. Hedin, Skavböke; N. G. Heine, Lyngby; B. Hellner, Solna; R. Hemmer, Helsingfors; Ingegerd Henschen; V. Hirsjärvi, Lojo; Historikermötets arbetsutskott, Göteborg; G. Hobroh, Gävle; M. Hofrén, Kalmar; A. Holmberg; Ella Holmgren; Kersti Holmquist; T. Hägerstrand, Lund; Hälsingborgs typografiska förening, Hälsingborg; Höganäs-Billesholms aktiebolag, Höganäs; ICOM, Paris; I. Ingers, Lund; Institut Tessin, Paris; C. V. Jacobowsky, Skara; A. Jansson, Sala; S. O. Jansson, Bromma; A. Jespersen, Virum; S. Jespersen,

NORDSTRÖM & SON A.-B.

Firman grundad 1874

Kontor & lagerexp.:

Brahegatan 4

Tel. 67 06 35 (växel)

Butik:

Sibyllegatan 16

Direkt linje: 62 67 60

Stor sortering av:

Skinn & Lädervaror - Pjäxor Tofflor Galoscher
Portföljer Plånböcker Portmonnäer
Handsakar Livremmar

Är det inte skönt

*att få rena, välmanglade lakan i sängen och
vita nytvättade handdukar i badrummet?*

Även företag, stora som små, har samma behov av att regelbundet byta ut använt mot nytvättat och välpressat.

Vår erkänt höga maskinella standard och vår 40-åriga erfarenhet borgar för en både skonsam och effektiv behandling av

HUSHÅLLSTVÄTT — HERRTVÄTT
RESTAURANG- och HOTELLTVÄTT

AB NOCKEBY-TVÄTTEN

Drottningholmsvägen 603, Bromma — Tel. 25 25 00

Gustaf Ekholm

Specialité: Linneutstyrlar

STORGATAN 21 · STOCKHOLM

Köpenhamn; Alfred Johanssons bageri, Karlskrona; E. L. Johansson, Salstad; O. Jönsson, Åshammar; Karis historiekommitté, Karis; W. Karlson, Lund; Kopparbergs läns hushållningssällskap, Falun; R. Kvarnström, Lesjöfors; B. Lagercrantz, Lidingö; E. Laid; Landsmåls- och folkminnesarkivet, Uppsala; Lantbruksakademiens bibliotek; Birgit Laquist, Örebro; E. Lehmann, Ankarsum; N. Lid, Vindern; Liljevalchs konsthall; G. W:son Lilliehöök; A. Lindblom; G. Lindgren; Inga Lindskog; J. Lingis; L. Linnarsson, Alingsås; Aino Linnove, Siilinjärvi; S. Ljung; O. Loorits, Uppsala; Luleå stiftsråd, Luleå; J. Lundberg, Sala; O. Lundberg, Uppsala; M. Lundqvist; S. Lundwall; N. McIsaac, Portobello; E. Manker; S. Marstrander, Trondheim; P. Michelsen, Köpenhamn; M. Molvidson AB; Museichefskollegiet; A. Nilson, Göteborg; J. Nilsson, Torne; K. Nilsson; K. Nissen, Lysaker; Förlagshuset Norden AB, Malmö; Inger Nordenfelt; Norrköpings bomullsvärfveraktiebolag Tuppen, Norrköping; P. A. Norstedt & Söners förlag; Odense byråds udvalg for vandforsyning, Odense; Marianne Olsson; H. Ottenjann, Cloppenburg; AB Pehrson & Co., Örebro; P. N. Persson, Mackmyra; B. Petri; H. Pleijel, Lund; Red. av Beklädnadsfolket; Red. av Färgeriteknik, Göteborg; Red. av Globen; Red. av Jordan runt; Red. av Kronobergsboken, Växjö; Red. av Lantarbetaren; Red. av Lantmannen; Red. av Lychnos, Uppsala; Red. av Metallarbetaren; Red. av Nordisk boktryckarkonst; Red. av Rig; Red. av RLF-tidningen; Red. av Skogsindustriarbetaren; Red. av Svenska Dagbladet; Red. av Svenska museer; Red. av Urnyheterna, Malmö; Redaktionskommittén för Sunnemoboken gm N. Lagerlöf; M. Rehnberg; Sigrd Renberg; Rikets allmänna kartverk; Riksdagsbiblioteket; Riksarkivet; Greta Rodenstam, Hudiksvall; Gunhild Rosencrantz; G. Ränk; Ulla Scharp-Högberg; Scottish education department, Edinburgh; AB Sjuntorp, Sjuntorp; Skeppsholms församling; H. Skirbekk, Elverum; Skolan för bokhantverk; S. Skov, Kolding; Stadsbiblioteket, Göteborg; Stadskansliet; Statens järnvägars presstjänst; Statens kvinnelige industriskole, Oslo; Statistiska centralbyrån; Elisa Steenberg; Stefans AB, Ludvika; Aina Stenklo, Falun; Stockholms högskola; Stockholms stads auktionsverk; Stockholms stadsarkiv; E. Stoltenberg, Fyresdal; K. Strauberg, Aspudden; Laura Stridsberg; J. Svennung, Uppsala; Svenska boktryckareföreningen; gm Svenska festivalkommittén; Svenska träindustriarbetareförbundet; Svenska trävaruexportföreningen; Svenska vetenskapsakademiens bibliotek; Svensk-franska konstgalleriet; N. I. Svensson, Vänersborg; S. Svensson, Lund; Sveriges allmänna folkskolläraryörening; Sveriges bageriidekareförening; S. Svårdström; A. Söre, Hägersten; I. Talve, Solna; The Committee of the 5th Thule Expedition, Köpenhamn; Ellen Thollander; Elisabeth Thorman, Bromma; O. Thott, Skabersjö; N. Tiberg, Uppsala; C.-H. Tillhagen, Lidingö; I. Tunander, Falun; Turun yliopiston kirjasto, Åbo; K. Uldall, Lyngby; Universitetsbiblioteket, Lund; Universitetsbiblioteket, Oslo; Universitetsbiblioteket, Uppsala; Valbo kommun, Södra Valbo; A/S Valby strømpfabrik, Köpenhamn-Valby; K. G. Vilkuna, Brändö; Vitterhetsakademiens bibliotek; Värmlands läns hushållningssällskap, Karlstad; C. von Wachenfeldt, Kisa; Wahlström & Widstrand; Berit Wallenberg; S. Wallin; Lily Weiser-Aall, Oslo; The Wenner-Gren foundation for anthropological research, New York; V. E. V. Wessman, Nickby; Inga Wikland; K. Rob. V. Wikman, Åbo; R. Wildhaber, Basel; R. Wolfram, Salzburg; Zornmuseet, Mora; Åbo akademis bibliotek, Åbo; Østifternes kreditforening, Köpenhamn.

AB NORDISKA FRÖHANDELN

Mäster Samuelsgatan 45 Tel. 23 02 85

Filial: Nybrogatan 16 Tel. 61 16 13

STOCKHOLM

VIKTOR PETTERSSON RÖRLEDNINGSFIRMA

Utför: gas-, vatten-, avlopps- och värmeledningar

Stjärngatan 4 · Tel. 310437, efter kontorstid 370706, 264779

försäkra
Er om
god
service

försäkra i **HANSA**

vi hjälper Er
gärna med
försäkringarna

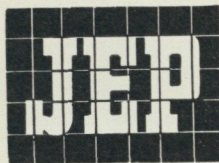
Betald annonsplats

AB Olof Nyberg

Byggnads- och inredningsglas

Speglar och sliperi

Uppsättning av kakelugnar (även antika)

öppna spisar, isolering, plattsättning

JOHN ERICSSONS PLATTSÄTTNING AB

NORR MÄLARSTRAND 74 · TEL. 52 02 20

Nordiska museets arkiv:

T. Althin; K. Boström; T. Brandt; Cecilia Brusewitz, Lidingö; Anna Cederlunds dödsbo; Y. Christiernsson, Gävle; A. Cronquist, Malmö; Å. Eldh; Karin Falkman; Föreningen Gamla Vadstena; Agnes Geijer; L. Gentz; C. Grill; T. Gullström, Söderhamn; Göteborgs Museum; E. Hald, Orrefors; Gunnel Hazelius-Berg; A. Hermansson, Tranås; E. Hildebrand; M. Hofrén, Kalmar; Kersti Holmquist; H. von Holst, Göteborg; Odina Jönsson, Viken; B. Lagercrantz; H. Lettström; Louise Leuhusens dödsbo; Clara Lidén-Hammer, Colfax, USA; Davida Lilliehööks dödsbo; G. W:son Lilliehök; A. Lindblom; S. Linné; N. Löfman; E. Modin, Multrå; I. Morssing, Stocksund; C. G. Nilsson, Blomstermåla; G. Nilsson, Järeda; Ingrid Nordenfelt; Norsk Folkemuseum; A. Rehbinder, Skövde; Eva Ringensson; A. Roussell, Köpenhamn; I. Schnell, Nyköping; G. Selling; Serafimerlasarettet; Stockholms stadsmuseum; Ingeborg Wærn-Bugge, Saltsjö-Duvnäs; Berit Wallenberg; A. L. Wennberg, Ingarö; Klara Åström, Sala.

Skansen:

Gurli Ankarcrona; Konfektions AB Bengtsson; Hans Björkman, Solna; Helge Dyvik; Elisabeth Falk; K. Fröbergs stärbhus; Elisabeth Gårdman-Horn; Marianne Hammar, Stocksund; K. Haquinius; Albert Heimdal, Oslo; Märta Holmström; Sixten Kallner; Henning Karlsson; Maj Kieller, Munsö; Karin Landgren, Överselö; Davida Lilliehööks stärbhus; Magda Nachmanson; E. Nestius; J. Nordenfalks stärbhus; Inger Nordenfelt; Arne Sucksdorff; Svenska Jägareförbundets försöksgård, Öster-Malma; Laila Thuring, Segeltorp; Mary Wählstedt, Holsåker; Berit Wallenberg; Karin Wendt; Marianne Zachrisson, Djursholm; Lillie Åkerblom; Birgitta Öhman.

Skansens biljetter tryckas av

AB Parajett

LANDSKRONA

Stockholmskontoret tel. 62 93 08, 67 65 15

Vår specialité:

LAX • FÅGEL • VILT

EGNA RÖKERIER

NILS FRIDELL

ÖSTGÖTAGATAN 37

Tel. 423917 - STOCKHOLM - Tel. 423918

Haldins Åkeri & Renhållningsverk

Utför transporter och gårdsrenhållning
samt levererar grus och sand m. m.

Entreprenör
för Skansen

Infördras offert Tel. 46 05 33

"SLOTTS-SENAP"

Bordets förnämsta krydda finnes å Skansenrestaurangerna.

FLASKOR OCH GLAS

av Elisa Steenberg

En rikt illustrerad bok om servisglas, karaffer, brännvinsflaskor och pokaler.

Pris 9 kr

SMYCKEN I SVENSK ÄGO

En rikt illustrerad bok om våra smycken såsom armband, halsband, ringar, brudkronor, juveler, guldsmedsteknik m. m. Under medverkan av *Bengt Bengtsson, Gunnel Hazelius-Berg, Brynolf Hellner, Kersti Holmquist, Bo Lagercrantz, Anna-Maja Nylén.*

Pris 24 kr

HERREMANSMÖBLER

av Brynolf Hellner

En bilderbok med kort orienterande text om möbelstilarna.

Pris 3 kr

KISTOR

av Gösta von Schoultz

Rikt illustrerad bok om olika slag av gamla kistor.

Pris 4 kr

FOLKDRÄKTER

av Anna-Maja Nylén

Populär handbok om våra folkdräkter. 65 dräkter i färg.

Pris 12 kr. Inb. 15 kr

NORDISKA MUSEET

NORDISKA MUSEET

visar under sommarsäsongen:

TYRESÖ SLOTT i Södertörn.

Söndagar kl. 11.30—17. Visningar varje hel- och halvtimme. Sista visningen kl. 16.30. Avgifter: vuxna 1 kr, barn 50 öre. Parken öppen dagligen kl. 11—18. Fritt vardagar. På söndagar avgifter: vuxna 25 öre, barn 10 öre. Bussförbindelser från Ringvägen: upplysningar per tel. 44 00 25 eller 63 05 00.

SVINDERSVIK i Nacka.

Tisdagar och fredagar kl. 15.30—17.30. Avgifter: vuxna 2 kr, barn och militär 1 kr. Övriga tider visningar för gruppbesök med avgift efter överenskommelse tel. 63 05 00. Bussförbindelse från Borgmästargatan till Nacka station.

JULITA GÅRD i Södermanland.

Söndagar kl. 12—18, vardagar kl. 11.30—18. Avgifter: vuxna 75 öre, barn 35 öre, skolbarn i grupp 10 öre per barn. Bussförbindelse från Katrineholm. Vårdshus finnes, betällningstelefon Julita 50.

HÄRKEBERGA KOMMINISTERGÅRD

(11 km från Enköping).

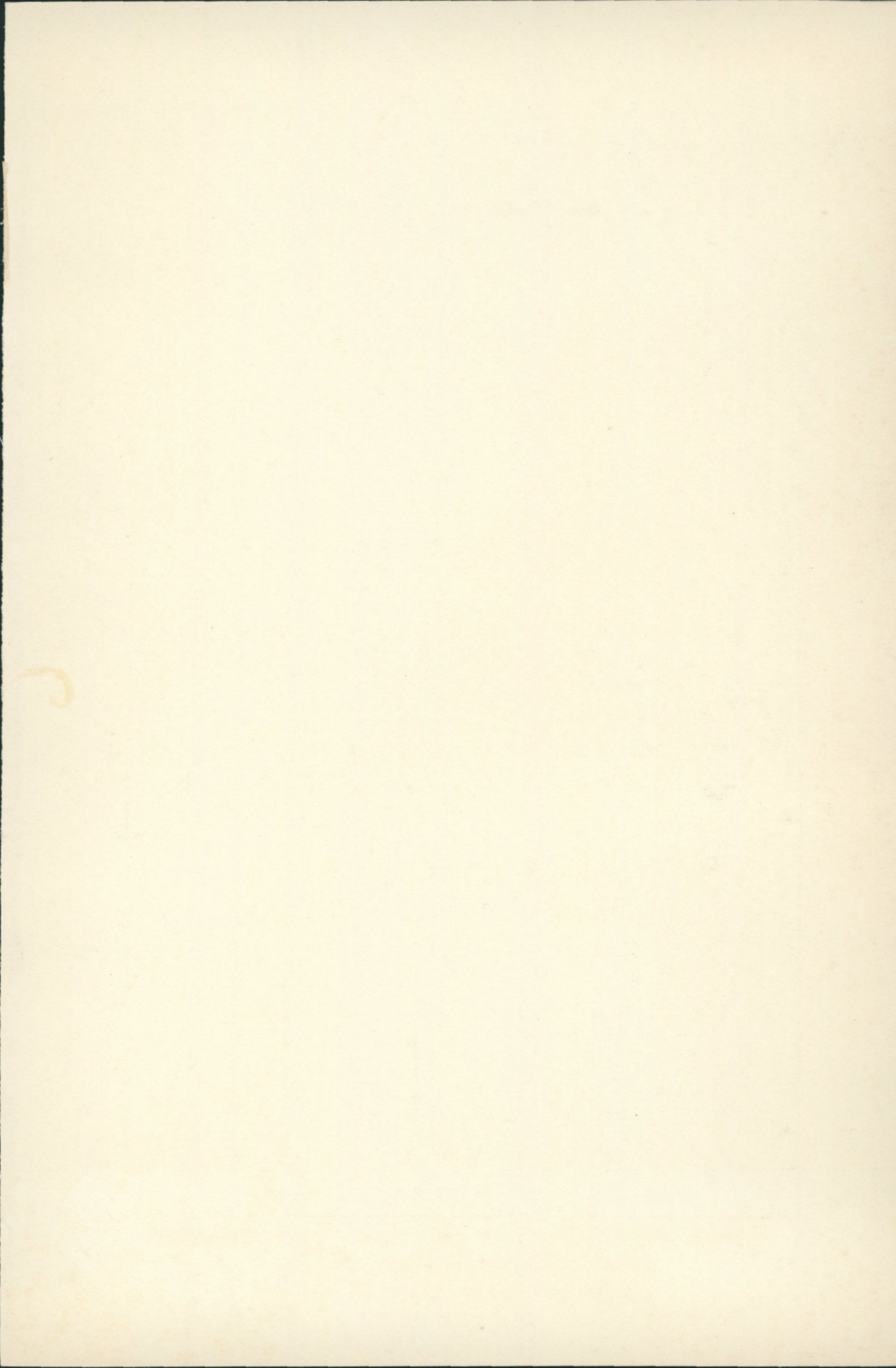
Visas efter tillsägelse hos vakten i huvudbyggnaden. Avgift 50 öre.

MATSGÅRDEN i Östbjörka by, Rättviks socken

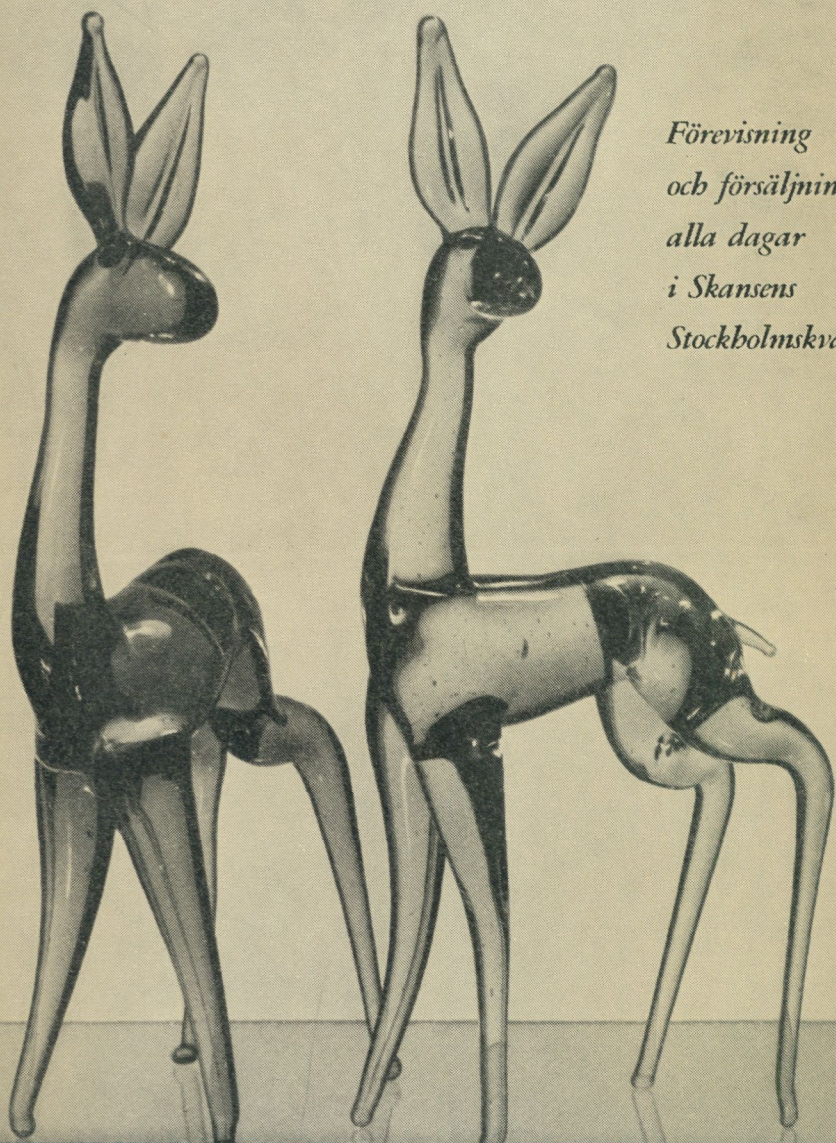
(ca 10 km från Rättvik).

Visas efter tillsägelse hos fru Karin Givars, Givarsgården, Östbjörka.

I övrigt alla upplysningar per telefon 63 05 00

Vackert glas från Glasbyttan

*Förevisning
och försäljning
alla dagar
i Skansens
Stockholmskvarter*

Årskort till Nordiska museet och Skansen kostar 14 kronor,
varvid årsboken Fataburen medföljer.
Fataburen separat kostar 10 kronor.